

Одеський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Одеський державний університет внутрішніх справ
Міністерство внутрішніх справ України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Питомець Артем Валерійович

УДК 343.13:347.965.4:174

ДИСЕРТАЦІЯ
МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

262 – Правоохоронна діяльність

26 – Цивільна безпека

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.В. Питомець

Науковий керівник: Корнієнко Максим Вікторович, доктор юридичних наук,
професор

Одеса – 2026

АНОТАЦІЯ

Питомець А.В. Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 – Правоохоронна діяльність. – Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, 2026.

Обґрунтовано авторську концепцію еволюції адвокатської моралі, відповідно до якої розвиток морально-етичних засад діяльності адвоката відбувався не шляхом простого розширення системи професійних правил, а через послідовну трансформацію моральної місії адвокатури – від забезпечення виключно приватного інтересу довірителя до поєднання функції захисту з функцією належного здійснення кримінального провадження.

На цій основі запропоновано авторську систематизацію сучасних концепцій адвокатської моралі шляхом виокремлення клієнтоцентричної (моральна цінність адвокатської діяльності визначається насамперед відданістю інтересам довірителя та безумовною лояльністю до нього), публічно-правової (моральний обов'язок адвоката поширюється передусім на суд, інших учасників процесу та суспільство, а адвокат розглядається як учасник механізму здійснення правосуддя) та інтегративної (ефективний захист прав і законних інтересів особи розглядається як необхідна умова реалізації принципу верховенства права та права на справедливий суд) моделей, а також обґрунтовано, що саме інтегративна модель найбільш повно відповідає сучасному конституційному статусу адвокатури та визначає зміст морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Запропоновано під морально-етичними засадами діяльності адвоката у кримінальному провадженні розуміти цілісну систему фундаментальних

моральних цінностей, етичних принципів та професійних ідеалів, що визначають межі реалізації адвокатом своїх процесуальних повноважень, забезпечують баланс між інтересами клієнта, інтересами правосуддя та вимогами верховенства права, а також слугують підґрунтям для формування професійної етики, деонтологічних обов'язків і нормативних стандартів адвокатської діяльності.

Удосконалено теоретичний підхід до розуміння механізму нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який, на відміну від існуючих підходів, ґрунтується на розгляді морально-етичних засад як системи професійних цінностей, що набувають нормативного закріплення через взаємопов'язану трирівневу модель інституціоналізації. Обґрунтовано, що перший рівень становлять універсальні міжнародні стандарти, які визначають систему фундаментальних цінностей адвокатської професії; другий рівень утворюють регіональні стандарти, що конкретизують зазначені цінності у вигляді морально-етичних принципів професійної діяльності адвоката; третій рівень охоплює національні нормативні стандарти, які трансформують відповідні цінності та принципи у систему нормативно визначених стандартів професійної діяльності адвоката.

Удосконалено наукові підходи до визначення морально-етичних засад професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні шляхом обґрунтування концепції етичної комунікації адвоката, відповідно до якої морально-етичні стандарти охоплюють взаємопов'язані фідучіарний, інституційний, професійно-горизонтальний та публічний рівні взаємодії.

Розроблено цілісну концепцію морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, у межах якої: сформульовано авторське визначення морально-етичної дилеми адвоката як професійної ситуації, що виникає внаслідок неможливості одночасної реалізації двох або більше взаємопов'язаних морально-етичних чи професійно-правових обов'язків.

Запропоновано класифікацію морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні за двома критеріями: 1) характером конфліктуючих професійних обов'язків (внутрішньо-професійні та зовнішньо-професійні) і ступенем нормативної регламентованості відповідної ситуації (регламентовані, частково регламентовані та нерегламентовані); 2) залежно від характеру професійних відносин, у межах яких вони виникають, що дозволяє системно охопити всю сукупність суб'єктів, з якими адвокат перебуває у функціональній взаємодії під час здійснення захисту.

Обґрунтовано методологію професійного етичного балансування як універсальний механізм прийняття адвокатом професійно обґрунтованих рішень, що включає послідовну ідентифікацію морально-етичної дилеми, визначення конфліктуючих професійних цінностей, встановлення нормативних меж їх реалізації, балансування конкуруючих цінностей на основі принципу пропорційності та обов'язкове мотивування прийнятого рішення.

Встановлено відмінність між формально-юридичною правомірністю процесуальної поведінки захисника та її морально-етичною прийнятністю, що дало підстави обґрунтувати самостійність двох рівнів регулювання адвокатської діяльності: нормативно-процесуального, який окреслює межі дозволеного законом, та морально-етичного, що виконує роль додаткового, ціннісного фільтра, оцінюючи реалізацію процесуальних прав крізь призму добросовісності, незалежності та призначення самої адвокатської професії, а не лише крізь призму формальної відповідності приписам кримінального процесуального закону.

Сформульовано авторську дефініцію зловживання процесуальними правами адвоката, ключовою ознакою якого визначено не саму по собі активність чи ускладнюючий ефект процесуальної дії для перебігу провадження, а розходження між реальною метою її вчинення та функціональним призначенням відповідного процесуального права, коли останнє свідомо застосовується для досягнення результату, не пов'язаного із

завданням ефективного захисту клієнта. Відповідно розроблено багатокритеріальну модель кваліфікації такого зловживання – через оцінку функціональної спрямованості дії, її об’єктивної потреби, пропорційності, добросовісності захисника та дійсної домінуючої мети його поведінки, – застосування якої в сукупності, а не за окремим критерієм, дає змогу уникнути двох крайнощів: необґрунтованого звуження професійної незалежності адвоката під приводом «етичності» та, навпаки, виправдання недобросовісної процесуальної тактики посиленням на формальну законність.

Доведено, що ефективність юридичної відповідальності визначається не суворістю дисциплінарних стягнень, а якістю дисциплінарного механізму. Тому основними напрямками його розвитку повинні бути забезпечення єдності дисциплінарної практики, підвищення передбачуваності застосування етичних стандартів, належне мотивування дисциплінарних рішень із розкриттям порушених професійних цінностей, а також систематичне узагальнення дисциплінарної практики. Саме такий підхід дозволяє досягти балансу між необхідністю підтримання високих морально-етичних стандартів адвокатської діяльності та гарантуванням незалежності адвоката як обов’язкової умови ефективного здійснення функції захисту.

Обґрунтовано розуміння превентивного потенціалу юридичної відповідальності адвоката як здатності дисциплінарного механізму через поєднання нормативного впливу, формування єдиної дисциплінарної практики, професійної правосвідомості та підтримання фундаментальних цінностей адвокатури забезпечувати добровільне дотримання морально-етичних стандартів без необхідності фактичного застосування дисциплінарних санкцій.

Виокремлено три моделі регулювання професійної етики: нормативно-регламентовану модель – забезпечує стабільність, але надмірно «жорстка»; принципо-орієнтовану – гнучку, але потребує розвинутої правової культури; інтегративну – пропонує компроміс, однак вимагає розвинених інституцій

самоврядування. Встановлено, що, попри відмінності між нормативно-регламентованою, принципо-орієнтованою та інтегративною моделями регулювання професійної етики, усі вони ґрунтуються на єдиному комплексі фундаментальних професійних цінностей, тоді як їх специфіка полягає насамперед у способах нормативного закріплення, інституційному забезпеченні та механізмах практичної реалізації етичних стандартів.

Запропоновано концепцію адаптивної моделі професійної етики адвоката, відповідно до якої стабільність базових морально-етичних принципів поєднується з динамічним розвитком дисциплінарної практики, консультативних механізмів органів адвокатського самоврядування та безперервної етичної освіти. Такий підхід забезпечує здатність системи професійної етики своєчасно реагувати на нові суспільні й технологічні виклики без необхідності постійного перегляду фундаментальних професійних стандартів та може бути використаний як концептуальна основа подальшого вдосконалення української моделі нормативного регулювання адвокатської діяльності.

Обґрунтовано комплексний підхід до вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який передбачає взаємопов'язане вдосконалення нормативного, інституційного та професійно-культурного рівнів їх забезпечення. Нормативний рівень має охоплювати адаптацію Правил адвокатської етики до нових професійних викликів, зокрема цифровізації адвокатської діяльності та використання технологій штучного інтелекту, а також нормативне врегулювання виняткових підстав розкриття адвокатської таємниці з метою запобігання злочину. Інституційний рівень передбачає запровадження консультативних етичних висновків та систематизацію дисциплінарної практики як механізмів конкретизації, уніфікації та передбачуваного застосування професійних етичних стандартів. Професійно-культурний рівень має забезпечувати розвиток безперервної етичної освіти, спрямованої на формування не лише знань про професійні правила, а й здатності адвоката ідентифікувати етичні

ризиками та приймати належні рішення у ситуаціях морально-етичних дилем.

Встановлено, що взаємодія зазначених рівнів формує адаптивну систему професійної етики, здатну одночасно забезпечувати стабільність фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатури та їх належну адаптацію до нових умов кримінального провадження.

Ключові слова: адвокат, адвокатура, безпека, дисциплінарна відповідальність, конфлікт інтересів, кримінальне провадження, морально-етичні засади, права людини, правова визначеність, правоохоронна діяльність, професійна етика, правосуддя, сектор безпеки і оборони, справедливість, суд.

SUMMARY

Pytomets A.V. Moral and Ethical Principles Governing the Practice of Lawyers in Criminal Proceedings. – Qualifying scientific paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the Doctor of Philosophy degree, specialty 262 – Law Enforcement Activities. – Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, 2026.

The author's concept of the evolution of legal ethics is substantiated; according to this concept, the development of the moral and ethical foundations of a lawyer's practice did not occur by means of a simple expansion of the system of professional rules, but by means of a gradual transformation of the bar's moral mission, namely beginning with safeguarding solely the client's private interests to combining the defense function with the function of ensuring proper criminal proceedings.

On this basis, the author proposes a systematization of contemporary concepts of legal ethics by distinguishing between client-centered (the moral value of a lawyer's practice is determined primarily by dedication to the client's interests and unconditional loyalty to the client), public-law (the lawyer's moral duty extends primarily to the court, other participants in the proceedings, and society,

and the lawyer is viewed as a participant in the mechanism of administering justice), and integrative (the effective protection of an individual's rights and legitimate interests is viewed as a necessary condition for the realization of the principle of the rule of law and the right to a fair trial) models, and it is argued that the integrative model most fully corresponds to the contemporary constitutional status of the legal profession and defines the content of the moral and ethical principles governing a lawyer's activities in criminal proceedings.

The moral and ethical foundations of a lawyer's practice in criminal proceedings is proposed be understood as a comprehensive system of fundamental moral values, ethical principles, and professional ideals that determine the limits of a lawyer's exercise of procedural powers, ensure a balance between the client's interests, the interests of justice, and the requirements of the rule of law, and also serve as the basis for the formation of professional ethics, deontological duties, and normative standards of legal practice.

The theoretical approach to understanding the mechanism of normative institutionalization of the moral and ethical foundations of a lawyer's practice in criminal proceedings has been refined; it, unlike existing approaches, is based on viewing moral and ethical principles as a system of professional values that are normatively enshrined through an interconnected three-level model of institutionalization. It has been substantiated that the first level consists of universal international standards defining the system of fundamental values of the legal profession; the second level consists of regional standards that specify these values in the form of moral and ethical principles of a lawyer's professional practice; and the third level encompasses national regulatory standards that transform the relevant values and principles into a system of legally defined standards for the professional lawyer's practice.

This study refines the scientific approaches to defining the moral and ethical foundations of a lawyer's professional practice in criminal proceedings by substantiating the concept of a lawyer's ethical communication, according to which

moral and ethical standards encompass the interrelated fiduciary, institutional, professional and horizontal, and public levels of interaction.

A comprehensive concept of moral and ethical dilemmas in the practice of law in criminal proceedings, within which the author's definition of a lawyer's moral and ethical dilemma as a professional situation arising from the impossibility of simultaneously fulfilling two or more interrelated moral, ethical, or professional-legal obligations, has been developed.

A classification of moral and ethical dilemmas in the practice of law within criminal proceedings is proposed based on two criteria: 1) the nature of conflicting professional duties (intra-professional and extra-professional) and the degree to which the relevant situation is regulated by law (regulated, partially regulated, and unregulated); 2) depending on the nature of the professional relations within which they arise, which allows for a systematic coverage of the entire set of parties with whom the lawyer interacts functionally while providing defense.

The methodology of professional ethical balancing is substantiated as a universal mechanism for a lawyer to make professionally sound decisions, which includes the systematic identification of a moral and ethical dilemma, the determination of conflicting professional values, the establishment of regulatory limits on their implementation, balancing competing values based on the principle of proportionality, and the mandatory justification of the decision made.

A distinction has been established between the formal legal validity of a defense attorney's procedural conduct and its moral and ethical acceptability, which has provided grounds for justifying the independence of two levels of regulation governing the practice of law, namely the normative-procedural level, determining the limits of what is permitted by law, and the moral-ethical level, serving as an additional, value-based filter, evaluating the exercise of procedural rights through the prism of good faith, independence, and the purpose of the legal profession itself, rather than solely through the prism of formal compliance with the provisions of criminal procedural law.

The author has suggested a definition of the abuse of a lawyer's procedural rights, the key feature of which is identified not as the activity itself or the complicating effect of a procedural action on the course of the proceedings, but rather the discrepancy between the actual purpose of the action and the functional purpose of the relevant procedural right, when the latter is deliberately used to achieve a result unrelated to the task of effectively defending the client. Accordingly, a multi-criteria model has been developed to classify such abuse by assessing the functional purpose of the action, its objective necessity, proportionality, the defense lawyer's good faith, and the actual primary purpose of his or her conduct – the application of which, taken collectively rather than based on a single criterion, makes it possible to avoid two extremes: an unjustified restriction of a lawyer's professional independence under the pretext of "ethics" and, conversely, the justification of unscrupulous procedural tactics by invoking formal legality.

It has been proven that the effectiveness of legal liability is determined not by the severity of disciplinary sanctions, but by the quality of the disciplinary mechanism. Therefore, the main directions for its development should be ensuring the consistency of disciplinary practice, increasing the predictability of the application of ethical standards, properly justifying disciplinary decisions by identifying the professional values that have been violated, and systematically summarizing disciplinary practice. It is precisely this approach that allows for striking a balance between the exigency to uphold high moral and ethical standards in the practice of law and the guarantee of a lawyer's independence as a prerequisite for the effective performance of the defense function.

The understanding of the preventive potential of a lawyer's legal liability as the ability of the disciplinary mechanism by means of combination of normative influence, the establishment of uniform disciplinary practice, professional legal awareness, and the upholding of the fundamental values of the legal profession to ensure voluntary compliance with moral and ethical standards without the urgency

for the actual imposition of disciplinary sanctions, has been substantiated in the research.

Three models of professional ethics regulation have been identified, namely the rule-based model, which ensures stability but is excessively “rigid”; the principle-based model, which is flexible but requires a well-developed legal culture; and the integrative model, offering a compromise but requiring well-developed self-governing institutions. It has been established that, despite the differences between the regulatory, principle-oriented, and integrative models of professional ethics regulation, they are all based on a single set of fundamental professional values, while their specific characteristics lie primarily in the methods of normative codification, institutional support, and mechanisms for the practical implementation of ethical standards.

A concept for an adaptive model of professional ethics for lawyers, according to which the stability of basic moral and ethical principles is combined with the dynamic development of disciplinary practice, consultative mechanisms of bar self-governing institutions, and continuing ethics education, is proposed. This approach ensures that the system of professional ethics can respond in a timely manner to new social and technological challenges without the need for constant revision of fundamental professional standards, and can serve as a conceptual foundation for the further improvement of the Ukrainian model of regulatory oversight of the legal profession.

A comprehensive approach to improving the moral and ethical foundations of a lawyer’s practice in criminal proceedings has been justified; this approach entails the interconnected improvement of the regulatory, institutional, and professional and cultural levels through which these foundations are ensured. The regulatory level should encompass the adaptation of the Rules of Professional Conduct for Lawyers to new professional challenges, in particular the digitization of legal practice and the use of artificial intelligence technologies, as well as the regulatory framework governing exceptional grounds for disclosing attorney-client privilege for preventing a crime. The institutional level involves the introduction of

advisory ethical opinions and the systematization of disciplinary practice as mechanisms for clarifying, unifying, and ensuring the predictable application of professional ethical standards. The professional and cultural level should ensure the development of continuous ethical education aimed at fostering not only knowledge of professional rules but also a lawyer's ability to identify ethical risks and make appropriate decisions in situations involving moral and ethical dilemmas.

It has been established that the interaction of these levels forms an adaptive system of professional ethics capable of simultaneously ensuring the stability of the fundamental moral and ethical values of the legal profession and their proper adaptation to the new conditions of criminal proceedings.

Key words: lawyer, bar, security, disciplinary responsibility, conflict of interests, criminal proceeding, moral and ethical foundations, human rights, legal certainty, law enforcement, professional ethics, fairness, security and defense sector, justice, court.

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Питомець А.В. Організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2018. №5. Ч. 2. С. 233-240. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/41.pdf
2. Питомець А.В. Морально-етичні виклики в професійній діяльності адвоката при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах. *Право України*. 2025. №10. С. 192-204. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-10-192>
3. Питомець А.В. Взаємодія правоохоронних органів та адвокатури в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2026. № 1. С. 162-168. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2026.1.27>
4. Питомець А.В. Напрями оптимізації деонтологічного регулювання адвокатської діяльності в кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 309-315. DOI: <https://doi.org/10.71404/2409-6415.134.42>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Питомець А.В. Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. *Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням* : матеріали II Всеукраїнського круглого столу, (м. Кропивницький, 27 березня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 167-170.
2. Питомець А.В. Участь адвоката в правовому забезпеченні захисту дітей від насильства. *Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 року). Одеса: ОДУВС, 2025. С. 149-151.

3. Питомець А.В. Актуальні питання вдосконалення діяльності органів правопорядку та адвокатури в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. *Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Київ, 30 квітня 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 76-79.

4. Питомець А.В. Боротьба з торгівлею людьми та незаконною міграцією в умовах правового режиму дії воєнного стану. *Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 6 червня 2025 року). Львів: ЛьвДУВС. С. 209-211.

5. Питомець А.В. Значення адвоката в захисті прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 248-251.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Pitomets A. Crime Prevention and Control: Current Challenges and Prospects. *Legea și Viața*. 2025. Special edition. P. 332-338.

2. Питомець А.В. Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні. *Правові новели*. 2018. №5. С. 154-164. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/5_2018/22.pdf

ЗМІСТ

ВСТУП	17
 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	 29
1.1. Теоретичні засади морально-етичної діяльності адвоката у кримінальному провадженні	29
1.2. Генеза та сучасні концепції професійної моралі адвоката	47
1.3. Нормативна інституціоналізація морально-етичних засад діяльності адвоката: міжнародні та національні стандарти	61
Висновки до розділу 1	82
 РОЗДІЛ 2. РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ	 86
2.1. Морально-етичні стандарти взаємодії адвоката з учасниками кримінального провадження	86
2.2. Морально-етичні дилеми адвокатської діяльності у кримінальному провадженні та шляхи їх вирішення	107
2.3. Морально-етичні межі реалізації процесуальних прав адвоката та запобігання зловживанню процесуальними правами	121
Висновки до розділу 2	133
 РОЗДІЛ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ	 138
3.1. Юридична відповідальність за порушення професійної етики адвоката та її превентивне значення	138
3.2. Зарубіжний досвід забезпечення професійно-етичних стандартів	

адвокатської діяльності та можливості його використання в Україні ..	151
3.3. Напрями вдосконалення деонтологічних норм адвокатської діяльності та практики їх застосування у кримінальному провадженні	165
Висновки до розділу 3	181
ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	213

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Адвокатура є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту на професійній основі. Особливе значення адвокатська діяльність має у кримінальному провадженні, де професійна діяльність адвоката безпосередньо пов'язана із забезпеченням права на захист, гарантуванням прав учасників кримінального провадження, недопущенням необґрунтованого обмеження прав людини. Водночас значення адвокатури у цьому контексті не обмежується захистом приватного інтересу клієнта, оскільки належне здійснення адвокатської діяльності є одним із чинників забезпечення законності та належного функціонування механізму кримінальної юстиції.

Хоча адвокатура не належить до основних суб'єктів сектору безпеки і оборони України у тому самому статусі, що Збройні Сили України, Національна гвардія чи Служба безпеки України, її функціональне значення для сфери правоохоронної діяльності полягає, зокрема, у забезпеченні юридичними засобами законності, прав людини та належного здійснення кримінального провадження. Саме через реалізацію права на захист адвокатура створює необхідні правові гарантії для діяльності інших учасників кримінального провадження та сприяє дотриманню встановлених законом меж застосування владних повноважень. У цьому розумінні адвокатська діяльність є важливим елементом механізму забезпечення законності у сфері кримінальної юстиції.

Належне здійснення адвокатської діяльності не може розглядатися виключно як реалізація передбачених законом процесуальних прав та обов'язків. Діяльність адвоката передбачає дотримання системи морально-етичних вимог, які визначають допустимі межі професійної поведінки, орієнтують на добросовісне здійснення професійних повноважень та забезпечують узгодження інтересів клієнта, вимог законності, професійної

незалежності й завдань кримінального провадження. Значущість цієї проблематики посилюється сучасними трансформаціями правоохоронної та судової практики, які спричиняють нові виклики щодо конфіденційності, належного використання цифрових інструментів, меж процесуальної поведінки адвоката та відповідальності за дотримання професійно-етичних стандартів. Відповідно, морально-етичні засади адвокатської діяльності потребують осмислення не лише як традиційної складової професійної етики, а як важливого елемента сучасного механізму забезпечення законності та прав людини у кримінальному провадженні.

Окремі аспекти морально-етичних засад адвокатської діяльності були предметом дослідження таких вітчизняних науковців як Н. Бакаянова, Ю. Басюк, А. Бірюкова, Н. Бочуляк, Т. Варфоломеева, Т. Вільчик, Б. Гамалюк, В. Галуцько, І. Гловюк, В. Грисюк, А. Денисова, М. Димитрова, С. Дудар, В. Заборовський, С. Іваницький, М. Корнієнко, А. Кучук, К. Легких, Д. Манько, О. Матвеєв, С. Медведенко, А. Місяць, О. Письменна, М. Погорецький, А. Романова, О. Саленко, К. Северин, І. Семенюк, В. Середюк, В. Святоцька, Г. Спіцина, Є. Трубаков, Я. Фляжнікова, В. Чубейко, О. Шандула, Д. Шимченко, Л. Шульга, М. Щирук та ін.

Водночас у науковій літературі недостатньо розробленим залишається комплексний підхід до морально-етичних засад діяльності адвоката саме у кримінальному провадженні – як професійних орієнтирів, що визначають межі поведінки адвоката у взаємодії органами досудового розслідування, прокурором та іншими учасниками кримінального провадження і водночас мають значення для забезпечення законності, прав людини та належного функціонування кримінальної юстиції.

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному дослідженні морально-етичних засад адвокатської діяльності у кримінальному провадженні як складової забезпечення законності, прав і свобод учасників кримінального провадження та належного функціонування системи кримінальної юстиції, розробленні науково обґрунтованих

пропозицій щодо вдосконалення нормативних, організаційних і професійно-етичних механізмів забезпечення відповідних стандартів.

Відповідно до поставленої мети визначено такі *завдання* дослідження:

- з'ясувати зміст, сутність та значення морально-етичних засад адвокатської діяльності у кримінальному провадженні як складової професійної діяльності адвоката;
- висвітлити генезу професійної моралі адвоката та проаналізувати сучасні наукові концепції її розуміння;
- проаналізувати міжнародні та національні нормативно-правові стандарти морально-етичної діяльності адвоката у кримінальному провадженні та визначити особливості їх співвідношення;
- охарактеризувати морально-етичні стандарти взаємодії адвоката з учасниками кримінального провадження та визначити їх значення для належного здійснення професійної діяльності;
- виявити основні морально-етичні дилеми, що виникають у процесі здійснення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, та обґрунтувати шляхи їх вирішення;
- визначити морально-етичні межі реалізації процесуальних прав адвоката та обґрунтувати напрями запобігання зловживанню процесуальними правами;
- розкрити інститут юридичної відповідальності за порушення професійної етики адвоката та оцінити її превентивне значення;
- проаналізувати зарубіжний досвід забезпечення професійно-етичних стандартів адвокатської діяльності та обґрунтувати можливості його використання в Україні;
- визначити напрями вдосконалення законодавства України, Правил адвокатської етики та практики їх застосування у сфері кримінального судочинства.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі здійснення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні як

складової механізму забезпечення законності, прав і свобод учасників кримінального провадження та належного функціонування кримінальної юстиції.

Предмет дослідження – морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність загальнонаукових та спеціально-наукових методів і прийомів наукового пізнання, використання яких забезпечило комплексне дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, особливостей їх нормативного забезпечення та реалізації в контексті гарантування законності, прав і свобод учасників кримінального провадження.

Діалектичний метод слугував методологічною основою дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності як динамічного явища, що розвивається у взаємозв'язку із трансформаціями кримінального провадження, професійної діяльності адвокатури та системи гарантування прав і свобод особи (підрозділи 1.1, 1.2).

Історико-правовий метод застосовано для дослідження генези професійної етики адвоката, особливостей її становлення та еволюції наукових концепцій адвокатської моралі (підрозділ 1.2).

Порівняльно-правовий (компаративістський) метод використано для зіставлення міжнародних і національних стандартів професійної етики адвокатів, а також дослідження зарубіжних моделей забезпечення професійно-етичних стандартів адвокатської діяльності з метою визначення можливостей їх використання в Україні (підрозділи 1.3, 3.2).

Формально-догматичний (юридично-технічний) метод застосовано для аналізу, систематизації та тлумачення положень нормативно-правових актів, Правил адвокатської етики, Кримінального процесуального кодексу України, а також актів органів адвокатського самоврядування, що визначають правові

та професійно-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні (підрозділи 1.3, 2.3, 3.1, 3.3).

Системно-структурний та функціональний методи використано для визначення структури та взаємозв'язків морально-етичних засад адвокатської діяльності, систематизації стандартів професійної поведінки адвоката у взаємодії з учасниками кримінального провадження, а також дослідження функціонального призначення юридичної відповідальності за порушення професійної етики, зокрема її превентивного значення (підрозділи 1.1, 2.1, 3.1).

Метод моделювання та аналізу ситуацій використано для дослідження типових морально-етичних дилем, що виникають у діяльності адвоката-захисника та адвоката-представника у кримінальному провадженні, визначення морально-етичних меж реалізації процесуальних прав адвоката, а також обґрунтування способів вирішення етичних конфліктів і запобігання зловживанню процесуальними правами (підрозділи 2.2, 2.3).

Метод правового прогнозування застосовано для визначення перспектив удосконалення нормативно-правових та деонтологічних засад адвокатської діяльності, а також формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства України (зокрема, Кримінального процесуального кодексу України), Правил адвокатської етики та практики їх застосування у кримінальному провадженні (підрозділ 3.3).

Емпіричну основу дослідження складають: рішення Європейського суду з прав людини, національних судів, рішення Ради адвокатів України, Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, а також Звіт Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Національної асоціації адвокатів України щодо ототожнення адвокатів з клієнтами на території України у період дії воєнного стану.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дисертація є одним із перших в Україні комплексних досліджень морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, у якому на

основі сучасних досягнень правничої науки, аналізу національного законодавства, Правил адвокатської етики, практики їх застосування, міжнародних та європейських стандартів адвокатської діяльності, а також з урахуванням сучасних викликів кримінального провадження розроблено цілісну концепцію морально-етичного забезпечення професійної діяльності адвоката як учасника механізму кримінальної юстиції, сформульовано нові наукові положення та обґрунтовано практичні рекомендації, спрямовані на забезпечення законності, належної реалізації права на захист і вдосконалення професійних стандартів адвокатської діяльності. За результатами дослідження сформульовано наступні положення, які характеризуються науковою новизною:

у перше:

- обґрунтовано концептуальний підхід, відповідно до якого морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні становлять не сукупність професійних правил поведінки, а первинний аксіологічний рівень регулювання адвокатської діяльності, з якого походять професійно-етичні принципи, деонтологічні обов'язки та нормативні стандарти адвокатської професії; на цій основі запропоновано авторську трирівневу модель морально-етичних засад, що включає фундаментальні моральні цінності, професійно-етичні принципи та стандарти професійної поведінки, а також доведено, що саме така структура забезпечує цілісність морально-правового регулювання діяльності адвоката, визначає межі реалізації ним функції захисту та сприяє належному забезпеченню прав і свобод учасників кримінального провадження;

- розроблено цілісну концепцію морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, у межах якої сформульовано авторське визначення морально-етичної дилеми адвоката як професійної ситуації, що виникає внаслідок неможливості одночасної реалізації двох або більше взаємопов'язаних морально-етичних чи професійно-правових обов'язків; запропоновано класифікацію морально-етичних дилем адвокатської діяльності за характером конфліктуючих професійних обов'язків і ступенем нормативної

регламентованості відповідної ситуації, а також залежно від характеру професійних відносин, у межах яких вони виникають; обґрунтовано методологію професійного етичного балансування як універсальний механізм прийняття адвокатом професійно обґрунтованих рішень, що забезпечує узгодження професійної незалежності адвоката з вимогами законності та належного здійснення захисту у кримінальному провадженні;

- обґрунтовано комплексний підхід до вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який передбачає взаємопов'язане вдосконалення нормативного, інституційного та професійно-культурного рівнів їх забезпечення; встановлено, що взаємодія зазначених рівнів формує адаптивну систему професійної етики, здатну одночасно забезпечувати стабільність фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатури та їх належну адаптацію до нових умов кримінального провадження, сприяючи забезпеченню законності, ефективній реалізації права на захист та запобіганню неналежній професійній поведінці;

удосконалено:

- розуміння еволюції адвокатської моралі, яку запропоновано розглядати не через розширення системи професійних правил, а через послідовну трансформацію моральної місії адвокатури – від забезпечення переважно приватного інтересу довірителя до поєднання функції захисту з конституційною функцією забезпечення справедливого правосуддя та гарантування прав і свобод особи; на цій основі запропоновано авторську систематизацію сучасних концепцій адвокатської моралі шляхом виокремлення клієнтоцентричної, публічно-правової та інтегративної моделей, що дає змогу визначити оптимальне співвідношення інтересів клієнта, вимог законності та завдань кримінального провадження;

- підхід до розуміння механізму нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який ґрунтується на розгляді морально-етичних засад як системи професійних цінностей, що набувають нормативного закріплення через

взаємопов'язану трирівневу модель інституціоналізації: універсальні міжнародні стандарти, що визначають фундаментальні цінності адвокатської професії; регіональні стандарти, що конкретизують їх у формі морально-етичних принципів професійної діяльності адвоката; національні нормативні стандарти, що трансформують відповідні цінності та принципи у систему нормативно визначених стандартів професійної поведінки адвоката; що забезпечує системне розуміння нормативних передумов належного здійснення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні;

- наукові підходи до визначення морально-етичних засад професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні шляхом обґрунтування концепції етичної комунікації адвоката, відповідно до якої морально-етичні стандарти охоплюють взаємопов'язані фідучіарний, інституційний, професійно-горизонтальний та публічний рівні взаємодії; у зв'язку з цим запропоновано *de lege ferenda* доповнити кримінальний процесуальний кодекс України, Правила адвокатської етики положеннями щодо виняткових підстав розкриття адвокатської таємниці та окремим розділом щодо цифрової професійної етики адвоката, спрямованим на забезпечення належної професійної поведінки в умовах цифровізації кримінального провадження;

- наукові підходи до визначення етичних меж реалізації процесуальних прав адвоката у кримінальному провадженні шляхом розмежування процесуальних та морально-етичних меж здійснення процесуальних прав; запропоновано авторське визначення зловживання процесуальними правами адвоката як формально правомірного здійснення процесуального права всупереч його функціональному призначенню та розроблено систему критеріїв встановлення такого зловживання, що забезпечує можливість відмежування допустимої професійної тактики захисту від недобросовісного використання процесуальних повноважень;

- науковий підхід до визначення юридичної відповідальності за порушення професійної етики адвоката, яку запропоновано розглядати як ціннісно-правовий інститут, що поєднує юридичну оцінку професійної

поведінки з оцінкою її відповідності фундаментальним морально-етичним цінностям адвокатури; запропоновано функціональну модель юридичної відповідальності, що охоплює регулятивну, охоронну, відновлювальну та аксіологічну функції, а також концепцію трирівневої етичної превенції (аксіологічний, інституційний і дисциплінарний рівні), відповідно до якої дисциплінарна відповідальність розглядається як *ultima ratio* у механізмі забезпечення професійної етики та запобігання неналежній професійній поведінці адвоката;

дістали подальшого розвитку:

- ідеї щодо виокремлення моделей регулювання професійної етики шляхом їх систематизації за характером нормативного закріплення, інституційного забезпечення та механізмами практичної реалізації етичних стандартів, у результаті чого обґрунтовано нормативно-регламентовану, принципо-орієнтовану та інтегративну моделі. Встановлено, що, попри відмінності у способах забезпечення професійно-етичних стандартів, усі зазначені моделі ґрунтуються на єдиному комплексі фундаментальних професійних цінностей, а їх відмінності зумовлені передусім особливостями нормативного регулювання, інституційного забезпечення та практичної реалізації. У зв'язку з цим дістала подальшого розвитку концепція адаптивної моделі професійної етики адвоката, яка поєднує стабільність фундаментальних морально-етичних принципів із можливістю динамічного вдосконалення професійних стандартів, дисциплінарної практики, консультативних механізмів адвокатського самоврядування та професійної етичної освіти, що сприяє належній професійній поведінці адвоката, забезпеченню законності та ефективному здійсненню захисту у кримінальному провадженні.

Апробація матеріалів дисертації. Отримані висновки були апробовані на таких наукових заходах: II Всеукраїнському круглому столі «Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням» (м. Кропивницький, 27 березня 2025 року),

Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання» (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період» (м. Київ, 30 квітня 2025 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу» (м. Львів, 6 червня 2025 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану» (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Обрана тема дисертаційного дослідження відповідає пріоритетам державної політики у сфері забезпечення та захисту прав і свобод людини, утвердження законності та вдосконалення механізмів правосуддя. Її актуальність у цьому контексті визначається положеннями Національної стратегії у сфері прав людини, затвердженої Указом Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021, спрямованої на створення ефективного механізму реалізації та захисту прав і свобод людини. Зокрема, Стратегія визначає забезпечення права на справедливий суд як один із стратегічних напрямів державної політики та передбачає забезпечення дотримання права на захист і доступу до ефективних засобів правового захисту.

Дослідження також відповідає завданням Дорожньої карти з питань верховенства права, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 травня 2025 р. № 475-р у межах переговорного процесу про вступ України до Європейського Союзу за кластером 1 «Основи процесу вступу до ЄС». Документ визначає орієнтири подальшого реформування сфери адвокатури та адвокатської діяльності, що актуалізує питання належного нормативного забезпечення професійної діяльності адвокатів, її відповідності

європейським стандартам та розвитку інституційних механізмів адвокатського самоврядування.

Дисертаційне дослідження відповідає темі науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Одеського державного університету внутрішніх справ «Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі» (реєстраційний номер 0123U103538) – у частині дослідження професійних та етичних засад діяльності учасників кримінального провадження, що впливають на забезпечення законності та прав і свобод особи, а також темі науково-дослідної роботи кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (реєстраційний номер 0124U004215) – у частині дослідження морально-етичних засад діяльності захисника як учасника кримінального провадження та розроблення пропозицій щодо вдосконалення механізмів забезпечення належної професійної поведінки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані у дисертації висновки, пропозиції та рекомендації спрямовані на підвищення ефективності реалізації морально-етичних засад адвокатської діяльності у кримінальному судочинстві, удосконалення нормативно-правового регулювання етичних стандартів адвокатури та розв'язання практичних проблем їх застосування можуть бути використані:

- у правотворчій діяльності – для підготовки змін та доповнень до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а також для вдосконалення Правил адвокатської етики та актів Ради адвокатів України;

- у правозастосовній (практичній) діяльності – безпосередньо адвокатами (як практичний посібник для вирішення складних етичних дилем та взаємодії з іншими учасниками кримінального процесу), органами адвокатського самоврядування (зокрема кваліфікаційно-дисциплінарними

комісіями адвокатури під час розгляду дисциплінарних справ), а також суддями, прокурорами та слідчими під час кримінального провадження (акти впровадженень товариства з обмеженою відповідальністю «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО», адвокатського об'єднання «Адвокатська компанія «ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ», Ради адвокатів Одеської області;

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших наукових розробок у галузі кримінального процесу, адвокатури, юридичної деонтології та судової етики (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 17.04.2026);

– у навчальному процесі – під час підготовки та викладання навчальних дисциплін «Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод», «Актуальні проблеми захисту та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства», «Кримінальний процес» та ін., створення відповідних підручників, навчальних посібників, методичних матеріалів, а також під час проходження стажування кандидатами на отримання свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю та у системі підвищення кваліфікації адвокатів (акт впровадження Одеського державного університету внутрішніх справ від 17.04.2026).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані у дисертації, опубліковано у 11 наукових працях, з яких 4 – статті у фахових виданнях України з права, 1 – стаття у зарубіжному фаховому виданні з права, 1 – стаття у науковому виданні з права, 5 – тези доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (175 найменувань на 20 сторінках), 3 додатків на 19 сторінках. Повний обсяг дисертації – 231 сторінка, з них основний текст – 176 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА НОРМАТИВНІ ЗАСАДИ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.

1.1. Теоретичні засади морально-етичної діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

Діяльність адвоката у кримінальному провадженні традиційно розглядається крізь призму його процесуального статусу, професійних прав та обов'язків, установлених кримінальним процесуальним законодавством [62], Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [104] і Правилами адвокатської етики [103]. Такий підхід, безумовно, має важливе значення для визначення юридичних меж професійної діяльності адвоката, однак він не дозволяє повною мірою розкрити природу тих ціннісних орієнтирів, які визначають зміст адвокатської професії. Реалізація права на захист, забезпечення справедливого судового розгляду, дотримання конфіденційності, незалежності та добросовісності адвоката є не лише результатом виконання юридичних приписів, а й проявом морально-етичних вимог, що історично сформувалися значно раніше, ніж отримали нормативне закріплення.

Особливого значення морально-етичні засади набувають саме у кримінальному провадженні. На відміну від інших видів юридичної практики, діяльність адвоката у кримінальному процесі здійснюється в умовах постійного конфлікту приватних і публічних інтересів, високого рівня процесуального примусу, істотного втручання держави у сферу основоположних прав особи, а також необхідності прийняття рішень, які далеко не завжди можуть бути повністю врегульовані нормами права. За таких умов професійна поведінка адвоката визначається не лише правовими нормами, але й моральними принципами, які виступають своєрідними орієнтирами правозастосовної діяльності.

Водночас аналіз сучасної правничої літератури свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення поняття морально-етичних засад діяльності адвоката. Значна частина дослідників фактично ототожнює їх із положеннями Правил адвокатської етики або розглядає виключно як сукупність професійних принципів адвокатської діяльності [14; 35; 142]. Такий підхід видається дещо спрощеним, оскільки залишає поза увагою співвідношення моралі та права, природу професійної етики як самостійного соціального регулятора та особливості функціонування моральних вимог у кримінальному судочинстві. Як наслідок, у науковій літературі відсутня цілісна концепція морально-етичних засад діяльності адвоката, яка б поєднувала філософські, правові та професійно-деонтологічні аспекти цього явища.

Саме тому дослідження теоретико-правової природи морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні потребує звернення не лише до нормативних джерел, але й до загальнотеоретичних положень правничої науки, етики, деонтології та філософії права. Такий підхід дозволить визначити місце морально-етичних засад у системі регуляторів професійної діяльності адвоката, встановити їх співвідношення з юридичними нормами, а також сформулювати авторське бачення їх змісту та структури.

На нашу думку, дослідження морально-етичних засад діяльності адвоката неможливе без з'ясування співвідношення права і моралі як двох фундаментальних соціальних регуляторів суспільних відносин. Саме характер їх взаємодії визначає природу професійної етики правничих професій загалом та адвокатської діяльності зокрема.

Незважаючи на значний обсяг наукових досліджень, присвячених співвідношенню права і моралі [126], у сучасній правничій науці не сформовано єдиного підходу до визначення меж їх взаємного впливу, що пояснюється насамперед багатовимірністю обох явищ, які, будучи

самостійними нормативними системами, водночас функціонують у тісному взаємозв'язку.

Відзначимо, що право і мораль мають спільне соціальне призначення – упорядкування суспільних відносин шляхом визначення належної моделі поведінки людини. Традиційно норми моралі та норми права розглядаються як різновид соціальних норм [129, с. 162-166; 81, с. 14-21]. Водночас механізм їхнього регулятивного впливу істотно відрізняється. Якщо право забезпечується авторитетом і примусовою силою держави, то мораль ґрунтується на внутрішньому переконанні особи, суспільному визнанні певних цінностей та силі громадської оцінки. Саме тому виконання моральних вимог не може бути забезпечене юридичним примусом, однак їх порушення нерідко спричиняє не менш вагомі наслідки у вигляді втрати професійної репутації, суспільної довіри чи морального авторитету.

Разом із тим протиставлення права і моралі видається методологічно помилковим. Право історично формувалося під впливом моральних уявлень суспільства про справедливість, свободу, рівність, людську гідність, добросовісність та відповідальність. Значна частина сучасних правових принципів фактично є результатом закріплення моральних цінностей, які протягом тривалого часу існували як соціальні норми. Саме тому право не може розглядатися як система, повністю ізольована від моральних засад, а мораль – як явище, позбавлене юридичного значення. Навпаки, у демократичній правовій державі мораль виступає одним із критеріїв легітимності права, тоді як право забезпечує інституційне втілення найбільш значущих моральних вимог.

У цьому контексті варто згадати розуміння Л. Фуллером права та його співвідношення з мораллю, викладене у праці «Мораль права» [135], у якій мислитель обґрунтував концепцію внутрішньої моральності права (*inner morality of law*). На відміну від класичного позитивістського підходу, який відокремлював питання «право яке є» від питання «право яким має бути», Л. Фуллер довів, що саме право за своєю природою містить іманентні

моральні вимоги, без дотримання яких правова система взагалі втрачає здатність функціонувати як право. Вчений сформулював вісім критеріїв (принципів) ефективного законодавства – загальність, оприлюднення, неможливість зворотної дії, зрозумілість, несуперечливість, здійсненність, стабільність у часі та відповідність між оголошеними нормами і фактичною поведінкою посадових осіб, – порушення кожного з яких окремо або в сукупності призводить не просто до недосконалого права, а до руйнування самої правової форми як такої.

Значення концепції Л. Фуллера для дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності полягає в тому, що вона дозволяє подолати штучне протиставлення «формальної законності» та «моральної обґрунтованості» професійної поведінки адвоката. Якщо право, за Л. Фуллером, є передусім цілеспрямованою діяльністю з підпорядкування людської поведінки регулюванню нормами (*purposive enterprise*), то й адвокатська діяльність як правозастосовна за своєю суттю не може розглядатися виключно крізь призму формального дотримання процесуальних приписів. Адвокат, який діє в межах кримінального провадження, реалізує право не механічно, а в постійній взаємодії з його внутрішньою моральною логікою – вимогами добросовісності, послідовності, передбачуваності власної поведінки для довірителя, суду та інших учасників процесу.

Крім того, ідея процедурного природного права (*procedural natural law*), сформульована Л. Фуллером на противагу субстантивним концепціям природного права (мислитель тлумачить поняття моралі інакше, аніж переважна більшість правознавців. Його етика зосереджена на процесі; така інтерпретація *natural law* розглядає не самостійні завдання юридичних правил, а методи побудови та управління нормативною системою для регулювання людських дій, аби вона залишалася дієвою й відповідала своїй сутності [64, с. 170]), є методологічно важливою саме для професійної етики адвоката, оскільки дозволяє обґрунтувати морально-етичні засади

адвокатської діяльності не через звернення до абстрактних загальнолюдських цінностей, а через аналіз внутрішніх процедурних вимог самої адвокатської професії – вимог компетентності, конфіденційності, лояльності до довірителя, неприпустимості конфлікту інтересів тощо. Такий підхід дає змогу розглядати професійну етику адвоката не як зовнішнє морально-виховне доповнення до правового статусу адвоката, а як органічну складову самої правової форми адвокатської діяльності, порушення якої так само підриває легітимність адвокатської професії, як порушення критеріїв законності підриває легітимність права загалом.

Погляд Р. Дворкіна на співвідношення права і моралі становить логічне продовження та водночас суттєве поглиблення ідей, закладених Л. Фуллером, оскільки Р. Дворкін пішов ще далі у запереченні позитивістського розмежування права і моралі. У праці «Серйозний погляд на права» (Taking Rights Seriously) [159], а згодом у «Імперії права» (Law's Empire) [158] Р. Дворкін обґрунтував концепцію права як інтерпретативної практики (law as integrity), відповідно до якої право не вичерпується сукупністю формально встановлених норм (правил), а обов'язково включає в себе принципи – морально-правові за своєю природою стандарти, які не мають чіткого джерела закріплення, але є обов'язковими для правозастосування, оскільки впливають із загальної системної логіки правопорядку та вимог справедливості.

Відмінність підходу Р. Дворкіна від позитивізму Г. Харта полягає в тому, що Р. Дворкін заперечив саму можливість існування «правила визнання» (rule of recognition) як формального критерія розмежування правових і неправових норм у складних справах. На переконання вченого, суддя, вирішуючи таку справу (hard case), не має дискреційних повноважень у розумінні вільного розсуду за відсутності прямої норми, а зобов'язаний віднайти єдино правильну відповідь (the right answer), яка впливає з найкращого морального обґрунтування (best moral justification) всієї сукупності чинного права, включно з його принципами та цінностями, що

метафорично втілено в образі судді Геркулеса – ідеального правозастосовника, здатного інтерпретувати право як цілісну, морально узгоджену систему.

На нашу думку, для дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності концепція Р. Дворкіна має важливе методологічне значення з кількох причин. По-перше, вона дозволяє обґрунтувати, що професійна діяльність адвоката у кримінальному провадженні не може зводитися до формального, суто технічного застосування процесуальних норм, адже адвокат, як і суддя, постійно перебуває в ситуації інтерпретації права крізь призму принципів – презумпції невинуватості, права на захист, змагальності, заборони свавільного обмеження прав людини тощо. Адвокатська аргументація, зокрема при захисті клієнта в неоднозначних (важких) справах, за своєю логікою є не менш морально навантаженою інтерпретативною діяльністю, ніж суддівське правозастосування.

По-друге, розмежування Р. Дворкіним понять «правило» (rule) та «принцип» (principle) – де правила діють за логікою «все або нічого», а принципи мають «вимір ваги» (dimension of weight) і можуть конкурувати між собою в конкретній ситуації – дає методологічний інструментарій для аналізу типових етичних колізій адвокатської діяльності, коли, наприклад, принцип адвокатської таємниці конкурує з принципом неприпустимості сприяння вчиненню злочину, або принцип лояльності до довірителя – з принципом добросовісності щодо суду. Саме категорія «зважування» принципів, а не механічного застосування правил, найбільш адекватно описує реальний процес прийняття адвокатом морально-етичних рішень у складних процесуальних ситуаціях.

По-третє, ідея права як цілісності (integrity) дозволяє обґрунтувати вимогу послідовності та узгодженості етичної поведінки адвоката не лише в межах окремого провадження, а як системну професійну чесноту: адвокат, подібно до судді Геркулеса, повинен будувати свою професійну поведінку так, щоб вона була морально виправданою в контексті всієї сукупності його

професійних зобов'язань – перед довірителем, судом, професійною спільнотою та суспільством загалом.

Таким чином, якщо концепція Л. Фуллера дає підстави розглядати морально-етичні засади адвокатської діяльності як внутрішню процедурну складову самої правової форми, то підхід Р. Дворкіна доповнює цю логіку тезою про принципову невіддільність морального (ціннісного) виміру від змістовного правозастосування, здійснюваного адвокатом, що остаточно спростовує спроби окремих дослідників трактувати професійну етику адвоката як суто деонтологічний, зовнішній щодо права кодекс поведінки.

Не можна оминати увагою і розуміння права канадським правником Б. Мелкевіком, концепція якого репрезентує самостійний, посткласичний напрям осмислення співвідношення права і моралі, що суттєво відрізняється як від природно-правових побудов Л. Фуллера та Р. Дворкіна, так і від класичного юридичного позитивізму. Б. Мелкевік розвиває дискурсивно-процедурне розуміння права, методологічно спираючись на комунікативну теорію Ю. Габермаса, відповідно до якого легітимність права не може виводитися ні з наперед заданих моральних субстанцій (як у природно-правовій традиції), ні з суто формальної належності норми до системи, встановленої компетентним органом (як у позитивізмі), а конститується виключно в процесі інтерсуб'єктивної комунікативної практики вільних і рівних учасників правового дискурсу [164].

Важливе значення для розуміння Б. Мелкевіком права має теза про те, що право сучасного (постметафізичного) суспільства втрачає можливість спиратися на єдине, наперед задане уявлення про справедливість чи благо, оскільки таке суспільство є світоглядно плюралістичним. Натомість легітимність правових норм забезпечується не їхнім змістовим збігом із певною моральною доктриною, а процедурною коректністю їх вироблення – можливістю кожного учасника правовідносин бути одночасно й автором, і адресатом норми, взяти участь у раціональному обґрунтуванні її справедливості. Мораль у цій конструкції не зникає з права, а

трансформується: вона вбудовується в саму процедуру правового дискурсу як вимога рівноправності, взаємного визнання й раціональної переконливості аргументації, а не як зовнішній ціннісний імператив, що накладається на право.

Для дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності концепція Б. Мелкевіка є методологічно важливою в кількох аспектах. Вона дозволяє переосмислити саму природу адвокатської аргументації в кримінальному провадженні не як односторонню технологію переконання суду чи маніпулювання процесуальними можливостями, а як особливий вид правового дискурсу, етична правомірність якого визначається дотриманням процедурних вимог комунікативної раціональності – чесності аргументації, визнання позиції іншої сторони, відмови від свідомо оманливих або маніпулятивних прийомів захисту, навіть якщо формально вони не заборонені процесуальним законом. Дискурсивно-процедурний підхід Б. Мелкевіка дає теоретичне підґрунтя для обґрунтування морально-етичних вимог до адвоката саме через категорію інтерсуб'єктивності – адвокат у кримінальному провадженні постійно перебуває в комунікативній взаємодії з довірителем, судом, стороною обвинувачення, і саме якість, чесність та раціональна обґрунтованість цієї взаємодії є критерієм етичності його професійної поведінки. До того ж, ідея Б. Мелкевіка про плюралістичний, постметафізичний характер сучасного права дозволяє уникнути методологічно вразливого зведення професійної етики адвоката до якоїсь однієї ціннісної доктрини (релігійної, класично-природно-правової чи вузько корпоративної), натомість обґрунтовуючи морально-етичні засади адвокатської діяльності як процедурний консенсус професійної спільноти, вироблений і легітимований через постійний дискурс щодо меж допустимого й належного в адвокатській практиці – зокрема через кодекси професійної етики, роз'яснення органів адвокатського самоврядування, дисциплінарну практику.

Вважаємо, що однією з найбільш показових ілюстрацій драматичної еволюції розуміння співвідношення права і моралі в континентальній правовій традиції є концепція Г. Радбруха, а тому її аналіз є методологічно необхідним для повноти дослідження. Слід зазначити, що погляди Г. Радбруха пройшли кардинальну еволюцію, яку не можна ігнорувати. У ранній період творчості, перебуваючи під впливом неокантіанської філософії права та релятивізму цінностей, Г. Радбрух обстоював позицію, близьку до юридичного позитивізму: право і мораль розглядалися як самостійні нормативні системи, а обов'язок підкорятися чинному закону виводився не зі змістовної справедливості цього закону, а з самої потреби правової визначеності (*Rechtssicherheit*) як самостійної правової цінності, здатної за певних умов превалювати над справедливістю [95, с. 49-59]. Саме ця, ранньорадбрухівська, позиція значною мірою уможливила ситуацію, за якої німецька юридична спільнота в період нацистського режиму формально-догматично підкорялася злочинним за змістом законам, посиляючись на їх належне юридичне походження.

Досвід нацистського панування та усвідомлення морального банкрутства суто формалістичного праворозуміння спричинили кардинальний перегляд Г. Радбрухом власної позиції, викладений у знаковій післявоєнній статті «Законне неправо і надзаконне право» (*Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*, 1946) [109], де вченим була сформульована так звана формула Радбруха [13, с. 204-211]. Відповідно до цієї формули, конфлікт між правовою визначеністю (позитивним законом) і справедливістю має вирішуватися на користь позитивного закону, навіть якщо його зміст є несправедливим чи недоцільним, за винятком випадків, коли суперечність позитивного закону вимогам справедливості досягає настільки нестерпного ступеня (*unerträglichen Maße*), що закон як «неправильне право» повинен поступитися місцем справедливості; крім того, у випадках, коли позитивний закон свідомо заперечує саму рівність людей, закладену в основу будь-якого права, такий закон не просто є

несправедливим, а взагалі позбавлений юридичної природи (Rechtscharakter) і не може розглядатися як право [121, с. 389-396].

У своїй роботі «П'ять хвилин філософії права» Г. Радбрух наголошує на існуванні правових засад, котрі важливіші за будь-які законодавчі рішення. Відповідно, норми, що їм суперечать, автоматично втрачають юридичну чинність. Хоча конкретні деталі лишаються дискусійними, тривала історична практика сформувала їхнє стабільне ядро. Ці принципи отримали широке визнання в документах про права людини, тому лише затятий скептик може ще сумніватися щодо декотрих з них [110, с. 86-87].

Вважаємо, що значення формули Радбруха для дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності є багатоаспектним. По-перше, вона окреслює концептуальну межу, за якою суто формальне виконання адвокатом чи будь-яким іншим правником положень позитивного закону перестає бути морально та юридично виправданим, що має важливе значення для кримінального провадження, здійснюваного в умовах збройної агресії проти України та воєнного стану [24, с. 5-8], коли адвокат може стикатися із застосуванням окремих нормативних приписів (зокрема актів держави-агресора на тимчасово окупованих територіях чи так званих «законів» окупаційної адміністрації), правова природа яких є вкрай сумнівною саме в світлі критерію нестерпної несправедливості (Unerträglichkeitsformel) та критерію заперечення рівності (Verleugnungsformel).

По-друге, еволюція поглядів самого Г. Радбруха – від крайнього релятивізму до формули, що допускає надзаконне обмеження чинності несправедливого закону, – методологічно застерігає від двох однаково небезпечних крайнощів у розумінні професійної етики адвоката: з одного боку, від зведення адвокатської етики до суто формального, бездумного дотримання букви процесуального закону незалежно від його змістовної справедливості; з іншого боку – від невиправданого, довільного ігнорування чинного законодавства під приводом «вищої справедливості», що суперечило

б засадничій вимозі правової визначеності, необхідній для функціонування самого інституту захисту.

По-третє, формула Радбруха дає теоретичне підґрунтя для обґрунтування меж адвокатської незалежності та меж допустимого нонконформізму адвоката щодо явно неправосудних актів чи вказівок, підкреслюючи, що зобов'язання адвоката діяти в межах закону не є абсолютним і безумовним, а зберігає внутрішній морально-правовий ліміт, за яким формальна законність поступається місцем вимогам елементарної справедливості та людської гідності.

Таким чином, концепція Г. Радбруха логічно доповнює розглянуті вище підходи Л. Фуллера, Р. Дворкіна та Б. Мелкевіка, вносячи в загальну теоретичну картину важливий історичний і водночас практично значущий вимір – проблему меж «підкорення» адвоката (як і будь-якого правника) позитивному закону в ситуації його потенційної кричущої несправедливості, що є особливо актуальним для кримінального провадження, здійснюваного в умовах збройної агресії проти України.

Як бачимо, особливо виразно взаємозв'язок права і моралі простежується у професійній діяльності правника. На відміну від більшості інших професій, діяльність представників правничої спільноти безпосередньо пов'язана із реалізацією владних повноважень, забезпеченням людських прав, вирішенням соціальних конфліктів та прийняттям рішень, здатних істотно впливати на правовий статус особи. За таких умов формальне дотримання вимог законодавства саме по собі не завжди гарантує досягнення справедливого результату. Доволі часто суб'єкт правозастосування опиняється у ситуації, коли декілька варіантів поведінки є юридично допустимими, однак лише один із них відповідає професійним етичним стандартам.

Саме ця обставина є одним з чинників виникнення професійної етики як особливого різновиду соціальної етики, що конкретизує загальнолюдські моральні цінності відповідно до особливостей окремої професійної

діяльності. Професійна етика не створює нових моральних норм, а адаптує загальні моральні принципи до специфіки певної професії, визначаючи стандарти поведінки, яких суспільство очікує від її представників. Таким чином, професійна етика виконує функцію своєрідного «містка» між універсальними моральними цінностями та практикою їх реалізації у конкретній сфері суспільної діяльності.

Для правничих професій професійна етика набуває особливого значення [88, с. 30-32], оскільки їхня діяльність ґрунтується не лише на виконанні юридичних норм, а й на постійному здійсненні морального вибору. Саме тому правнича етика не може розглядатися виключно як сукупність рекомендацій щодо належної поведінки. Її призначення полягає у формуванні професійної культури правника, забезпеченні суспільної довіри до правничої професії, підтриманні авторитету правосуддя та утвердженні цінностей правової держави. У цьому контексті мораль виступає не альтернативою праву, а необхідною умовою його ефективного функціонування.

Особливе місце серед правничих професій посідає адвокатура. На відміну від судді чи прокурора, адвокат не здійснює державно-владних повноважень, однак саме він забезпечує реалізацію конституційного права особи на професійну правничу допомогу та захист від кримінального обвинувачення. Виконання цієї функції передбачає постійне перебування адвоката у просторі складних моральних компромісів: між інтересами клієнта та інтересами правосуддя, між принципом конфіденційності та обов'язком не сприяти вчиненню правопорушень, між професійною лояльністю та вимогами добросовісності, між активним захистом довірителя та недопустимістю зловживання процесуальними правами. Саме тому морально-етичний компонент адвокатської діяльності не є допоміжним елементом професії, а становить одну з її фундаментальних характеристик. Слушно відзначають Д. Манько та О. Матвєєв: «Ефективне функціонування системи кримінального правосуддя неможливе без морального стрижня

професійної діяльності її учасників. Саме тому морально-етичні засади мають бути не факультативною опцією, а центральним елементом професійної ідентичності юриста та цілісного функціонування кримінального процесу» [71, с. 393].

Наголосимо, що попри значний розвиток наукових досліджень у сфері юридичної деонтології та професійної етики, питання визначення теоретико-правової природи морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні не можна вважати остаточно вирішеним. Аналіз спеціальної літератури свідчить, що більшість праць присвячена окремим аспектам професійної етики адвоката, характеристиці принципів адвокатської діяльності, змісту Правил адвокатської етики або дисциплінарній відповідальності за їх порушення. Водночас комплексне дослідження морально-етичних засад як самостійної теоретико-правової категорії фактично відсутнє.

На нашу думку, така ситуація значною мірою пояснюється тим, що у вітчизняній юридичній науці сформувалося декілька підходів до розуміння адвокатської етики, кожен із яких акцентує увагу лише на окремих характеристиках цього явища. При цьому дискусія переважно стосується змісту професійної етики адвоката, тоді як питання про співвідношення понять «мораль», «професійна етика», «адвокатська етика» та «морально-етичні засади діяльності адвоката» здебільшого залишається поза межами спеціального аналізу. Наслідком цього є термінологічна невизначеність, яка ускладнює як наукове осмислення відповідної проблематики, так і формування єдиного підходу до оцінки професійної поведінки адвоката.

Узагальнення наукових джерел дає підстави виокремити щонайменше три основні доктринальні підходи до розуміння морально-етичних засад адвокатської діяльності.

Перший підхід можна умовно назвати нормативним. Його представники фактично ототожнюють морально-етичні засади діяльності адвоката із сукупністю положень Правил адвокатської етики та інших актів

корпоративного регулювання. За такого підходу моральні вимоги розглядаються передусім як нормативно закріплені стандарти професійної поведінки, дотримання яких забезпечується механізмами дисциплінарної відповідальності [115, с. 51-56]. Безперечно, зазначений підхід має практичне значення, оскільки дозволяє визначити юридичні критерії належної поведінки адвоката. Разом із тим він не враховує, що будь-який кодекс професійної етики лише формалізує ті моральні цінності, які вже існують у професійному середовищі, а тому не може розглядатися як їх єдине джерело.

Другий підхід доцільно визначити як аксіологічний. У його межах адвокатська етика розглядається насамперед як система професійних моральних цінностей, що визначає належну модель поведінки адвоката незалежно від ступеня їх нормативного закріплення. Представники цього підходу акцентують увагу на таких категоріях, як справедливість, честь, людська гідність, добросовісність, чесність, професійна відповідальність, довіра та гуманізм [25, с. 98-108]. Цінність зазначеного підходу полягає у визнанні пріоритетності моральних засад над їх юридичним оформленням. Водночас його недоліком є недостатня увага до механізмів практичної реалізації цих цінностей у процесуальній діяльності адвоката.

Третій підхід має деонтологічний характер. Його прихильники пов'язують професійну етику насамперед із системою професійних обов'язків адвоката, які визначають межі допустимої поведінки під час здійснення захисту, представництва та надання інших видів правничої допомоги [143, с. 102-107]. За такого розуміння морально-етичні засади набувають форми професійних зобов'язань, що забезпечують баланс між інтересами клієнта, вимогами закону та завданнями правосуддя. Попри значний евристичний потенціал цього підходу, він також не охоплює всього змісту досліджуваного явища, оскільки фактично зводить мораль до системи професійних обов'язків, залишаючи поза увагою її ціннісну природу.

Наведені підходи не є взаємовиключними, однак кожен із них характеризує лише окремий аспект морально-етичних засад діяльності

адвоката. Нормативний підхід концентрується на юридичній формі їх закріплення, аксіологічний – на системі професійних цінностей, а деонтологічний – на професійних обов'язках адвоката. У результаті поза межами наукового аналізу залишається питання про інтегративну природу морально-етичних засад як складного соціально-правового феномена, що одночасно поєднує моральні цінності, професійні принципи, етичні стандарти та юридично значущі моделі поведінки.

Саме ця обставина, на наш погляд, свідчить про необхідність перегляду традиційних підходів до визначення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні. Їх дослідження має здійснюватися не шляхом ототожнення із професійною етикою чи Правилами адвокатської етики, а через з'ясування їхнього місця у загальній системі соціальних регуляторів професійної діяльності адвоката та визначення їхньої власної правової природи.

Узагальнюючи, зазначимо, що проведений аналіз загальнотеоретичних підходів до співвідношення права і моралі, а також сучасних концепцій сприйняття морально-етичних засад діяльності адвоката дозволяє зробити висновок, що останні не можуть розглядатися як сукупність окремих правил професійної поведінки чи виключно як корпоративні стандарти адвокатської професії. Такий підхід є вузьким, оскільки фактично ототожнює морально-етичні засади із формами їх нормативного закріплення, залишаючи поза увагою їхню соціальну та правову природу.

Саме тому, на нашу думку, методологічною помилкою більшості існуючих досліджень є те, що морально-етичні засади діяльності адвоката аналізуються переважно через зміст Правил адвокатської етики або окремих професійних принципів, визначених законодавством. Унаслідок цього предметом дослідження стають вже інституціоналізовані правила поведінки, тоді як їх ціннісна основа фактично не досліджується. Такий підхід змінює причинно-наслідковий зв'язок: морально-етичні засади починають сприйматися як похідні від нормативного регулювання, хоча в дійсності саме

нормативне регулювання виникає як результат юридичного закріплення тих моральних вимог, які сформувалися в суспільстві та професійному середовищі.

Відтак морально-етичні засади діяльності адвоката доцільно розглядати як самостійну теоретико-правову категорію, що займає первинне місце в системі регуляторів адвокатської діяльності. Їх основу у першу чергу становить не сукупність формально визначених правил поведінки, а система моральних цінностей, професійних ідеалів, принципів справедливості, добросовісності, незалежності, поваги до людської гідності та відповідальності, які визначають належний характер здійснення адвокатом своїх професійних повноважень незалежно від того, чи отримали вони нормативне закріплення.

З огляду на означене професійна етика адвоката не є тотожною морально-етичним засадам його діяльності. Професійна етика виступає формою конкретизації загальних моральних цінностей відповідно до специфіки адвокатської професії, тоді як Правила адвокатської етики є інституційною формою їх офіційного закріплення та забезпечення. Іншими словами, морально-етичні засади, професійна етика та Правила адвокатської етики перебувають між собою у відносинах загального, особливого та конкретного. Морально-етичні засади формують ціннісну основу професії; професійна етика адаптує ці цінності до особливостей адвокатської діяльності; Правила адвокатської етики трансформують їх у систему нормативно визначених стандартів професійної поведінки.

Запропонований підхід дозволяє пояснити одну з фундаментальних особливостей адвокатської професії. Адвокат може діяти відповідно до «букви» Правил адвокатської етики, але водночас порушувати морально-етичні засади професії, якщо його поведінка суперечить принципам добросовісності, чесності чи поваги до людської гідності. І навпаки, окремі ситуації професійної діяльності можуть не бути безпосередньо врегульованими корпоративними актами, однак морально-етичні засади все

одно залишаються критерієм оцінки професійної поведінки адвоката, що свідчить про те, що сфера дії морально-етичних засад є значно ширшою, ніж сфера нормативного регулювання професійної етики.

Виходячи з наведеного, морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні пропонується інтерпретувати як цілісну систему фундаментальних моральних цінностей, етичних принципів і професійних ідеалів, що становлять первинну аксіологічну основу здійснення адвокатом функції захисту, визначають межі реалізації його процесуальних прав і повноважень, забезпечують баланс між інтересами клієнта, інтересами правосуддя та вимогами верховенства права, а також слугують підґрунтям для формування професійної етики, деонтологічних обов'язків і нормативних стандартів адвокатської діяльності.

Поряд із визначенням поняття морально-етичних засад діяльності адвоката важливого значення набуває встановлення їхньої внутрішньої структури. У сучасній правничій літературі переважає підхід, відповідно до якого морально-етичні засади фактично ототожнюються з окремими принципами адвокатської діяльності або переліком професійних обов'язків, закріплених у законодавстві та Правилах адвокатської етики [12; 54; 117]. Такий підхід, хоча й має практичне значення, не дозволяє розкрити внутрішню організацію досліджуваного явища, його багаторівневий характер та взаємозв'язок окремих складових.

На нашу думку, морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні становлять ієрархічно організовану систему, елементи якої перебувають у відносинах субординації та взаємозумовленості. Саме така побудова дозволяє пояснити процес трансформації загальних моральних цінностей у конкретні стандарти професійної поведінки адвоката.

Перший, фундаментальний рівень утворюють базові моральні цінності, які мають універсальний характер і становлять аксіологічну основу всієї адвокатської професії. До них належать людська гідність, справедливість, свобода, гуманізм, добросовісність, чесність, відповідальність, рівність перед

законом та повага до людських прав. Саме ці цінності визначають соціальне призначення адвокатури, легітимізують її діяльність у демократичному суспільстві та формують змістовні межі професійної поведінки незалежно від існування чи відсутності їх нормативного закріплення.

Другий рівень становлять професійно-етичні принципи адвокатської діяльності, які є результатом адаптації загальних моральних цінностей до специфіки здійснення професійної правничої допомоги. До них належать незалежність адвоката, конфіденційність, лояльність до довірителя, професійна компетентність, добросовісність, уникнення конфлікту інтересів, чесність у взаємовідносинах із судом та іншими учасниками кримінального провадження, повага до професії та колег. Саме на цьому рівні загальні моральні цінності набувають професійного змісту, перетворюючись на принципи здійснення адвокатської діяльності.

Третій рівень охоплює стандарти професійної поведінки, які знаходять своє нормативне вираження у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», Правилах адвокатської етики, дисциплінарній практиці органів адвокатського самоврядування та усталених стандартах професійної діяльності. Йдеться, зокрема, про обов'язок зберігати адвокатську таємницю, неприпустимість введення суду в оману, заборону зловживання процесуальними правами, вимоги щодо належної якості правничої допомоги, правила поведінки у разі виникнення конфлікту інтересів, вимоги професійної коректності тощо. На відміну від попередніх рівнів, ці стандарти мають найбільш конкретний характер та безпосередньо застосовуються при оцінці правомірності професійної поведінки адвоката.

Запропонована трирівнева модель свідчить, що морально-етичні засади діяльності адвоката не є механічною сукупністю окремих принципів чи правил поведінки. Вони являють собою цілісну систему, у якій кожен наступний рівень є похідним від попереднього: моральні цінності формують зміст професійно-етичних принципів, а останні, своєю чергою, знаходять своє нормативне відображення у стандартах професійної поведінки. Саме

така послідовність дозволяє пояснити, чому зміни законодавства або корпоративних правил професійної етики не змінюють сутності морально-етичних засад адвокатської діяльності, а лише модифікують форми їх зовнішнього вираження.

Запропоноване розуміння морально-етичних засад діяльності адвоката дозволяє також по-новому визначити їх місце в механізмі правового регулювання адвокатської діяльності. На відміну від поширеного в правничій літературі підходу, відповідно до якого морально-етичні засади розглядаються як допоміжний елемент професійної етики, вважаємо, що саме вони є первинною аксіологічною основою функціонування адвокатури. Професійна етика, деонтологічні обов'язки та нормативні стандарти професійної поведінки становлять різні форми інституціоналізації цих засад, забезпечуючи їх практичну реалізацію у професійній діяльності адвоката.

1.2. Генеза та сучасні концепції професійної моралі адвоката.

Дослідження морально-етичних засад діяльності адвоката було б неповним без з'ясування закономірностей їх історичного становлення. Моральні вимоги до представників адвокатської професії не виникли одночасно із законодавчим закріпленням адвокатури чи прийняттям професійних кодексів поведінки. Їх формування є результатом тривалої еволюції суспільних уявлень про призначення адвоката, його місце у системі правосуддя та характер взаємовідносин між адвокатом, клієнтом, судом і державою.

Саме історичний розвиток адвокатської професії демонструє, що зміна моральних вимог до адвоката була безпосередньо пов'язана зі зміною його соціальної ролі. Якщо на ранніх етапах розвитку адвокатської діяльності основним моральним орієнтиром була відданість інтересам клієнта, то поступове становлення принципу верховенства права, незалежного судочинства та міжнародних стандартів правосуддя зумовило істотне

розширення змісту адвокатської моралі. Сучасний адвокат не лише представляє інтереси клієнта, але й виконує публічно значущу функцію забезпечення справедливого правосуддя [44, с. 51-60], що істотно трансформує зміст морально-етичних вимог до його професійної діяльності.

Саме тому предметом дослідження у цьому підрозділі є не історія виникнення адвокатури як соціального інституту, а еволюція моральної місії адвоката, яка знайшла своє відображення у зміні змісту професійних моральних вимог.

Відзначимо, аналіз історії розвитку адвокатської професії свідчить, що моральні вимоги до діяльності адвоката не були незмінними. Їх зміст формувався під впливом розвитку державності, судочинства, правової культури та суспільного розуміння справедливості. Саме тому, на нашу думку, генеза адвокатської моралі має розглядатися не як послідовність нормативних актів чи професійних кодексів, а як процес трансформації уявлень про соціальне призначення адвоката.

На ранніх етапах розвитку правових систем діяльність осіб, які виконували функції представництва чи захисту, ґрунтувалася переважно на особистій довірі між ними та особою, інтереси якої вони представляли. За таких умов моральна оцінка діяльності захисника визначалася насамперед його відданістю клієнту, умінням переконливо відстоювати його позицію та зберігати вірність прийнятим на себе зобов'язанням. Іншими словами, моральна місія захисника полягала передусім у захисті приватного інтересу особи [172, с. 1-20].

Поступовий розвиток судових інституцій, професіоналізація правничої діяльності та становлення адвокатури як самостійного інституту спричинили істотні зміни у змісті моральних вимог до адвоката [167]. Захист інтересів клієнта перестав бути єдиним критерієм належної професійної поведінки. Від адвоката почали очікувати не лише відданості довірителю, але й чесності щодо суду, сумлінного використання процесуальних засобів, поваги до закону, професійної гідності та відповідальності перед суспільством. Саме в

цей період мораль адвокатської професії поступово набуває корпоративного характеру, а професійна спільнота починає виробляти власні стандарти поведінки, покликані підтримувати довіру до адвокатури.

Водночас вирішальним етапом еволюції адвокатської моралі стало утвердження концепції правової держави та верховенства права. Якщо раніше діяльність адвоката оцінювалася переважно через призму його взаємовідносин із клієнтом, то сучасне розуміння адвокатської професії значно ширше [163]. Адвокат більше не сприймається виключно як представник приватних інтересів. Його діяльність розглядається як один із необхідних елементів функціонування системи правосуддя, а забезпечення ефективного захисту особи – як невід’ємна складова реалізації права на справедливий суд.

У цьому контексті варто звернути увагу на конституційну реформу правосуддя 2016 року, яка стала важливим етапом інституційного переосмислення місця адвокатури в механізмі здійснення правосуддя. Внаслідок внесення змін до Конституції України Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року адвокатуру, поряд із прокуратурою, було віднесено до сфери правосуддя шляхом включення до Основного Закону окремого розділу VIII «Правосуддя», у якому визначено конституційні засади організації та функціонування цих інститутів [105]. Таке нормативне рішення має значення, що виходить далеко за межі суто інституційних змін, оскільки воно відображає нове конституційне розуміння ролі адвокатури у демократичній правовій державі [45].

Конституційне віднесення адвокатури до сфери правосуддя свідчить про визнання того, що її діяльність не обмежується виключно наданням професійної правничої допомоги чи представництвом приватних інтересів особи [79, с. 287-290]. Виконуючи функцію захисту, адвокат одночасно забезпечує реалізацію конституційного права на справедливий суд, принципу змагальності сторін, права на професійну правничу допомогу та інших

фундаментальних гарантій кримінального провадження. Відтак адвокатура постає не лише як професійна корпорація, а й як один із конституційних інститутів, без належного функціонування якого досягнення цілей правосуддя є неможливим.

Саме зміна конституційного статусу адвокатури закономірно вплинула і на зміст морально-етичних вимог до адвокатської діяльності. Якщо раніше вони пов'язувалися переважно із забезпеченням належного виконання обов'язків перед клієнтом, то сучасна модель адвокатської професії передбачає значно ширший зміст професійної відповідальності. Адвокат не лише відстоює інтереси клієнта, але й несе моральний обов'язок сприяти реалізації засад справедливого судочинства, утвердженню верховенства права, повазі до людських прав та зміцненню довіри суспільства до правосуддя [86, с. 95-125]. Саме тому морально-етичні засади діяльності адвоката вже не можуть розглядатися виключно як внутрішньокорпоративні стандарти професійної поведінки – вони набувають конституційно-правового значення.

У зв'язку з цим доцільно говорити про якісну трансформацію моральної місії адвокатури. Якщо історично адвокат виступав насамперед захисником приватного інтересу особи, то в сучасній демократичній державі він виконує подвійну функцію: забезпечує ефективний захист прав та законних інтересів клієнта і водночас сприяє належному здійсненню правосуддя. Саме така дуалістична природа адвокатської діяльності визначає сучасний зміст морально-етичних засад професії та пояснює постійне зростання вимог до професійної доброчесності, незалежності й відповідальності адвоката.

Відтак сучасна адвокатська мораль характеризується подвійною спрямованістю. З одного боку, адвокат зобов'язаний максимально ефективно захищати права та законні інтереси довірителя, дотримуючись принципів незалежності, конфіденційності та професійної лояльності. З іншого боку, реалізація цих обов'язків не може суперечити фундаментальним засадам

правосуддя, принципу добросовісності, повазі до суду та недопустимості зловживання процесуальними правами. Саме необхідність постійного узгодження цих двох груп моральних вимог і визначає специфіку сучасної адвокатської моралі.

Таким чином, історична еволюція моральних вимог до адвоката демонструє поступову зміну самої моральної місії адвокатської діяльності. Якщо на початкових етапах її зміст зводився переважно до захисту приватного інтересу клієнта, то сучасний розвиток адвокатури свідчить про формування більш складної моделі, за якої адвокат одночасно реалізує приватну функцію захисту довірителя та публічну функцію забезпечення справедливого правосуддя. Саме ця подвійна природа адвокатської діяльності визначає зміст сучасних морально-етичних вимог до представників адвокатської професії.

Наголосимо, що трансформація соціальної ролі адвокатури закономірно зумовила зміну наукових підходів до визначення моральної місії адвоката. Якщо історично моральні вимоги до адвокатської діяльності пояснювалися переважно необхідністю забезпечення належного захисту інтересів довірителя, то сучасна юридична доктрина виходить із значно ширшого розуміння місця адвокатури в механізмі функціонування демократичної держави. У результаті сформувалися різні концепції адвокатської моралі, які відрізняються насамперед відповіддю на питання, кому саме у своїй професійній діяльності має «служити» адвокат: виключно клієнтові, правосуддю чи обом одночасно.

На наш погляд, існуючі наукові підходи доцільно систематизувати шляхом виокремлення трьох основних концепцій адвокатської моралі: клієнтоцентричної, публічно-правової та інтегративної.

Перша концепція – клієнтоцентрична – ґрунтується на розумінні адвоката як незалежного представника приватних інтересів особи. Її вихідною ідеєю є пріоритетність обов’язку адвоката максимально ефективно захищати права та законні інтереси довірителя в усіх дозволених законом

формах [130, с. 77-83]. За такого підходу моральна цінність професійної діяльності визначається насамперед ступенем відданості клієнтові, сумлінним виконанням доручення, забезпеченням конфіденційності та незалежності від будь-якого зовнішнього впливу. Саме тому ця концепція традиційно розглядає принцип лояльності до клієнта як фундаментальну моральну вимогу адвокатської професії, що логічно кореспондує з фидуціарною природою відносин між адвокатом і довірителем: клієнт, довіряючи адвокату захист власних прав, свобод і законних інтересів, апріорі перебуває у становищі слабшої сторони правовідносин, яка не володіє спеціальними юридичними знаннями і процесуальним досвідом, а тому потребує безумовної, а не ситуативно обмеженої відданості з боку свого представника.

Теоретичним підґрунтям клієнтоцентричної концепції є ідея про те, що саме через максимально ефективний, безкомпромісний захист приватного інтересу кожного окремого довірителя опосередковано реалізується публічний інтерес у забезпеченні змагальності кримінального провадження та реальної, а не декларативної рівності сторін обвинувачення і захисту. Прибічники цього підходу виходять з того, що будь-яке применшення принципу лояльності – наприклад, покладення на адвоката обов'язку самостійно «зважувати» інтереси клієнта проти абстрактно інтерпретованих інтересів правосуддя чи суспільства – неминуче підриває саму функціональну роль захисту як противаги державному обвинуваченню, перетворюючи адвоката на квазіпосадову особу, що суперечить конституційній природі адвокатури як недержавного правозахисного інституту. У цьому контексті особливого значення набуває теза про те, що саме послідовна, а не вибіркова лояльність до довірителя є передумовою довіри суспільства до адвокатури загалом, оскільки будь-яка особа, звертаючись по професійну правничу допомогу, повинна мати обґрунтовані підстави розраховувати на те, що її захисник діятиме виключно в її інтересах,

а не керуватиметься власними уявленнями про доцільність чи справедливість обраної клієнтом позиції.

Вважаємо, що саме означене розуміння ролі адвоката дозволяє окремим науковцям порушувати питання про сприйняття адвоката ще як і психолога. Використовуючи в ході консультацій прийоми психологічного впливу, адвокат здатен зібрати дані щодо деталей інциденту та подій у житті довіреної особи. Крім того, він може визначити справжні мотиви й остаточні наміри клієнта. Лише після успішного з'ясування цих аспектів виникає можливість сформулювати надійну основу для наступної юридичної діяльності спеціаліста над конкретною справою [40, с. 92].

Разом із тим абсолютне домінування клієнтоцентричного підходу породжує низку практичних і теоретичних проблем. Насамперед постає питання про межі допустимості захисту інтересів довірителя, якщо обрані засоби хоча й не суперечать «букві» закону, однак очевидно не відповідають вимогам добросовісності, справедливості або спрямовані на перешкоджання здійсненню правосуддя. Йдеться, зокрема, про ситуації використання формально не заборонених процесуальних інструментів із метою штучного затягування провадження, чи то приховування об'єктивно наявних доказів у спосіб, який не є прямою фальсифікацією, однак фактично вводить суд в оману щодо дійсних обставин справи. За таких умов постає закономірне запитання: чи може вимога безумовної лояльності до клієнта виправдовувати будь-яку поведінку адвоката, що формально перебуває в межах закону, але суперечить самій меті кримінального судочинства – встановленню істини та ухваленню справедливого рішення.

Крім того, критики клієнтоцентричної концепції звертають увагу на притаманний їй внутрішній парадокс: намагаючись забезпечити довірителя від свавільного втручання адвоката в обрану ним лінію захисту, ця концепція водночас створює ризик перетворення адвоката на «технічного виконавця» волі клієнта, позбавленого власної морально-етичної суб'єктності, що суперечить розумінню адвокатської професії як інтелектуальної та по своїй

суті публічно значущої діяльності [85]. За таких умов пріоритет виключно приватного інтересу фактично позбавляє морально-етичні засади самостійного регулятивного значення, підпорядковуючи їх інтересам конкретного клієнта, а відтак зводить саму професійну етику адвоката до суто інструментальної, обслуговуючої функції, що, як буде показано далі, не узгоджується ані з публічно-правовим статусом адвокатури, ані з вимогами сумлінності щодо суду та інших учасників кримінального провадження.

Іншу модель становить публічно-правова концепція, відповідно до якої адвокат розглядається передусім як учасник механізму здійснення правосуддя. Представники цього підходу виходять із того, що професійна діяльність адвоката має бути спрямована не лише на захист довірителя, а й на забезпечення належного функціонування судочинства, утвердження законності, справедливості та верховенства права [27, с. 51-59]. Відповідно моральний обов'язок адвоката не обмежується відносинами з клієнтом, а поширюється також на суд, інших учасників процесу та суспільство загалом, оскільки адвокатура, будучи недержавним інститутом, водночас виконує функцію конституційного значення – забезпечення права особи на захист, яке є невіддільною складовою публічного інтересу у здійсненні справедливого правосуддя.

Теоретичним підґрунтям публічно-правової концепції є розуміння кримінального провадження не як приватноправового спору двох рівновіддалених сторін, а як особливої публічної процедури, метою якої є ухвалення законного і справедливого рішення. У цьому контексті адвокат постає не просто найманим представником приватного інтересу, а особою, яка виконує особливу процесуальну функцію, без належної реалізації якої неможливе саме досягнення мети кримінального судочинства. Прибічники публічно-правового підходу наголошують, що адвокат, хоча формально й діє в інтересах довірителя, водночас об'єктивно сприяє встановленню істини, дотриманню процесуальної форми, недопущенню свавільного обмеження прав людини з боку органів досудового розслідування, прокуратури чи суду

[140, с. 119-121], а тому його діяльність за своєю суспільною значущістю є функціонально спорідненою з діяльністю судді та прокурора, попри принципову відмінність процесуального статусу.

У межах цієї концепції окремо обґрунтовується теза про те, що моральний обов'язок сумлінності перед судом не є похідним чи другорядним щодо обов'язку лояльності до клієнта, а становить самостійну, рівнозначну складову професійної етики адвоката. Відповідно до цього підходу адвокат не має права свідомо вводити суд в оману щодо фактичних обставин справи, посилатися на завідомо неправдиві докази, використовувати процесуальні права з очевидною метою перешкодити встановленню істини чи затягнути розгляд справи, навіть якщо такі дії формально не заборонені законом і водночас відповідають безпосередньому інтересу довірителя. Публічно-правовий підхід тим самим утверджує тезу про те, що межі допустимої поведінки адвоката визначаються не виключно волею клієнта, а системою публічних вимог, які впливають із самої природи правосуддя як суспільного блага.

Як правильно зазначає А. Гончаренко, «у суспільстві, що ґрунтується на повазі до верховенства права, адвокат виконує важливу роль, оскільки його обов'язки не починаються і не закінчуються сумлінним виконанням своїх повноважень, які покладені на нього, відповідно до закону. Адвокат повинен служити інтересам правосуддя» [31, с. 211].

Крім того, представники цієї концепції звертають увагу на те, що довіра суспільства до адвокатури як інституту значною мірою залежить не лише від ефективності захисту прав окремих довірителів, а й від сприйняття адвокатів як сумлінних, чесних учасників судового процесу, які не зловживають наданими їм професійними правами [23, с. 42-43]. У цьому сенсі публічно-правова концепція обґрунтовує тісний зв'язок між дотриманням адвокатом морально-етичних вимог щодо суду й інших учасників процесу та легітимністю всієї системи кримінальної юстиції, оскільки систематичне нехтування такими вимогами з боку адвокатської

спільноти неминуче підриває суспільну довіру не лише до адвокатури, а й до правосуддя загалом.

Попри безумовну значущість публічно-правового підходу, його абсолютизація також викликає певні застереження. Надмірне акцентування уваги на публічній функції адвокатури може призвести до послаблення незалежності адвоката та нівелювання його основного професійного призначення – ефективного захисту прав і законних інтересів особи. Крім того, покладення на адвоката надмірно широкого й недостатньо конкретизованого обов'язку «сприяння правосуддю» створює ризик виникнення суттєвої правової невизначеності, за якої адвокат змушений самотійно, без чітких нормативних орієнтирів, визначати межі допустимого захисту, що потенційно відкриває можливості для зловживань з боку органів державної влади, зацікавлених у послабленні активної позиції захисту під приводом «сприяння встановленню істини». У такому разі виникає ризик поступового перетворення адвоката із незалежного захисника на допоміжного учасника державного механізму правосуддя, що суперечило б самій природі адвокатської діяльності, її конституційному призначенню як недержавного й незалежного правозахисного інституту, покликаного забезпечувати саме захист особи, а не виконання квазідержавних функцій контролю чи сприяння обвинуваченню.

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є інтегративна концепція адвокатської моралі, яка поєднує позитивні елементи обох наведених підходів. Її сутність полягає в тому, що моральна місія адвоката не може зводитися ані виключно до захисту інтересів довірителя, ані лише до забезпечення належного функціонування правосуддя. Ефективний захист особи сам по собі є необхідною передумовою справедливого правосуддя, тоді як справедливе правосуддя є найважливішою гарантією реального забезпечення людських прав. Саме тому зазначені напрями професійної діяльності адвоката не протистоять один одному, а перебувають у відносинах взаємного доповнення, а протиставлення клієнтоцентричного та публічно-

правового підходів, властиве значній частині теоретичних досліджень, є значною мірою штучним і методологічно небездоганим, оскільки виходить із хибної передумови про принципову конкурентність приватного інтересу довірителя та публічного інтересу правосуддя.

Інтегративний підхід дозволяє подолати внутрішні суперечності, притаманні кожній із розглянутих концепцій окремо. Так, якщо клієнтоцентрична концепція, доведена до логічної крайності, ризикує перетворити адвоката на суто інструментального виконавця волі довірителя, позбавленого власної морально-етичної суб'єктності, а публічно-правова концепція, абсолютизована без урахування засадничої вимоги незалежності адвокатури, породжує ризик підпорядкування адвоката квазідержавним функціям контролю за встановленням істини, то інтегративна модель обґрунтовує принципово інше співвідношення цих начал: обов'язок сумлінності перед судом не заперечує, а якісно доповнює обов'язок лояльності до клієнта, встановлюючи для нього внутрішні, іманентні межі, тоді як саме виконання адвокатом функції ефективного захисту в межах цих меж є необхідною умовою реалізації публічного інтересу в справедливому судочинстві. Інакше кажучи, лояльність до довірителя й сумлінність щодо суду постають не двома конкуруючими цінностями, які потребують «зважування» в кожній конкретній ситуації, а двома взаємопов'язаними вимірами єдиної морально-етичної позиції адвоката, похідної від його особливого процесуального статусу незалежного, але водночас відповідального учасника кримінального провадження. У зв'язку з цим видається дискусійною позиція О. Хотинської-Нор щодо можливості концептуального сприйняття адвоката як медіатора в межах здійснюваної ним професійної діяльності [138, с. 58-60]. Слід зауважити, що адвокат за наявності відповідної кваліфікації дійсно може виконувати функції медіатора, однак у межах медіаційних правовідносин він виступає саме як медіатор – незалежний і неупереджений посередник, а не як адвокат у розумінні суб'єкта, що здійснює представництво чи захист інтересів

довірителя. Зазначимо, що доволі системно проблематику альтернативних способів вирішення спорів в аспекті виконавчого провадження досліджувала А. Денисова [37, с. 61-70].

Відтак ідеться не про поєднання двох функціональних ролей в межах єдиного статусу, а про послідовну зміну самого правового статусу особи залежно від виду діяльності, яку вона провадить у конкретних правовідносинах.

У межах інтегративної концепції морально-етичні засади діяльності адвоката набувають комплексного, багаторівневого характеру. Вони визначають не лише межі професійної лояльності щодо довірителя, але й вимоги добросовісного здійснення процесуальних прав, поваги до суду, недопустимості зловживання процесуальними механізмами, дотримання принципів верховенства права та забезпечення справедливого судового розгляду. При цьому кожна з цих вимог не є самодостатньою чи ізольованою, а розкривається лише в системному взаємозв'язку з іншими: добросовісність адвоката щодо суду має сенс саме тому, що вона є умовою довіри до інституту захисту в цілому, а відтак – умовою ефективності захисту кожного окремого довірителя в майбутньому; повага до процесуальних прав інших учасників провадження є не поступкою на шкоду інтересам клієнта, а органічною складовою правомірної, а отже, дієвої моделі захисту, оскільки будь-яка тактика захисту, побудована на зловживанні процесуальними можливостями, зрештою підриває довіру суду до позиції захисту загалом.

Саме тому моральна відповідальність адвоката виникає не лише перед клієнтом, але й перед професією, суспільством та правосуддям як фундаментальною цінністю демократичної держави. Така багатовимірність моральної відповідальності адвоката, з одного боку, унеможливорює зведення професійної етики адвоката до вузько корпоративного, суто внутрішньо професійного регулювання, а з іншого – застерігає від спроб підпорядкувати адвокатську діяльність виключно зовнішнім щодо професії публічним інтересам на шкоду незалежності адвокатури.

Інтегративна концепція, таким чином, становить методологічну основу для подальшого дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності в кримінальному провадженні як цілісної системи вимог, що одночасно забезпечують ефективний захист прав і законних інтересів особи та сприяють утвердженню законності, справедливості й верховенства права в кримінальному судочинстві.

Отже, узагальнюючи аналіз означених трьох моделей, відзначимо, що кожна із наведених концепцій відображає окремий аспект моральної природи адвокатської діяльності, однак жодна з них окремо не здатна повною мірою пояснити сучасне призначення адвокатури у кримінальному провадженні. Клієнтоцентрична концепція справедливо наголошує на незалежності адвоката та його безумовному обов'язку забезпечити ефективний захист довірителя, однак недостатньо враховує публічно-правову природу права на захист як елемента справедливого судочинства. Водночас публічно-правова концепція обґрунтовано акцентує увагу на значенні адвокатури для функціонування правосуддя, проте за умови її абсолютизації виникає ризик розмивання незалежності адвоката та підпорядкування його діяльності інтересам держави.

На нашу думку, зазначене протиріччя має вирішуватися не шляхом надання переваги одній із наведених моделей, а через переосмислення самої природи адвокатської діяльності. Помилковим є протиставлення приватної та публічної функцій адвокатури, оскільки вони не є взаємовиключними. Захист прав і законних інтересів довірителя не суперечить інтересам правосуддя, а навпаки, становить необхідну передумову його здійснення. «Реалізація принципу незалежності професійної діяльності адвокатів безпосередньо пов'язана з дуалістичною природою інституту адвокатури в правовій державі: з одного боку, адвокат – це необхідний елемент системи правосуддя, а з іншого, професійний консультант (радник) громадян та їх об'єднань» [77, с. 190]. Реалізація права на захист є одним із фундаментальних елементів справедливого судового розгляду, а тому сумлінне виконання адвокатом

свого професійного обов'язку одночасно забезпечує як приватний інтерес клієнта, так і публічний інтерес у належному здійсненні правосуддя.

Саме з цих позицій доцільно розглядати моральну місію сучасного адвоката. Її зміст полягає не у виборі між служінням клієнтові та служінням правосуддю, а у здійсненні професійної діяльності таким чином, щоб ефективний захист людських прав виступав засобом реалізації конституційних засад правосуддя. Наведене означає, що моральна оцінка діяльності адвоката повинна здійснюватися не лише за критерієм процесуальної ефективності чи формальної відповідності професійним правилам, а й з урахуванням того, наскільки його поведінка сприяє забезпеченню справедливості, довіри до суду, реалізації принципу верховенства права та утвердженню людської гідності як найвищої соціальної цінності.

У цьому контексті морально-етичні засади діяльності адвоката набувають нового змісту. Вони виступають не лише регулятором індивідуальної професійної поведінки, а й засобом забезпечення належного функціонування всього механізму кримінального правосуддя. Саме через морально-етичні засади досягається баланс між незалежністю адвоката, ефективністю захисту, вимогами процесуальної добросовісності та необхідністю дотримання фундаментальних принципів кримінального провадження. Тому сучасна адвокатська мораль має розглядатися як невід'ємний елемент конституційної моделі правосуддя, а не лише як система внутрішньокорпоративних стандартів професійної поведінки.

Запропонований підхід дозволяє зробити висновок, що еволюція адвокатської моралі відображає не просте накопичення професійних правил чи розширення переліку етичних вимог. Її закономірність полягає у поступовому переході від моделі, за якої моральний обов'язок адвоката пов'язувався переважно із захистом приватного інтересу довірителя, до інтегративної моделі, у межах якої забезпечення прав і свобод людини розглядається як необхідний спосіб реалізації публічної функції

справедливого правосуддя. Саме ця трансформація, на наш погляд, визначає сучасний зміст морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

1.3. Нормативна інституціоналізація морально-етичних засад діяльності адвоката: міжнародні та національні стандарти.

Дослідження теоретико-правової природи морально-етичних засад діяльності адвоката та закономірностей їх історичного розвитку було б неповним без аналізу їх нормативного закріплення. Незважаючи на те, що морально-етичні засади мають аксіологічну природу і не виникають унаслідок прийняття нормативно-правових актів, ефективне функціонування адвокатури потребує їх інституціоналізації у формі загальнообов'язкових професійних стандартів. Саме нормативне закріплення моральних вимог забезпечує їх однакове розуміння, практичну реалізацію та можливість контролю за їх дотриманням.

Особливістю сучасного регулювання адвокатської діяльності є багаторівневий характер нормативних джерел, які визначають зміст морально-етичних засад професії. Їх формування відбувається не лише на національному рівні, а й у межах міжнародного та європейського правового простору. У результаті сучасні морально-етичні стандарти діяльності адвоката є наслідком взаємодії універсальних міжнародно-правових принципів, європейських професійних стандартів та національного законодавства, які перебувають у відносинах взаємного доповнення.

На нашу думку, існуючу систему нормативного закріплення морально-етичних засад діяльності адвоката доцільно розглядати не як сукупність окремих міжнародних чи національних документів, а як цілісний механізм їх інституціоналізації. Такий механізм характеризується трирівневою структурою. Перший рівень становлять універсальні міжнародні стандарти, які визначають фундаментальні цінності адвокатської професії та основні

гарантії здійснення права на захист. Другий рівень утворюють європейські професійні стандарти, що конкретизують зазначені цінності у вигляді принципів професійної діяльності адвоката. Третій рівень охоплює національне законодавство та корпоративні акти адвокатського самоврядування, які трансформують загальні морально-етичні принципи у конкретні правила професійної поведінки.

Саме така багаторівнева модель нормативної інституціоналізації морально-етичних засад, на наш погляд, найбільш повно відображає сучасний механізм правового забезпечення адвокатської діяльності у кримінальному провадженні та пояснює взаємозв'язок між моральними цінностями, міжнародними стандартами і конкретними професійними обов'язками адвоката.

Перейдемо до висвітлення означеної нами структури нормативного регулювання адвокатської діяльності.

Перший рівень нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката становлять універсальні міжнародні стандарти у сфері забезпечення права на захист та здійснення адвокатської діяльності [9-10]. Їх особливість полягає в тому, що вони не встановлюють детальних правил професійної поведінки адвокатів, а закріплюють фундаментальні цінності, без яких неможливе функціонування незалежної адвокатури у демократичній державі. Саме тому зазначені акти формують аксіологічний фундамент сучасної адвокатської професії.

Основоположне значення має Загальна декларація прав людини 1948 року, яка закріпила універсальні стандарти людської гідності, рівності перед законом, права на ефективний засіб юридичного захисту та права на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом [50]. Хоча Декларація не містить спеціальних положень щодо професійної етики адвоката, саме вона визначила систему цінностей, на яких у подальшому будувалися міжнародні стандарти адвокатської діяльності [69, с. 21]. Ідея пріоритету людської гідності, рівності всіх перед законом та

ефективного захисту прав людини зумовила формування сучасного розуміння соціального призначення адвокатури як інституту, покликаного забезпечувати реальне здійснення цих прав.

Слушно відзначає У. Кузенко, характеризуючи значимість Загальної декларації прав людини (ця характеристика впливає і на сприйняття цього міжнародного документу для розуміння морально-етичних засад діяльності адвоката), що цей документ виступає фундаментальним, універсальним міжнародно-правовим актом Організації Об'єднаних Націй у сфері прав людини, оскільки закріплює перелік базових прав особи, встановлює універсальні міжнародні стандарти в цій галузі, формулює засади правосуб'єктності індивіда, окреслює головні принципи міжнародно-правового механізму охорони прав, а також слугує підставою для прийняття сучасного законодавства та кодифікації нормативних актів про права людини [63, с. 36].

Подальший розвиток зазначені положення отримали у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року, який закріпив на універсальному, обов'язковому для держав-учасниць рівні комплекс процесуальних гарантій особи, що піддається кримінальному переслідуванню. Особливого значення для дослідження морально-етичних засад діяльності адвоката набуває стаття 14 Пакту, яка гарантує кожному право на справедливий судовий розгляд, презумпцію невинуватості та право користуватися юридичною допомогою захисника [75], причому останнє право сформульоване не як факультативна можливість, а як мінімальна процесуальна гарантія, без забезпечення якої сама змагальність кримінального провадження втрачає реальний, а не суто декларативний характер.

Системний аналіз положень статті 14 Пакту дає підстави стверджувати, що право на правничу допомогу нерозривно пов'язане з іншими закріпленими в цій статті гарантіями – презумпцією невинуватості, правом на достатній час і можливості для підготовки захисту, правом на

безпосередню участь у розгляді справи. Таке структурне поєднання свідчить про те, що ефективна правнича допомога розглядається міжнародним співтовариством не як окрема, ізольована гарантія, а як наскрізна умова реалізації всього комплексу процесуальних прав обвинуваченого, без якої інші гарантії справедливого судового розгляду залишаються значною мірою формальними.

У цьому випадку міжнародне право фактично визнає діяльність адвоката не приватною послугою, а необхідною гарантією реалізації одного з фундаментальних людських прав, що змінює сам методологічний контекст розгляду адвокатської діяльності: адвокат постає не стороннім щодо публічного порядку суб'єктом ринку правничих послуг, а функціонально необхідним елементом системи забезпечення прав людини в кримінальному судочинстві, діяльність якого перебуває під безпосереднім захистом міжнародного права. Такий підхід істотно впливає на зміст моральної відповідальності адвоката, яка виходить за межі договірних відносин із клієнтом і набуває правозахисного характеру, оскільки неналежне виконання адвокатом його професійних обов'язків розглядається у цьому контексті не просто як порушення умов договору про надання правничої допомоги, а як фактичне применшення міжнародно гарантованого права особи на справедливий судовий розгляд.

Однак найбільш системним міжнародним документом, присвяченим саме статусу адвокатури, є Основні принципи щодо ролі адвокатів, прийняті VIII Конгресом Організації Об'єднаних Націй із запобігання злочинам, що відбувся в Гавані у серпні 1990 року [82]. На відміну від міжнародних пактів універсального характеру, які закріплюють процесуальні права особи лише в загальному вигляді, зазначений документ був розроблений спеціально з метою деталізації статусу адвоката як самостійного суб'єкта, від належного функціонування якого залежить реальність забезпечення права на захист.

Саме цей документ уперше комплексно визначив міжнародні стандарти незалежності адвокатської професії, гарантії здійснення адвокатської

діяльності [46], основи професійної відповідальності адвокатів та їхніх етичних обов'язків, поєднавши в єдиній системі як інституційні гарантії адвокатури (свободу професійного об'єднання, самоврядування, захист від неправомірного втручання у професійну діяльність), так і змістовні вимоги до особистої поведінки адвоката (сумлінність, компетентність, дотримання професійної таємниці, лояльність до довірителя за одночасного збереження поваги до закону та інтересів правосуддя). Таке системне поєднання інституційного й морально-етичного вимірів статусу адвоката є важливим для цього дослідження, оскільки засвідчує, що на міжнародному рівні незалежність адвокатури й морально-етичні засади адвокатської діяльності розглядаються не як окремі, а як взаємопов'язані складові єдиного стандарту належного здійснення захисту, порушення кожної з яких неминуче позначається на іншій.

Водночас аналіз зазначеного документа дозволяє зробити важливий теоретичний висновок. Основні принципи щодо ролі адвокатів не створюють самостійної системи професійної етики. Їхнє призначення є іншим – визначити ті фундаментальні цінності, без яких професійна етика адвоката не може існувати. Незалежність адвокатури, відсутність неправомірного втручання у професійну діяльність, гарантії конфіденційності спілкування адвоката з клієнтом, свобода професійного об'єднання, рівність доступу до професійної правничої допомоги – усі ці положення становлять не окремі правила поведінки, а базові умови реалізації моральної місії адвокатської професії.

Саме тому міжнародні стандарти не визначають, як саме повинен поводитися адвокат у кожній конкретній ситуації. Вони закріплюють морально-правові цінності, які надалі конкретизуються у регіональних професійних стандартах та національному законодавстві. У цьому проявляється особливість універсального міжнародного регулювання: його завданням є формування аксіологічної основи адвокатської діяльності, а не детальна регламентація професійної поведінки.

На наш погляд, саме ця обставина дозволяє розглядати універсальні міжнародні стандарти як перший рівень нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката. Вони не підміняють собою професійну етику, але визначають систему фундаментальних цінностей, яка надалі конкретизується у спеціальних професійних кодексах, правилах адвокатської етики та дисциплінарній практиці.

Другий рівень нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката становлять європейські стандарти, сформовані у межах Ради Європи, практики Європейського суду з прав людини та діяльності професійних об'єднань адвокатури. На відміну від універсальних міжнародних актів, які закріплюють фундаментальні цінності адвокатської професії, європейські стандарти характеризуються значно вищим рівнем нормативної конкретизації. Їх основним призначенням є формування єдиних професійних принципів здійснення адвокатської діяльності в демократичних державах, заснованих на ідеї верховенства права.

Визначальне значення серед таких актів має Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Хоча Конвенція не містить окремого розділу, присвяченого адвокатурі, саме її положення сформували сучасне розуміння ролі адвоката як одного з ключових гарантів реалізації права на справедливий суд. Насамперед це стосується статті 6 Конвенції, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд справи незалежним і безстороннім судом, а особа, обвинувачена у вчиненні кримінального правопорушення, має право захищати себе особисто або користуватися правовою допомогою захисника, обраного на власний розсуд [60].

Водночас значення Конвенції для дослідження морально-етичних засад діяльності адвоката визначається не лише її нормативним змістом, а й практикою Європейського суду з прав людини, яка послідовно розкриває зміст права на ефективну правничу допомогу. У рішеннях Суду неодноразово наголошувалося, що право на захисника не може бути

формальним чи ілюзорним. Воно повинно забезпечувати реальну можливість особи отримати професійну, незалежну та ефективну правничу допомогу [148-151; 154]. Отже, предметом оцінки стає не лише сам факт участі адвоката у кримінальному провадженні, але й якість виконання ним професійних обов'язків.

Як слушно зазначають М. Погорецький та О. Саленко «сформовані практикою ЄСПЛ правила щодо забезпечення особі права на захист вимагають від держав-учасниць Конвенції гарантувати на національному рівні ефективну, реальну та практичну правову допомогу. ЄСПЛ не встановлює чітких критеріїв та вимог щодо забезпечення та гарантування на національному рівні права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу, а застосовує оціночні критерії, які повинні тлумачитися з урахуванням конкретних обставин справи» [94, с. 132].

Зазначимо, що саме у практиці Європейського суду з людських прав поступово сформувався принцип, відповідно до якого ефективність захисту нерозривно пов'язана з професійною незалежністю адвоката. Незалежність у цьому випадку розглядається не як корпоративний привілей представників адвокатської професії, а як необхідна гарантія реалізації права людини на справедливий суд. Будь-який неправомірний вплив на адвоката, втручання у здійснення захисту, порушення конфіденційності спілкування із клієнтом або створення перешкод для належного виконання професійних обов'язків становлять загрозу не лише діяльності конкретного адвоката, а й самому праву особи на ефективний судовий захист.

Особливого значення для формування морально-етичних засад адвокатської діяльності набули також документи Ради Європи, насамперед Рекомендація Комітету Міністрів № R(2000)21 «Про свободу здійснення професії адвоката». На відміну від універсальних міжнародних актів, цей документ безпосередньо визначає стандарти професійної поведінки адвокатів, акцентуючи увагу на необхідності забезпечення їх незалежності, професійної компетентності, доброчесності, конфіденційності та

самоврядності адвокатської професії [169]. Важливо, що зазначені вимоги розглядаються не як внутрішні корпоративні правила, а як необхідні умови функціонування демократичної системи правосуддя.

Не менш важливе місце у системі європейських професійних стандартів посідають акти Ради адвокатських асоціацій та правничих товариств Європи. Насамперед ідеться про Хартію основних принципів європейської адвокатської професії та Кодекс поведінки європейських адвокатів [155]. Саме ці документи відображають базові етичні засади, професійні цінності та місію адвоката в європейському правовому просторі.

Важливо, що Хартія основних принципів європейської адвокатської професії не обмежується встановленням окремих професійних обов'язків адвоката. Вона визначає фундаментальні принципи, які мають універсальне значення для всієї адвокатської професії, зокрема незалежність, уникнення конфлікту інтересів, дотримання професійної таємниці, повагу до верховенства права, чесність, доброчесність, професійну компетентність та відповідальність перед суспільством. Зазначені принципи є своєрідною ланкою між універсальними міжнародними цінностями та конкретними правилами професійної поведінки, закріпленими у національному законодавстві.

Особливістю Кодексу поведінки європейських адвокатів є те, що він трансформує загальні моральні принципи у конкретні стандарти професійної діяльності. Незалежність адвоката, конфіденційність, лояльність до клієнта, чесність у взаємовідносинах із судом, повага до колег, уникнення конфлікту інтересів та сумлінне здійснення професійної діяльності розглядаються вже не лише як моральні ідеали, а як практичні правила професійної поведінки, дотримання яких забезпечує довіру суспільства до адвокатури.

На нашу думку, саме європейські стандарти найбільш повно демонструють процес переходу від моральної цінності до юридично значущого професійного принципу. Якщо універсальні міжнародні акти формують загальний аксіологічний фундамент адвокатської діяльності, то

європейські документи здійснюють їх функціональну конкретизацію, визначаючи зміст тих професійних принципів, які в подальшому знаходять нормативне закріплення у національному законодавстві та правилах адвокатської етики.

Таким чином, другий рівень нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката характеризується переходом від універсальних правових цінностей до системи професійних принципів. Саме на цьому рівні моральні вимоги набувають чітко визначеного професійного змісту, що забезпечує їх однакове розуміння та застосування у практиці адвокатської діяльності незалежно від особливостей національного правового регулювання.

Відзначимо, що аналіз міжнародних та європейських документів свідчить, що вони не лише визначають універсальні стандарти здійснення адвокатської діяльності, а й істотно впливають на розвиток національних моделей професійної етики. Для України цей вплив має особливе значення, оскільки сучасне законодавство про адвокатуру формувалося в умовах докорінної трансформації правової системи, інтеграції до європейського правового простору та переосмислення ролі адвокатури у механізмі забезпечення людських прав і функціонування правосуддя.

Розвиток української моделі адвокатської етики не можна розглядати як ізольований процес, що відбувався виключно під впливом внутрішньодержавних чинників. Навпаки, його еволюція значною мірою була зумовлена імплементацією міжнародних стандартів незалежності адвокатури, професійної доброчесності, конфіденційності, забезпечення права на захист та інших фундаментальних принципів, вироблених міжнародною спільнотою. Саме тому сучасна система морально-етичних вимог до діяльності адвоката в Україні є результатом поєднання національних правових традицій із загальновизнаними міжнародними стандартами адвокатської професії [17, с. 54-69].

Водночас процес імплементації міжнародних стандартів не зводився до механічного запозичення окремих правових положень. Їх сприйняття відбувалося шляхом адаптації до конституційних засад української державності, особливостей національної правової системи та історично сформованої моделі організації адвокатури. Унаслідок цього міжнародні принципи набули нового нормативного змісту, зберігши свою аксіологічну основу, але отримавши специфічні форми реалізації у національному законодавстві та корпоративному регулюванні адвокатської діяльності.

Особливого значення цей процес набув після вступу України до Ради Європи та ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Відтоді практика Європейського суду з людських прав стала одним із визначальних чинників розвитку українського законодавства про адвокатуру та правозастосовної практики у сфері забезпечення права на професійну правничу допомогу. Запровадження європейських стандартів справедливого судочинства зумовило переосмислення ролі адвоката як незалежного учасника кримінального провадження, діяльність якого спрямована не лише на представництво інтересів клієнта, але й на забезпечення реального змісту права на справедливий суд.

У цьому контексті згадаємо запровадження так званої адвокатської монополії на представництво інтересів особи в судах, яка стала одним із найбільш дискусійних [15; 48; 80], але водночас системотворчих кроків вітчизняного реформування статусу адвокатури в контексті наближення до європейських стандартів здійснення правосуддя. Конституційною реформою 2016 року, а саме доповненням Основного Закону України статтею 131-2, було закріплено виключне право адвоката на здійснення представництва іншої особи в суді, а також захисту від кримінального обвинувачення, за окремими винятками, визначеними законом [61].

Запровадження цього конституційного положення мало на меті не просто інституційне посилення адвокатури як професійної корпорації, а забезпечення реальної, а не декларативної якості правничої допомоги, яка

надається учасникам судового провадження, оскільки саме кваліфікована юридична допомога, здійснювана особою, що відповідає встановленим професійним і морально-етичним вимогам, слугує гарантією дотримання принципу рівності сторін та змагальності процесу, покладених в основу права на справедливий суд. Водночас надання адвокатурі виключного права на представництво логічно й невідворотно посилює вимоги до морально-етичного виміру самої адвокатської діяльності: якщо особа позбавляється можливості вільного вибору іншого представника, не пов'язаного вимогами професійної етики, то якість, добросовісність та етична бездоганність поведінки адвоката перестають бути виключно питанням внутрішньокорпоративного регулювання і набувають безпосереднього конституційно-правового значення як умова реалізації права особи на судовий захист.

Слід зазначити, що встановлення адвокатської монополії супроводжувалося неоднозначною оцінкою в науковій спільноті та суспільстві загалом, оскільки поряд із безумовними перевагами підвищення якості правничої допомоги висловлювалися й обґрунтовані застереження щодо можливого обмеження доступу до правосуддя окремих категорій осіб [70, с. 58-59], зокрема з огляду на вартість послуг адвоката. Однак саме в контексті дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності визначальним є те, що конституційне закріплення виключного права адвоката на представництво остаточно засвідчило перехід від розуміння адвокатської діяльності як однієї з різновидів приватних юридичних послуг до її сприйняття як функціонально необхідного, публічно значущого інституту забезпечення права на захист, що логічно кореспондує з розглянутими вище міжнародними стандартами та вимагає від адвоката дотримання підвищених, а не мінімальних морально-етичних стандартів професійної поведінки.

Важливим етапом формування української моделі адвокатської етики стало прийняття Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

2012 року [104]. Його положення значною мірою відобразили міжнародні та європейські стандарти незалежності адвокатури, адвокатської таємниці, самоврядності, конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів та гарантій здійснення професійної діяльності. Подальший розвиток цих положень знайшов своє відображення у Правилах адвокатської етики, які фактично конкретизували міжнародні морально-етичні принципи у вигляді нормативно визначених стандартів професійної поведінки [103].

Разом із тим вплив міжнародних стандартів не обмежується лише сферою нормотворчості. Не менш важливе значення має їх застосування у діяльності органів адвокатського самоврядування та дисциплінарній практиці. Оцінюючи поведінку адвоката, кваліфікаційно-дисциплінарні комісії адвокатури дедалі частіше виходять не лише з буквального змісту Правил адвокатської етики, а й із тих фундаментальних принципів незалежності, доброчесності, професійної чесності та поваги до людських прав, які закріплені у міжнародних документах, що свідчить про поступове утвердження аксіологічного підходу до тлумачення професійних обов'язків адвоката, за якого моральні цінності виконують функцію критерію застосування конкретних нормативних положень.

На наш погляд, саме у цьому проявляється головна особливість сучасної української моделі адвокатської етики. Її розвиток характеризується не простим накопиченням нових професійних правил, а поступовим переходом від нормативного до ціннісно-нормативного регулювання адвокатської діяльності. Якщо традиційна модель професійної етики була орієнтована переважно на визначення дозволеної чи забороненої поведінки адвоката, то сучасна модель дедалі більше ґрунтується на необхідності тлумачення професійних обов'язків через призму фундаментальних цінностей верховенства права, людської гідності, незалежності адвокатури та права особи на справедливий суд.

Саме тому міжнародні стандарти доцільно розглядати не лише як зовнішнє джерело правового регулювання, а як концептуальну основу

розвитку української моделі адвокатської етики. Вони визначають не стільки конкретні правила професійної поведінки, скільки систему цінностей, яка повинна бути покладена в основу національного законодавства, корпоративних актів адвокатського самоврядування та практики їх застосування. Такий підхід забезпечує єдність моральних і правових засад адвокатської діяльності та сприяє гармонізації української адвокатури з європейськими стандартами здійснення професійної правничої діяльності.

Третій рівень нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката становить система національного правового регулювання, у межах якої міжнародні та європейські професійні стандарти набувають конкретного нормативного змісту, адаптованого до особливостей української правової системи. Якщо універсальні міжнародні акти формують аксіологічний фундамент адвокатської діяльності, а європейські документи конкретизують його у вигляді професійних принципів, то національне законодавство трансформує зазначені принципи у юридично визначені права, обов'язки, гарантії та правила професійної поведінки адвоката.

У свою чергу, національна система нормативного забезпечення морально-етичних засад діяльності адвоката має багаторівневу структуру, до якої належать Конституція України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», процесуальне законодавство, Правила адвокатської етики, а також акти органів адвокатського самоврядування та дисциплінарна практика. При цьому зазначені джерела перебувають у відносинах системної взаємодії, оскільки кожний наступний рівень конкретизує положення попереднього, забезпечуючи їх практичну реалізацію.

Провідне місце у цій системі належить Конституції України. Незважаючи на відсутність у ній спеціального переліку морально-етичних вимог до діяльності адвоката, саме Основний Закон визначає конституційні цінності, які становлять фундамент професійної етики адвокатури. Насамперед це стосується положень статті 3 Конституції України, відповідно до яких людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і

безпека визнаються найвищою цінністю, а утвердження і забезпечення людських прав і свобод є головним обов'язком держави [61]. Саме ця конституційна аксіологія визначає соціальне призначення адвокатської діяльності та зміст моральної відповідальності адвоката у кримінальному провадженні.

Не менш важливе значення мають положення статті 59 Конституції України, яка гарантує кожному право на професійну правничу допомогу, а також статті 131², що визначає конституційний статус адвокатури та закріплює її основну функцію – надання професійної правничої допомоги. У взаємозв'язку із принципами верховенства права, законності, рівності всіх перед законом і судом, забезпечення права на справедливий суд та змагальності сторін зазначені положення формують конституційний вимір морально-етичних засад діяльності адвоката. Як зазначає Н. Бакаянова «при цьому адекватне реагування судів та інших державних органів, їх посадових осіб, органів місцевого самоврядування, фізичних та юридичних осіб на виконання адвокатурою функцій, покладених на неї Конституцією України, залежить від законодавчого визначення правового статусу адвоката, закріплення етичних вимог до адвокатів в Правилах адвокатської етики, встановлення та реалізації гарантій адвокатської діяльності» [4, с. 107].

Так, слід звернути увагу на те, що Конституція України не встановлює безпосередніх правил професійної поведінки адвоката. Її значення полягає у визначенні системи фундаментальних цінностей, які повинні бути покладені в основу всього законодавства про адвокатуру. Саме тому морально-етичні засади діяльності адвоката мають оцінюватися не лише через призму корпоративних правил професійної етики, а й з позицій відповідності конституційним цінностям людської гідності, свободи, справедливості та верховенства права.

На наш погляд, саме конституційний рівень є тим елементом, який забезпечує єдність моральних і правових засад адвокатської діяльності. Конституція України не лише визначає правовий статус адвокатури, а й задає

аксіологічні орієнтири для подальшого розвитку законодавства, професійної етики та дисциплінарної практики. Завдяки цьому морально-етичні засади діяльності адвоката набувають не лише корпоративного, а й конституційно-правового значення, оскільки їх реалізація безпосередньо пов'язана із забезпеченням людських прав, верховенства права та справедливого правосуддя.

Саме з цих позицій слід розглядати Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», який є центральним елементом нормативної інституціоналізації морально-етичних засад професії. На відміну від Конституції України, що визначає фундаментальні цінності адвокатської діяльності, зазначений Закон закріплює систему основних принципів її здійснення, гарантій незалежності адвоката, професійних прав та обов'язків, а також засади функціонування адвокатського самоврядування. У такий спосіб конституційні цінності отримують законодавчу конкретизацію, перетворюючись на юридично обов'язкові стандарти організації та здійснення адвокатської діяльності.

Аналіз Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» свідчить, що його зміст не обмежується визначенням організаційних засад функціонування адвокатури, правового статусу адвоката чи порядку здійснення адвокатської діяльності. Незважаючи на те, що Закон майже не використовує категорії морально-етичного характеру, його нормативна конструкція ґрунтується на системі фундаментальних цінностей, які визначають зміст професійної діяльності адвоката. Іншими словами, морально-етичні засади присутні у Законі переважно не у формі прямих нормативних приписів, а у вигляді принципів, що пронизують його зміст і визначають спрямованість правового регулювання.

Такий підхід видається закономірним. Законодавче регулювання не може повністю замінити моральні регулятори професійної поведінки, оскільки останні мають значно ширший зміст, ніж юридичні обов'язки. Водночас саме закон створює нормативні умови, за яких реалізація

морально-етичних засад стає не лише професійним обов'язком, а й юридично забезпеченою вимогою. Тому Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доцільно розглядати як нормативний механізм інституціоналізації моральних принципів адвокатської професії.

Передусім це стосується принципу незалежності. У юридичній літературі незалежність традиційно розглядається як організаційно-правова гарантія здійснення адвокатської діяльності [43, с. 266-268; 47]. Однак таке розуміння є неповним. Незалежність має не лише правовий, а й виразний морально-етичний зміст. Вона означає внутрішню здатність адвоката ухвалювати професійні рішення, керуючись законом, власним сумлінням і професійними переконаннями, а не особистою вигодою, зовнішнім тиском чи неправомірними інтересами інших осіб. Саме тому незалежність слід розглядати як одну з основних моральних чеснот адвокатської професії, без якої неможливе виконання її соціального призначення.

Не менш важливим є принцип конфіденційності [22]. У законодавстві він насамперед пов'язується з інститутом адвокатської таємниці та гарантіями захисту інформації, отриманої адвокатом у зв'язку зі здійсненням професійної діяльності. Однак його моральне значення є значно ширшим. Конфіденційність відображає етичний обов'язок поваги до автономії особистості, довіри між адвокатом і клієнтом, а також відповідального ставлення до інформації, яка стала відома адвокату під час виконання професійних обов'язків. У цьому аспекті адвокатська таємниця виступає не лише правовим інститутом, а й моральною гарантією довірчих відносин між адвокатом і особою, яка звернулася за професійною правничою допомогою.

«Дотримання принципу конфіденційності є необхідною і щонайважливішою передумовою довірчих відносин між адвокатом і клієнтом, без яких є неможливим належне надання професійної правничої (правової) допомоги, здійснення захисту та представництва» [8, с. 152] – зазначає А. Бірюкова.

Особливе місце у системі морально-етичних засад займає принцип пріоритетності інтересів клієнта [127, с. 9]. Закон покладає на адвоката обов'язок сумлінно та професійно здійснювати захист, представництво й надання інших видів правничої допомоги. Водночас цей обов'язок не може тлумачитися як безумовна вимога досягнення будь-якого бажаного для клієнта результату. Його зміст полягає у добросовісному використанні всіх передбачених законом засобів захисту без порушення вимог закону, професійної етики та принципів справедливого судочинства. Отже, моральний зміст цього принципу полягає у гармонійному поєднанні професійної лояльності до довірителя з відповідальністю перед правосуддям.

Не менш важливе значення має принцип самоврядності адвокатури [38, с. 125-130]. У законодавстві він традиційно розглядається як організаційна гарантія незалежності професії. Проте його морально-етичний зміст полягає у значно ширшому розумінні професійної відповідальності. Самоврядність означає, що саме адвокатська спільнота бере на себе моральний обов'язок визначати стандарти професійної поведінки, контролювати їх дотримання та забезпечувати високий рівень довіри суспільства до адвокатури. У цьому контексті органи адвокатського самоврядування виконують не лише управлінську чи дисциплінарну функцію, а й функцію збереження професійної етичної культури.

На нашу думку, наведені принципи мають спільну особливість: вони поєднують правовий та моральний зміст. Закон закріплює їх як юридично значущі засади здійснення адвокатської діяльності, тоді як мораль визначає їх аксіологічне наповнення та критерії належної професійної поведінки. Саме тому їх практична реалізація неможлива шляхом суто формального виконання законодавчих приписів. Вона потребує внутрішнього усвідомлення адвокатом цінностей, які лежать в основі відповідних правових норм.

З огляду на викладене, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» доцільно розглядати не лише як джерело правового регулювання

адвокатської діяльності, а й як нормативне відображення фундаментальних моральних принципів професії. Його значення полягає не у встановленні вичерпного переліку моральних вимог, а у створенні правової основи для їх реалізації та подальшої конкретизації у Правилах адвокатської етики, рішеннях органів адвокатського самоврядування та дисциплінарній практиці.

Центральне місце у системі національних стандартів професійної поведінки адвоката посідають Правила адвокатської етики [103]. Саме цей акт найбільш повно визначає систему морально-етичних вимог до здійснення адвокатської діяльності, конкретизуючи загальні принципи, закріплені у Конституції України, Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та міжнародних стандартах адвокатської професії. Водночас питання про юридичну природу Правил адвокатської етики у сучасній правовій науці залишається дискусійним.

У більшості наукових досліджень Правила адвокатської етики характеризуються як основне джерело професійної етики адвокатів або як акт, що визначає морально-етичні засади здійснення адвокатської діяльності [133]. Такий підхід має певне практичне значення, однак, на наш погляд, він не повною мірою відображає співвідношення моралі та права у сфері адвокатської діяльності.

Як уже зазначалося у попередніх підрозділах цього дослідження, морально-етичні засади адвокатської професії виникають не внаслідок прийняття нормативного акта. Їх джерелом є система загальнолюдських моральних цінностей, професійна культура адвокатури, принципи правосуддя, історичний розвиток адвокатської професії та міжнародні стандарти здійснення права на захист. Вони існують об'єктивно як ціннісна основа професійної діяльності незалежно від того, чи отримали відповідне нормативне закріплення. У цьому контексті згадаємо тезу А. Місяця про те, що «професійна етика адвоката займає проміжне положення між мораллю і правом» [76, с. 231].

Саме тому Правила адвокатської етики не можуть розглядатися як першоджерело морально-етичних засад адвокатської діяльності. Їх основне призначення полягає в іншому – у нормативній інституціоналізації вже існуючих моральних принципів шляхом трансформації їх у систему професійних стандартів поведінки, обов'язкових для всіх адвокатів. Іншими словами, Правила не створюють мораль, а надають їй нормативної визначеності, забезпечують однакове розуміння професійних цінностей та встановлюють механізми їх практичної реалізації.

Такий підхід дозволяє пояснити особливу природу Правил адвокатської етики. На відміну від нормативно-правових актів, які регулюють переважно зовнішню поведінку суб'єктів права, Правила адвокатської етики поєднують нормативний та аксіологічний компоненти. Їх приписи спрямовані не лише на визначення юридично належної поведінки адвоката, а й на закріплення тих професійних цінностей, які повинні визначати зміст його діяльності. Саме тому більшість положень Правил мають принциповий характер і потребують ціннісного тлумачення під час їх застосування.

Показовим у цьому аспекті є закріплення у Правилах адвокатської етики таких принципів, як незалежність, законність, пріоритет інтересів клієнта, конфіденційність, компетентність, доброчесність, чесність, повага до професії та уникнення конфлікту інтересів [103]. Кожний із цих принципів одночасно має моральний і нормативний зміст. Його юридичне значення полягає у встановленні стандарту професійної поведінки, тоді як моральне – у визначенні внутрішніх ціннісних орієнтирів діяльності адвоката. Саме тому належне застосування Правил адвокатської етики неможливе без урахування їх аксіологічної природи.

Особливо виразно це проявляється у дисциплінарній практиці. Оцінюючи поведінку адвоката, органи адвокатського самоврядування не можуть обмежуватися буквальним тлумаченням окремих положень Правил адвокатської етики. Вони змушені враховувати їх призначення,

співвідношення з конституційними принципами, міжнародними стандартами адвокатської діяльності, загальними засадами правосуддя та професійними цінностями адвокатури. Отже, навіть у процесі дисциплінарного провадження Правила адвокатської етики застосовуються не ізольовано, а в контексті тієї системи моральних цінностей, яка визначає їх зміст.

На нашу думку, саме ця обставина зумовлює необхідність переосмислення юридичної природи Правил адвокатської етики. Їх слід розглядати не як самостійне джерело морально-етичних засад діяльності адвоката, а як спеціальний корпоративний акт, що забезпечує нормативну інституціоналізацію професійної моралі. Такий підхід дозволяє пояснити, чому розвиток адвокатської етики не завершується внесенням змін до Правил. Зміна суспільних уявлень про справедливість, людську гідність, незалежність адвокатури чи стандарти правосуддя закономірно зумовлює еволюцію морально-етичних засад, яка лише згодом знаходить своє відображення у корпоративному нормативному регулюванні.

У зв'язку з цим вважаємо, що Правила адвокатської етики виконують три взаємопов'язані функції. По-перше, інституціоналізаційну, оскільки вони надають моральним принципам нормативно визначеної форми. По-друге, регулятивну, встановлюючи стандарти професійної поведінки адвоката та критерії оцінки їх дотримання. По-третє, гарантійну, забезпечуючи єдине розуміння морально-етичних вимог у діяльності адвокатів та створюючи підстави для дисциплінарної відповідальності у разі їх порушення. Саме сукупність зазначених функцій визначає особливе місце Правил адвокатської етики у системі національних джерел регулювання адвокатської діяльності.

З огляду на викладене, Правила адвокатської етики доцільно розглядати як завершальний елемент багаторівневої системи нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката. Якщо універсальні міжнародні стандарти формують систему фундаментальних цінностей, європейські професійні акти конкретизують їх у вигляді професійних принципів, а національне законодавство визначає правові

засади здійснення адвокатської діяльності, то Правила адвокатської етики забезпечують практичне впровадження цих цінностей і принципів у щоденну професійну діяльність адвоката.

Завершальним елементом системи нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката виступає дисциплінарна практика органів адвокатського самоврядування. Саме на цьому рівні моральні цінності, професійні принципи та нормативно закріплені правила поведінки набувають практичного змісту, реалізуючись у процесі оцінки конкретних професійних ситуацій. Якщо міжнародні стандарти формують систему фундаментальних цінностей, національне законодавство визначає загальні засади адвокатської діяльності, а Правила адвокатської етики встановлюють професійні стандарти поведінки, то дисциплінарна практика забезпечує їх практичне застосування та однакове розуміння.

Традиційно дисциплінарне провадження розглядається як засіб притягнення адвоката до відповідальності за порушення вимог законодавства або Правил адвокатської етики. Однак такий підхід не відображає повною мірою його функціонального призначення. Насправді дисциплінарна практика виконує значно ширшу роль, оскільки у процесі вирішення конкретних справ здійснюється офіційне тлумачення морально-етичних стандартів, конкретизація їх змісту та вироблення єдиних підходів до оцінки професійної поведінки адвокатів.

Особливість морально-етичних засад полягає в тому, що більшість із них мають принциповий характер і не можуть бути повністю формалізовані. Такі категорії, як доброчесність, чесність, професійна незалежність, повага до професії, лояльність до клієнта чи уникнення конфлікту інтересів, не мають абсолютно визначеного нормативного змісту. Їх практичне наповнення формується саме в процесі застосування Правил адвокатської етики до конкретних життєвих обставин. Відтак, дисциплінарна практика виступає своєрідним механізмом конкретизації моральних принципів,

забезпечуючи їх адаптацію до нових суспільних викликів і професійних ситуацій.

Особливої актуальності означене набуває в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій, появи нових форм професійної комунікації, використання соціальних мереж, дистанційного надання правничої допомоги та інших явищ, які не могли бути повною мірою враховані під час прийняття Правил адвокатської етики. У таких випадках саме дисциплінарна практика забезпечує розвиток професійних стандартів без необхідності постійного внесення змін до корпоративного нормативного регулювання.

На наш погляд, дисциплінарна практика виконує ще одну важливу функцію – комунікативну. Рішення органів адвокатського самоврядування мають значення не лише для конкретного адвоката, стосовно якого здійснюється дисциплінарне провадження. Вони формують професійні орієнтири для всієї адвокатської спільноти, сприяють виробленню єдиного розуміння етичних стандартів та забезпечують передбачуваність дисциплінарної практики. У цьому аспекті дисциплінарні рішення виконують своєрідну прецедентно-орієнтуючу функцію, хоча формально не є судовими прецедентами.

Висновки до розділу 1.

1. Проведене дослідження теоретико-правової природи морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні дає підстави сформулювати такі висновки. По-перше, встановлено, що морально-етичні засади діяльності адвоката є самостійною теоретико-правовою категорією, яка не може бути ототожнена ані з професійною етикою адвоката, ані з Правилами адвокатської етики, ані з окремими професійними обов'язками. Вони становлять первинну аксіологічну основу адвокатської діяльності, тоді як професійна етика та нормативні стандарти є формами їх інституціоналізації.

По-друге, обґрунтовано, що концепції співвідношення права і моралі (Л. Фуллера, Р. Дворкіна, Б. Мелкевіка, Г. Радбруха) свідчать про неможливість розглядати професійну діяльність адвоката виключно крізь призму формальної законності. Моральний компонент є іманентною складовою правозастосовної діяльності, що обумовлює необхідність розуміння морально-етичних засад як внутрішнього елементу професійної діяльності адвоката.

По-третє, запропоновано авторське визначення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні як цілісної системи фундаментальних моральних цінностей, етичних принципів та професійних ідеалів, що визначають межі реалізації адвокатом своїх процесуальних повноважень, забезпечують баланс між інтересами клієнта, інтересами правосуддя та вимогами верховенства права, а також слугують підґрунтям для формування професійної етики, деонтологічних обов'язків і нормативних стандартів адвокатської діяльності.

По-четверте, розроблено авторську трирівневу модель структури морально-етичних засад діяльності адвоката, яка охоплює: 1) базові моральні цінності як фундамент адвокатської професії; 2) професійно-етичні принципи як форму адаптації загальних моральних цінностей до специфіки адвокатської діяльності; 3) стандарти професійної поведінки як нормативне вираження морально-етичних засад. Така модель дозволяє розкрити внутрішню логіку формування професійної етики адвоката та пояснити взаємозв'язок між моральними цінностями, професійними принципами й нормативними правилами професійної діяльності.

2. Проведене дослідження генези та сучасних концепцій розвитку адвокатської моралі дає підстави сформулювати такі висновки. По-перше, встановлено, що розвиток морально-етичних засад адвокатської діяльності є закономірним наслідком трансформації соціальної ролі адвокатури. Якщо на ранніх етапах розвитку адвокатської професії моральна місія адвоката пов'язувалася переважно із захистом приватного інтересу довірителя, то

сучасний етап характеризується розширенням її змісту до забезпечення реалізації права на справедливий суд та утвердження принципу верховенства права.

По-друге, обґрунтовано, що конституційна реформа правосуддя 2016 року, якою положення про адвокатуру було включено до розділу VIII Конституції України «Правосуддя», відобразила якісну зміну конституційного розуміння місця адвокатури, засвідчивши її значення як інституту, що забезпечує ефективне функціонування правосуддя через реалізацію права особи на професійну правничу допомогу та захист.

По-третє, запропоновано авторську систематизацію сучасних концепцій адвокатської моралі шляхом виокремлення клієнтоцентричної, публічно-правової та інтегративної моделей, що відображають різні підходи до визначення моральної місії адвоката та співвідношення приватного й публічного інтересів у його професійній діяльності.

По-четверте, доведено, що найбільш адекватною сучасному конституційному статусу адвокатури є інтегративна концепція адвокатської моралі, відповідно до якої захист прав і законних інтересів довірителя розглядається не як альтернатива забезпеченню правосуддя, а як необхідний спосіб його реалізації. У зв'язку з цим морально-етичні засади діяльності адвоката визначаються як ціннісна основа, що забезпечує гармонізацію приватної функції захисту та публічної функції сприяння справедливому правосуддю.

3. У результаті дослідження нормативного закріплення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні встановлено, що їх сучасна система формується на основі взаємодії міжнародних, європейських та національних стандартів професійної діяльності. При цьому міжнародні документи закріплюють фундаментальні цінності адвокатської професії, європейські акти конкретизують їх у вигляді професійних принципів, а національне законодавство забезпечує їх

нормативну імплементацію з урахуванням особливостей української правової системи.

Обґрунтовано, що процес формування української моделі адвокатської етики не є результатом механічного запозичення міжнародних стандартів, а являє собою їх аксіологічну рецепцію, у межах якої універсальні професійні цінності адаптуються до конституційних засад, законодавства про адвокатуру та національної правозастосовної практики.

Доведено, що Правила адвокатської етики мають особливу юридичну природу і не можуть розглядатися як самостійне джерело морально-етичних засад діяльності адвоката. Їх призначення полягає у нормативній інституціоналізації вже сформованих моральних принципів адвокатської професії, їх конкретизації у вигляді професійних стандартів поведінки та забезпеченні єдиного підходу до їх практичного застосування.

Запропоновано розглядати систему нормативного забезпечення морально-етичних засад діяльності адвоката як трирівневу модель інституціоналізації, яка включає: перший рівень – міжнародні стандарти, що визначають систему фундаментальних професійних цінностей; другий рівень – регіональні стандарти –закріплюють морально-етичні принципи діяльності адвоката; третій рівень – національні нормативні стандарти, які трансформують ці цінності та принципи у юридично визначені правила професійної поведінки.

РОЗДІЛ 2.

РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ У ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА В МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ.

2.1. Морально-етичні стандарти взаємодії адвоката з учасниками кримінального провадження.

Професійна діяльність адвоката у кримінальному провадженні за своєю природою є комунікативною. Виконання функції захисту, представництва чи надання інших видів професійної правничої допомоги відбувається не ізольовано, а у процесі постійної взаємодії з клієнтом, судом, прокурором, слідчим, органом дізнання, іншими адвокатами, експертами, свідками та іншими учасниками кримінального провадження. Саме тому морально-етичні засади діяльності адвоката знаходять свій практичний прояв насамперед у системі професійних взаємовідносин, що виникають під час реалізації процесуальних повноважень. Як ми вже зазначали, «ефективна взаємодія адвокатури та правоохоронних органів є невід’ємною складовою стабільної правової системи держави. Вона дозволяє не лише захищати права громадян під час воєнного стану, а й формувати стійкі демократичні інституції, здатні протидіяти негативним наслідкам надзвичайних ситуацій, забезпечувати верховенство права та довгострокову правову стабільність. Розуміння цих принципів і запровадження відповідних реформ є ключовим завданням для подальшого розвитку правової системи України, забезпечення захисту громадян і підтримки довіри до державних інститутів у мирний час» [90, с. 167].

Як було обґрунтовано у попередньому розділі, морально-етичні засади діяльності адвоката становлять систему професійних цінностей, моральних принципів та нормативно визначених стандартів поведінки, які визначають зміст адвокатської діяльності. Однак їх реальна ефективність не може оцінюватися лише через зміст нормативних актів чи корпоративних правил.

Вона проявляється передусім у тому, наскільки ці цінності реалізуються у практичній діяльності адвоката та впливають на характер його взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження.

Особливість кримінального провадження полягає у високому рівні конфліктності процесуальних відносин [123, с. 27-32]. Як слушно відзначає І. Гловюк, «соціальне призначення кримінального провадження слід розглядати з позицій конфліктології, а саме розглядати його як засіб для вирішення соціального конфлікту» [29, с. 48].

Сторона захисту та сторона обвинувачення реалізують різні процесуальні функції, нерідко мають протилежні інтереси щодо оцінки доказів, правової кваліфікації діяння чи результатів судового розгляду. Водночас така конфліктність не усуває необхідності дотримання професійних етичних стандартів. Навпаки, саме за умов процесуального конфлікту морально-етичні засади набувають особливого значення, оскільки забезпечують цивілізований характер професійної взаємодії, підтримують довіру до адвокатури та сприяють реалізації завдань кримінального провадження. Особливо гострими є моральні виклики при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах [91, с. 192-204].

Як нами було встановлено, «організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні є багатоаспектною діяльністю, яка виражається в захисті прав та охоронюваних законами інтересів підзахисного, надання йому юридичної допомоги у кримінальному провадженні та масове вирішальне значення» [93, с. 233-240].

У цьому контексті важливим є питання про співвідношення процесуальної ролі адвоката та його моральних обов'язків. Так, з одного боку, адвокат зобов'язаний послідовно та ефективно захищати законні права й інтереси клієнта, використовуючи всі не заборонені законом засоби захисту. З іншого боку, така діяльність не може здійснюватися всупереч вимогам професійної доброчесності, чесності, поваги до людської гідності, незалежності, законності та справедливості. Отже, морально-етичні

стандарти виконують функцію своєрідного регулятора, який визначає допустимі межі реалізації процесуальних прав адвоката та запобігає трансформації професійної діяльності у суто прагматичне досягнення результату будь-якою ціною.

Аналіз чинного законодавства, міжнародних стандартів та Правил адвокатської етики свідчить, що етичні вимоги адресовані не окремим аспектам діяльності адвоката, а всій системі його професійних взаємовідносин. Водночас у науковій літературі переважає підхід, за якого особливості взаємодії адвоката з різними учасниками кримінального провадження розглядаються відокремлено, через аналіз відповідних норм законодавства [145] або окремих положень Правил адвокатської етики. Такий підхід є необхідним для характеристики окремих професійних обов'язків адвоката, однак він не дозволяє сформувати цілісне уявлення про систему етичних стандартів його професійної діяльності.

На нашу думку, взаємовідносини адвоката з учасниками кримінального провадження доцільно розглядати не як сукупність ізольованих моделей професійної поведінки, а як єдину систему етичної комунікації, у межах якої кожний різновид професійної взаємодії має власний моральний зміст, але водночас підпорядковується єдиним фундаментальним цінностям адвокатської професії. Такими цінностями є незалежність, повага до людської гідності, добросовісність, професійна чесність, відповідальність, конфіденційність, справедливість та верховенство права. Незалежно від процесуального статусу іншого учасника кримінального провадження саме ці цінності визначають зміст етичної поведінки адвоката.

У зв'язку з цим вважаємо, що етичні стандарти взаємовідносин адвоката у кримінальному провадженні доцільно класифікувати залежно від характеру професійної взаємодії. Такий підхід дозволяє відійти від традиційного переліку окремих учасників процесу та зосередити увагу на функціональному призначенні відповідних етичних стандартів. Виходячи з цього, у межах цього підрозділу будуть досліджені:

- фідучіарні відносини (адвокат – клієнт),
- інституційні відносини (адвокат – суд, прокурор, органи досудового розслідування),
- горизонтальні професійні відносини (адвокат – інші професійні учасники кримінального провадження),
- публічний вимір адвокатської діяльності, що охоплює взаємодію адвоката із суспільством, засобами масової інформації та іншими суб'єктами позапроцесуальної комунікації.

Запропонована класифікація, на нашу думку, дозволяє комплексно розкрити зміст морально-етичних стандартів діяльності адвоката у кримінальному провадженні, показати їх взаємозв'язок та функціональне призначення, а також створює методологічне підґрунтя для подальшого аналізу окремих видів професійних взаємовідносин.

Вважаємо, що центральне місце у системі професійних взаємовідносин адвоката у кримінальному провадженні займають відносини з клієнтом. Саме вони визначають соціальне призначення адвокатської діяльності, оскільки реалізація конституційного права особи на професійну правничу допомогу безпосередньо залежить від характеру взаємодії між адвокатом та особою, інтереси якої він представляє або захищає [128]. Інші види професійної комунікації адвоката – із судом, прокурором, органами досудового розслідування чи іншими учасниками кримінального провадження – мають похідний характер, адже спрямовані на належне виконання адвокатом його основного професійного обов'язку перед клієнтом.

Особливість взаємовідносин адвоката з клієнтом, на нашу думку, полягає у тому, що вони не можуть бути зведені лише до правового зв'язку, який виникає на підставі договору про надання правничої допомоги або процесуального рішення про залучення захисника. Юридична форма цих відносин є лише зовнішнім вираженням значно глибшого соціального та морального зв'язку, в основі якого лежить довіра особи до адвоката як незалежного професіонала, здатного забезпечити ефективний захист її прав,

свобод і законних інтересів. Саме тому морально-етичний вимір цих відносин має не менше значення, ніж їх нормативне регулювання. «Адвокатура є одним із важливих інститутів правової системи будь-якої демократичної держави, що виконує завдання, без здійснення яких функціонування цієї системи є неможливим, особливо, якщо врахувати, що саме до представників такого інституту – адвокатів у кожній країні висуваються не лише суттєві вимоги до їх професійного рівня, досвіду, фаховості, а й моральних якостей та цінностей» [146, с. 170] – зазначає М. Щирук.

У теорії права та юридичної етики взаємовідносини адвоката і клієнта дедалі частіше характеризуються як фідучіарні (від лат. *fiducia* – довіра) [120, с.80-84]. Така характеристика видається обґрунтованою, оскільки визначальною ознакою цих відносин є не формальна рівність сторін договору, а особливий характер довіри, що покладається клієнтом на адвоката. Звертаючись за професійною правничою допомогою, особа передає адвокату інформацію про обставини приватного життя, обирає його своїм представником у взаємовідносинах із державою та очікує, що адвокат діятиме виключно в її законних інтересах. У зв'язку з цим довіра виступає не психологічною характеристикою взаємовідносин, а юридично та морально значущою категорією, яка визначає зміст професійних обов'язків адвоката.

Фідучіарний характер взаємовідносин між адвокатом і клієнтом зумовлює виникнення особливих морально-етичних вимог до професійної поведінки адвоката. Йдеться насамперед про обов'язок добросовісності, конфіденційності, професійної компетентності, незалежності та лояльності до клієнта. Водночас зазначені вимоги не можуть розглядатися ізольовано одна від одної. Вони утворюють єдину систему взаємопов'язаних стандартів, спрямованих на забезпечення головної мети адвокатської діяльності – ефективного захисту прав людини із дотриманням вимог закону та професійної етики.

Водночас лояльність до клієнта, як ми частково вказували вище, не

може бути абсолютною. Вона обмежується вимогами законності, незалежності адвоката та його професійної доброчесності. Адвокат не вправі виконувати незаконні вимоги клієнта, сприяти приховуванню злочину, фальсифікації доказів чи використанню процесуальних прав усупереч їх призначенню. Отже, морально-етичний обов'язок діяти в інтересах клієнта не означає обов'язку досягнення бажаного для нього результату будь-якими засобами. Навпаки, професійна лояльність передбачає використання виключно законних, добросовісних та етично допустимих способів захисту.

У цьому аспекті виникає одна з найскладніших морально-етичних дилем адвокатської діяльності. Адвокат одночасно несе професійний обов'язок перед клієнтом, виконує конституційно значущу функцію у сфері правосуддя та зобов'язаний діяти відповідно до вимог закону. На практиці ці обов'язки не завжди перебувають у гармонії [1]. Наприклад, прагнення клієнта досягти виправдання або уникнути кримінальної відповідальності може спонукати його до пропозиції використати засоби захисту, що суперечать закону або професійній етиці. У таких ситуаціях саме морально-етичні стандарти визначають допустимі межі професійної поведінки адвоката та дозволяють зберегти баланс між інтересами клієнта, вимогами закону та суспільним інтересом у здійсненні справедливого правосуддя. «Фідуціарна лояльність не є необмеженою, а лімітована вимогою дотриманням закону та норм професійної етики» [130, с. 77].

На нашу думку, саме ця особливість дає підстави розглядати взаємовідносини адвоката з клієнтом не лише як приватноправові чи процесуальні, а як етико-правове партнерство, у межах якого поєднуються автономія волі клієнта, професійна незалежність адвоката та їх спільна відповідальність за здійснення захисту правовими засобами. Таке розуміння дозволяє подолати поширене уявлення про адвоката як про виключно представника приватного інтересу та підкреслює його особливий статус як незалежного учасника правосуддя. Відповідно, нами взаємовідносини адвоката і клієнта як такі, що мають комплексну етико-правову природу та

характеризуються як фідучіарне партнерство, зміст якого визначається поєднанням трьох взаємопов'язаних елементів: довіри клієнта, професійної незалежності адвоката та їхньої спільної орієнтації на реалізацію права на захист виключно законними й етично допустимими засобами.

Визначальною ознакою фідучіарних відносин між адвокатом і клієнтом є довіра. Саме вона зумовлює виникнення особливого характеру професійних прав та обов'язків адвоката і відрізняє його діяльність від інших видів правничої допомоги. Якщо договір визначає юридичну форму взаємовідносин сторін, то довіра становить їх морально-етичний зміст. Без існування взаємної довіри неможливе повноцінне здійснення функції захисту, оскільки клієнт не буде готовий повідомити адвокату всю інформацію, необхідну для належного виконання професійних обов'язків, а адвокат, своєю чергою, не зможе сформулювати найбільш ефективну правову позицію.

Як зазначає А. Бірюкова, у разі, коли клієнт щиро покладає надію на професійну підтримку адвоката, виявляючи йому повну довіру, а також сумлінно сприймає кожну надану пораду та вказівку, зазначені взаємини між захисником і клієнтом із значною мірою вірогідності набудуть ефективного та перспективного змісту. З огляду на це вже на початковому етапі взаємодії з адвокатом особа має чітко осягнути й усвідомити той факт, що навпроти неї перебуває не суддя, а помічник, і що відсутні будь-які причини для приховування правди перед ним [8, с. 151].

Довіра у взаємовідносинах адвоката і клієнта має комплексний характер. Вона охоплює не лише впевненість клієнта у професійній компетентності адвоката, а й переконаність у його чесності, добросовісності, незалежності, порядності та здатності діяти виключно в межах закону. Саме тому довіра є не наслідком укладення договору про надання правничої допомоги, а передумовою виникнення повноцінних професійних взаємовідносин.

Особливість кримінального провадження полягає в тому, що довіра

набуває ще більшої цінності, ніж в інших видах юридичної діяльності. Особа, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, нерідко перебуває у стані психологічного стресу, стикається з істотними обмеженнями своїх прав, а інколи – із загрозою застосування найсуворіших заходів кримінально-правового примусу. За таких умов адвокат стає не лише професійним представником чи захисником, а й особою, якій клієнт довіряє захист своїх фундаментальних прав і свобод. Відповідно, моральна відповідальність адвоката значно виходить за межі звичайного виконання договірних зобов'язань.

Саме довіра пояснює існування низки спеціальних професійних обов'язків адвоката, які мають водночас юридичну та морально-етичну природу. Передусім це стосується обов'язку збереження адвокатської таємниці. Хоча конфіденційність закріплена законодавством як юридичний обов'язок адвоката, її зміст не вичерпується вимогою нерозголошення інформації. Насамперед вона відображає моральний обов'язок поваги до особистості клієнта, його приватності та автономії, забезпечуючи можливість відвертого спілкування між адвокатом і довірителем. Таким чином, адвокатська таємниця є не лише інститутом права, а й інститутом професійної моралі.

Не менш важливим проявом довіри є обов'язок інформування клієнта. Етичний характер цього обов'язку полягає в тому, що адвокат не може приховувати від клієнта інформацію про перебіг кримінального провадження, перспективи справи чи можливі правові наслідки обраної стратегії захисту. Водночас інформування не повинно перетворюватися на створення необґрунтованих очікувань або надання завідомо неправдивих гарантій щодо результату розгляду справи. Чесність у взаємовідносинах із клієнтом означає не лише правдивість повідомленої інформації, а й професійну відповідальність за її форму, повноту та зрозумілість. У цьому контексті заслуговує на увагу позиція Верховного Суду у справі № 826/1520/15. Суд зауважив, що порушення правил адвокатської етики

включає не лише дії або бездіяльність, що спричинили конкретні негативні наслідки для клієнта через наявний конфлікт інтересів, а й ситуації, коли з обставин справи впливає ймовірність таких наслідків. Також етичне порушення може полягати в існуванні розумних підстав вважати, що подальший розвиток обставин створить конфлікт інтересів [101].

Окремої уваги потребує питання професійної автономії адвоката. Так, довіра клієнта не означає обов'язку адвоката беззастережно виконувати будь-які його вказівки. Визначення правової позиції, вибір процесуальної тактики та оцінка юридичних ризиків належать до сфери професійної компетенції адвоката. Клієнт визначає мету правничої допомоги, тоді як адвокат самостійно обирає правомірні та етично допустимі способи її досягнення. Саме в цьому проявляється взаємозв'язок довіри та незалежності: довіра клієнта повинна ґрунтуватися не на підпорядкуванні адвоката його волі, а на визнанні професійної компетентності та незалежності останнього.

У зв'язку з цим, ураховуючи наведений вище гіпотетичний приклад поведінки адвоката, вважаємо за необхідне запропонувати доповнити Правила адвокатської етики положенням, яке б прямо передбачало право адвоката розкрити відомості, що становлять адвокатську таємницю, в обсязі, необхідному та достатньому для захисту життя особи. У такому випадку адвокат повинен звільнитися від відповідальності за розголошення адвокатської таємниці, оскільки відповідне розкриття інформації має винятковий характер, зумовлене необхідністю забезпечення права на життя та не суперечить призначенню інституту адвокатської таємниці. Текст відповідної пропозиції наводиться у додатках до роботи [Додаток Б].

На нашу думку, саме такий підхід дозволяє по-новому визначити співвідношення довіри та незалежності у взаємовідносинах адвоката і клієнта. У науковій літературі вони нерідко розглядаються як самостійні принципи професійної діяльності. Проте фактично вони перебувають у відносинах взаємної обумовленості: довіра є моральною передумовою незалежності адвоката, тоді як незалежність виступає необхідною умовою

збереження цієї довіри. Якщо адвокат втрачає професійну незалежність, довіра клієнта набуває формального характеру; якщо ж відсутня довіра, незалежність адвоката позбавляється свого практичного змісту.

У зв'язку з цим довіру доцільно розглядати не як окремий моральний принцип, а як системоутворюючу категорію етичних відносин між адвокатом і клієнтом, яка інтегрує конфіденційність, добросовісність, чесність, професійну компетентність, лояльність і незалежність у єдину систему морально-етичних стандартів адвокатської діяльності.

Якщо взаємовідносини адвоката з клієнтом мають переважно фидуціарний характер і ґрунтуються на довірі, то взаємовідносини адвоката із судом, прокурором та органами досудового розслідування мають іншу природу [124, с. 217-225]. Вони виникають у межах реалізації процесуальних функцій різних учасників кримінального провадження, інтереси яких не збігаються, а в окремих випадках є прямо протилежними. «Розбіжності в позиціях між захисником і прокурором у конкретному кримінальному провадженні – це не виняток, а звичайне явище, яке обумовлене розходженням виконуваних ними процесуальних функцій» [18, с. 161] – зазначає В. Владишевська, досліджуючи етичний аспект відносин прокурора та адвоката у суді. Саме тому етичні стандарти таких взаємовідносин покликані забезпечити баланс між процесуальною змагальністю та взаємною повагою до професійного статусу кожного учасника кримінального провадження. У цьому аспекті Касаційного адміністративного Суду у складі Верховного Суду зазначив, що особа, складаючи присягу адвоката, бере на себе обов'язок неухильно дотримуватися Правил адвокатської етики; ці норми встановлюють підвищені стандарти поведінки в порівнянні з тими, що застосовуються до звичайного громадянина, і стосуються не лише виконання професійних обов'язків, а й поведінки в приватному житті. Отже, невиконання Правил адвокатської етики та присяги адвоката становить правове підґрунтя для притягнення до дисциплінарної відповідальності [102].

Вважаємо, що особливість інституційних взаємовідносин полягає в

тому, що вони одночасно мають коопераційний і конфліктний характер. Їх конфліктність зумовлена різними процесуальними функціями: адвокат здійснює захист особи від кримінального обвинувачення, прокурор підтримує публічне обвинувачення, а суд вирішує кримінально-правовий конфлікт, забезпечуючи законність, рівність сторін та справедливість судового розгляду. Разом із тим усі зазначені суб'єкти об'єднані спільною метою – забезпеченням законності кримінального провадження, дотриманням прав людини і ухваленням законного, обґрунтованого та справедливого рішення.

Водночас, зважаючи на означену конфліктність, не можемо залишити поза увагою, що доволі часто адвоката ототожнюють з клієнтом [5, с. 121-124; 7, с. 368-374; 53], поширюючи на особу захисника ту суспільну, а подекуди й професійну оцінку, яка об'єктивно стосується вчиненого діяння чи особи самого обвинуваченого. Таке ототожнення є методологічно хибним, оскільки ігнорує принципову відмінність між матеріально-правовим статусом довірителя як суб'єкта, якому інкриміновано вчинення кримінального правопорушення, та процесуальним статусом адвоката як незалежного фахівця, що здійснює захист на професійній основі, керуючись не особистим ставленням до обвинуваченого чи вчиненого ним діяння, а вимогами закону та професійної етики.

Зазначена тенденція ототожнення має глибоке психологічне підґрунтя, пов'язане з притаманною правосвідомості пересічної людини редукцією складної процесуальної ролі до спрощеної моральної дихотомії «на чиєму боці» перебуває той чи інший учасник провадження. У суспільній свідомості, а подекуди й у професійному середовищі, укорінилося уявлення, за яким сумлінний, професійно активний захист особи, обвинуваченої у вчиненні тяжкого або резонансного злочину, автоматично тлумачиться як моральна солідаризація адвоката зі своїм довірителем чи навіть виправдання самого діяння. Таке спрощене сприйняття повністю нівелює функціональну природу адвокатської діяльності, яка полягає не в моральній оцінці клієнта чи

вчиненого ним діяння, а в забезпеченні дотримання процесуальних прав особи, перевірці законності та обґрунтованості висунутого обвинувачення, недопущенні свавільного порушення презумпції невинуватості незалежно від особистого ставлення суспільства до конкретної справи, на що неодноразово вказувала Рада адвокатів України [106-107].

Важливе теоретичне значення для спростування тези про ототожнення адвоката з клієнтом має саме розмежування функціональної ролі та особистісної позиції: адвокат, здійснюючи захист, діє не від власного імені й не в реалізації власних матеріальних чи моральних інтересів, а в межах наданих йому повноважень представництва, виконуючи об'єктивно необхідну процесуальну функцію, без якої неможливе саме функціонування змагального кримінального провадження. У цьому розумінні адвокат перебуває в становищі, структурно подібному до становища судді чи прокурора: жоден із цих суб'єктів не ототожнюється особисто зі змістом справи, яку він розглядає чи підтримує, оскільки кожен із них виконує наперед визначену законом процесуальну роль, легітимність якої не залежить від особистого морального ставлення до конкретних обставин.

Загалом слід погодитись з І.Городиським відносно того, що «неототожнення адвоката з клієнтом належить до ключових гарантій адвокатської діяльності, визнаних на міжнародному рівні» [33, с. 24]. Дійсно, послідовне розмежування особи адвоката та особи його довірителя є визначальною гарантією незалежності адвокатської професії загалом: якщо припустити протилежне – що адвокат морально відповідає за зміст обвинувачення, від якого захищає клієнта, – це неминуче призвело б до селективного, обмеженого доступу окремих категорій обвинувачених до кваліфікованого захисту, оскільки жоден сумлінний адвокат не наважився б взяти на себе захист особи, обвинуваченої у вчиненні суспільно небезпечного або морально засуджуваного суспільством діяння, побоюючись особистого ототожнення з таким діянням. Відтак подолання практики ототожнення адвоката з клієнтом є не просто питанням коректності суспільного

сприйняття адвокатської професії, а необхідною умовою реального забезпечення права кожної особи, незалежно від тяжкості інкримінованого діяння чи суспільного резонансу справи, на кваліфікований захист, гарантований статтею 59 Конституції України [61] та статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [60].

Наведене має безпосереднє значення і для визначення морально-етичних стандартів взаємовідносин адвоката з іншими професійними учасниками кримінального провадження. Якщо суспільство схильне ототожнювати адвоката зі своїм клієнтом, то в професійному середовищі нерідко виникає інша крайність – сприйняття адвоката як процесуального опонента, діяльність якого нібито спрямована виключно на перешкоджання здійсненню кримінального провадження або уникнення особою кримінальної відповідальності. Подібне сприйняття також не відповідає правовій природі адвокатської діяльності, оскільки ґрунтується на змішуванні процесуальної функції захисту із протиставленням інтересам правосуддя.

У цьому контексті необхідно враховувати, що змагальність кримінального провадження не означає конфронтації між його учасниками у позапроцесуальному розумінні. Змагальність є процесуальною формою встановлення юридично значущих обставин кримінального правопорушення, яка передбачає існування різних, інколи взаємовиключних правових позицій сторін. Водночас відмінність процесуальних інтересів не змінює спільної правової природи діяльності суду, прокурора та адвоката, кожен з яких у межах наданої законом компетенції забезпечує досягнення завдань кримінального провадження.

Саме тому морально-етичні стандарти взаємовідносин адвоката із судом, прокурором та органами досудового розслідування не можуть будуватися на категоріях особистої лояльності чи конфронтації. Їх основу становить взаємне визнання процесуальної автономії кожного учасника кримінального провадження, повага до його професійного статусу та недопустимість підміни юридичної оцінки процесуальних дій особистими

оцінками професійних якостей чи мотивів діяльності відповідної особи.

На нашу думку, саме принцип функціональної автономії повинен розглядатися як один із базових морально-етичних стандартів інституційних взаємовідносин у кримінальному провадженні. Його зміст полягає у визнанні того, що кожний професійний учасник кримінального провадження виконує самостійну процесуальну функцію, легітимність якої не залежить від збігу чи розбіжності із процесуальною позицією інших учасників. Відповідно, професійна незгода щодо оцінки доказів, правової кваліфікації діяння чи законності процесуальних рішень не повинна трансформуватися у взаємне заперечення професійної доброчесності або незалежності відповідного суб'єкта.

Запропонований підхід дозволяє по-новому оцінити природу інституційних взаємовідносин адвоката. Їх конфліктність має виключно процесуальний, а не особистісний характер. Адвокат заперечує не особу прокурора чи судді, а висунуте обвинувачення, оцінку доказів, процесуальне рішення або спосіб застосування норм права. Аналогічно прокурор, підтримуючи публічне обвинувачення, не заперечує особу адвоката, а відстоює власну процесуальну позицію щодо доведеності вини обвинуваченого. Саме розмежування процесуальної функції та особистості учасника кримінального провадження є необхідною умовою формування високої професійної культури, заснованої на взаємній повазі, добросовісності та незалежності.

Наголосимо, що подвійна природа інституційних взаємовідносин визначає специфіку морально-етичних стандартів поведінки адвоката. Він зобов'язаний принципово відстоювати інтереси клієнта, однак така принциповість не може трансформуватися у неповагу до суду, приниження честі чи професійної репутації прокурора або інших учасників кримінального провадження, свідоме перешкоджання здійсненню правосуддя чи зловживання процесуальними правами. І навпаки, коректні професійні відносини між адвокатом та іншими учасниками процесу не можуть означати

відмову від активного й послідовного захисту довірителя.

На нашу думку, саме у сфері інституційних взаємовідносин найбільш виразно проявляється одна з фундаментальних закономірностей адвокатської етики: конфлікт процесуальних позицій не означає конфлікту професійної етики. Незалежність адвоката не передбачає його протиставлення іншим учасникам кримінального провадження як особистим опонентам, а реалізується через принципове, професійне й добросовісне виконання своєї процесуальної функції. Відповідно, повага до суду, прокурора чи слідчого є не проявом процесуальної лояльності, а наслідком поваги до інститутів правосуддя та до принципу верховенства права.

Саме тому інституційні взаємовідносини адвоката доцільно оцінювати не лише з позицій процесуального законодавства, а й крізь призму професійної етики [57, с. 710-713]. Межа між допустимою процесуальною активністю та етично неприйнятною поведінкою визначається не результатом процесуальної боротьби, а способами її здійснення. Використання процесуальних прав із метою затягування розгляду справи, безпідставне приниження інших учасників процесу, поширення недостовірної інформації або свідоме створення перешкод здійсненню правосуддя є несумісними не лише з вимогами законодавства, а й із морально-етичними засадами адвокатської професії.

У зв'язку з цим інституційні взаємовідносини адвоката слід розглядати як етичний механізм забезпечення процесуальної змагальності, у межах якого морально-етичні стандарти виконують не обмежувальну, а гарантійну функцію. Вони не зменшують можливості адвоката ефективно захищати клієнта, а визначають допустимі межі реалізації процесуальних прав, забезпечуючи одночасно ефективність захисту, повагу до людської гідності та авторитет правосуддя.

Особливе місце у системі інституційних взаємовідносин адвоката займають його відносини із судом, що зумовлено тим, що саме суд є єдиним органом, уповноваженим здійснювати правосуддя, тоді як адвокат,

реалізуючи функцію захисту, виступає одним із ключових учасників судового розгляду. Незважаючи на відмінність їх процесуального статусу та функціонального призначення, діяльність суду й адвоката має спільну мету – забезпечення справедливого судового розгляду, дотримання людських прав і законних інтересів учасників кримінального провадження.

У науковій літературі взаємовідносини адвоката із судом нерідко характеризуються через категорії незалежності, поваги до суду та процесуальної дисципліни [139, с. 161-164]. Безперечно, зазначені елементи є визначальними для професійної діяльності адвоката. Водночас, на нашу думку, вони не вичерпують змісту морально-етичних стандартів взаємодії із судом. Їх головною особливістю є необхідність поєднання двох взаємопов'язаних, але зовні протилежних вимог: принциповості у відстоюванні правової позиції клієнта та поваги до суду як інституції правосуддя.

Означена подвійність зумовлена самою природою кримінального судочинства. Суд, вирішуючи кримінально-правовий конфлікт, повинен залишатися неупередженим арбітром між сторонами. Натомість адвокат не є нейтральним учасником процесу, оскільки його професійний обов'язок полягає у здійсненні ефективного захисту клієнта. З цієї причини адвокат вправі оспорювати процесуальні рішення суду, заявляти відводи, подавати клопотання, заперечувати проти дій головуючого, оскаржувати судові рішення та використовувати всі передбачені законом засоби захисту. Однак реалізація цих процесуальних прав не повинна виходити за межі професійної етики. «Оскільки судді та адвокати з'єднані воєдино обов'язком утвердження в державі верховенства права, а отже, одні без других функціонувати не можуть, відносини між ними мають ґрунтуватися на засадах поваги, розуміння, терпіння і навіть прощення, зокрема й тоді, коли йдеться про грубий промах одного чи іншого» [116, с. 8].

На нашу думку, принцип поваги до суду нерідко помилково ототожнюється із безумовною лояльністю до процесуальної поведінки судді

або з утриманням від критики судових рішень. Такий підхід суперечив би самій природі адвокатської діяльності, оскільки ефективний захист нерідко передбачає необхідність принципової та аргументованої незгоди з процесуальними діями чи рішеннями суду. Відтак повага до суду повинна розумітися не як заборона професійної критики, а як вимога щодо форми її висловлення. На нашу думку, адвокат вправі відкрито висловлювати незгоду із судовим рішенням, мотивувати незаконність або необґрунтованість процесуальних дій суду, однак така критика має ґрунтуватися виключно на правових аргументах, не переходити у площину особистих оцінок судді, не містити образливих висловлювань чи тверджень, що принижують честь, гідність або професійну репутацію представників судової влади.

Саме тому морально-етичний зміст принципу поваги до суду полягає не в обмеженні свободи професійної позиції адвоката, а у встановленні етичних вимог до способу реалізації цієї позиції. Межа між допустимою процесуальною активністю та етично неприйнятною поведінкою визначається не самим фактом критики суду, а характером використовуваних засобів і мотивів такої критики. Аргументоване оспорування судового рішення є реалізацією професійного обов'язку адвоката, тоді як свідоме приниження авторитету судової влади, маніпулювання фактами або використання образливих висловлювань становлять порушення морально-етичних засад адвокатської діяльності.

Особливого значення ці положення набувають в умовах сучасного інформаційного суспільства. Поширення адвокатами оцінок щодо діяльності суду або окремих суддів у засобах масової інформації чи соціальних мережах здатне впливати не лише на репутацію конкретного судді, а й на рівень суспільної довіри до судової влади загалом. Водночас і в цій сфері не може йтися про абсолютну заборону публічної критики суду. Якщо така критика спрямована на виявлення системних проблем здійснення правосуддя, ґрунтується на перевірених фактах і має суспільно значущу мету, вона може розглядатися як одна з форм реалізації свободи професійної діяльності

адвоката та його участі у забезпеченні належного функціонування правосуддя. Вирішальним критерієм у цьому випадку є добросовісність адвоката, достовірність поширюваної інформації та відсутність наміру дискредитувати судову владу шляхом використання неправдивих чи маніпулятивних тверджень. І. Бондар і Ю. Басюк зазначають, що втручання у свободу вираження поглядів адвоката відображено у практиці Європейського суду з прав людини і ґрунтується на балансі між захистом свободи слова та інтересами судової влади. Реалізуючи право на висловлювання, адвокат має усвідомлювати можливі наслідки кожного вислову та оцінювати їх перспективу як під час професійної діяльності, так і в особистому житті [11, с. 19-20].

Таким чином, етичні стандарти взаємовідносин адвоката із судом не встановлюють пріоритету між принциповістю захисту та повагою до суду, а забезпечують їх гармонійне поєднання. Саме в цьому проявляється одна з ключових особливостей адвокатської професії: адвокат може бути процесуальним опонентом суду щодо конкретного процесуального питання, але не може бути опонентом самого правосуддя як конституційної цінності.

Відзначимо, що взаємовідносини адвоката з прокурором, слідчим і органом дізнання також належать до інституційних професійних відносин, однак їх особливістю є безпосередня реалізація принципу змагальності на стадії досудового розслідування та під час судового розгляду. Саме тому такі відносини характеризуються найбільшою інтенсивністю процесуального конфлікту, що обумовлює підвищене значення морально-етичних стандартів професійної поведінки.

Етичні стандарти професійної взаємодії сторін кримінального провадження передбачають взаємне визнання незалежності процесуальної діяльності, добросовісне використання процесуальних прав, недопустимість свідомого перешкоджання реалізації професійних повноважень один одного та повагу до людської гідності кожного учасника кримінального провадження. Саме за таких умов принцип змагальності виконує своє

функціональне призначення – сприяє встановленню об'єктивної істини у справі шляхом правового, а не особистісного протистояння сторін. У цьому контексті варто згадати і пропозицію щодо створення єдиних правил етики представників системи правосуддя [67, с. 170-174].

На відміну від інституційних взаємовідносин, які виникають між суб'єктами, що реалізують різні процесуальні функції, горизонтальні професійні відносини складаються між учасниками кримінального провадження, діяльність яких заснована на професійній автономії та взаємному визнанні рівності професійного статусу. До таких відносин належать взаємовідносини адвоката з іншими адвокатами, експертами, спеціалістами, перекладачами, медіаторами, психологами та іншими особами, які залучаються до кримінального провадження для виконання професійних функцій.

Особливістю цих відносин є відсутність владного елементу. Жоден із зазначених суб'єктів не перебуває у відносинах підпорядкування щодо іншого, а їх взаємодія ґрунтується на професійній автономії, взаємній повазі та добросовісності. Саме тому визначальне значення тут мають не процесуальні приписи, а морально-етичні стандарти професійної комунікації.

Етична поведінка адвоката у горизонтальних професійних відносинах передбачає повагу до професійної компетентності інших учасників, недопустимість недобросовісної конкуренції, використання образливих висловлювань, дискредитації колег чи безпідставного заперечення професійних висновків експертів або спеціалістів. Водночас взаємна повага не виключає права адвоката критично оцінювати експертні висновки, заявляти клопотання про проведення додаткових чи повторних експертиз або ставити під сумнів професійні висновки інших учасників процесу, якщо така позиція ґрунтується на законі та фактичних обставинах справи.

На нашу думку, основою горизонтальних професійних відносин є принцип професійної солідарності, який не означає корпоративної замкненості чи взаємного потурання порушенням професійної етики. Його

зміст полягає у визнанні спільної відповідальності представників юридичних професій за підтримання високих стандартів правничої діяльності, формування довіри до правосуддя та забезпечення ефективної реалізації людських прав.

Окремим напрямом реалізації морально-етичних засад діяльності адвоката є його взаємодія із суспільством поза межами безпосереднього здійснення процесуальних повноважень. Сучасний адвокат дедалі частіше виступає не лише учасником кримінального провадження, а й активним суб'єктом публічної комунікації, використовуючи засоби масової інформації, соціальні мережі, професійні блоги та інші цифрові платформи для інформування громадськості, коментування судової практики чи висловлення позиції щодо актуальних правових проблем. «Отримуючи свідоцтво про право на заняття адвокатською діяльністю адвокат фактично стає на відповідне становище у суспільстві, яке вимагає від нього високого рівня поведінки і правосвідомості, та високих морально-ділових якостей» [66, с. 233].

За таких умов морально-етичні стандарти адвокатської діяльності поширюються і на його позапроцесуальну поведінку. Свобода вираження поглядів, гарантована адвокату як громадянину та представнику правничої професії, не звільняє його від обов'язку дотримуватися вимог професійної доброчесності, поваги до людської гідності, конфіденційності та презумпції невинуватості. Особливої ваги набуває необхідність утримуватися від публічного поширення інформації, здатної завдати шкоди інтересам клієнта, вплинути на неупередженість судового розгляду або дискредитувати авторитет правосуддя без належних фактичних і правових підстав.

Водночас публічна активність адвоката не повинна розглядатися виключно як потенційне джерело професійних ризиків. За умови дотримання морально-етичних стандартів вона виконує важливу соціальну функцію, сприяючи підвищенню правової культури суспільства, поширенню знань про людські права, формуванню поваги до принципу верховенства права та

зміцненню довіри до інституту адвокатури.

На нашу думку, саме в умовах цифровізації суспільства доцільно розглядати цифрову професійну етику адвоката як складову загальної системи морально-етичних засад його діяльності. Йдеться не про виникнення нових етичних принципів, а про трансформацію традиційних вимог незалежності, доброчесності, конфіденційності, стриманості та відповідальності відповідно до особливостей сучасної інформаційно-комунікаційної сфери.

Зокрема, традиційна вимога дотримання адвокатської таємниці, сформульована свого часу виключно стосовно усного спілкування з довірителем та паперового документообігу, у цифрову епоху набуває принципово нового змісту, оскільки поширюється на захист електронного листування, месенджер-комунікації, хмарних сховищ документів справи, а також матеріалів, що обробляються програмним забезпеченням для автоматизованого аналізу доказів. За таких умов недотримання елементарних вимог кібербезпеки – використання незахищених каналів зв'язку, зберігання матеріалів справи на особистих пристроях без належного шифрування, застосування хмарних сервісів іноземних юрисдикцій без оцінки ризиків витоку інформації – має кваліфікуватися не як суто технічне недбальство, а як порушення морально-етичного обов'язку конфіденційності, оскільки за своїми наслідками таке недбальство є тотожним розголошенню адвокатської таємниці в її класичному розумінні.

Окремої уваги заслуговує й проблема застосування адвокатом технологій штучного інтелекту в професійній діяльності – зокрема, генеративних мовних моделей для підготовки процесуальних документів, аналізу судової практики чи формування правової позиції. Вітчизняні дослідники почали приділяти цьому питанню активну увагу [6; 41; 49; 84]. У цьому контексті вважаємо за доцільне сформулювати вимогу професійної відповідальності адвоката за змістовну достовірність та юридичну коректність будь-яких матеріалів, підготовлених із використанням

технологій штучного інтелекту, незалежно від технічного способу їх створення, оскільки покладання відповідальності на «інструмент» суперечило б самій природі адвокатської діяльності як персональної, довірчої професії. Відповідно, використання адвокатом технологій штучного інтелекту без належної професійної верифікації згенерованого змісту (зокрема без перевірки достовірності наведених у процесуальному документі посилань на судові рішення чи наукові джерела) має розглядатися як порушення обов'язку добросовісності та компетентності, а не як виключно технічна помилка, що знімає особисту відповідальність адвоката.

У світлі викладеного вважаємо за доцільне *de lege ferenda* доповнити Правила адвокатської етики окремим розділом «Цифрова професійна етика адвоката», у якому були б системно закріплені: вимоги до забезпечення кібербезпеки при роботі з матеріалами, що становлять адвокатську таємницю; засади допустимої й недопустимої публічної комунікації адвоката в соціальних мережах та інших цифрових платформах щодо обставин конкретних справ; критерії добросовісного використання технологій штучного інтелекту в адвокатській діяльності з обов'язковим збереженням особистої професійної відповідальності адвоката за кінцевий результат. Таке доповнення дозволило б уникнути фрагментарного, ситуативного тлумачення традиційних етичних вимог стосовно нових технологічних реалій і забезпечити системний, а не казуїстичний підхід до регулювання цифрової складової морально-етичних засад адвокатської діяльності.

2.2. Морально-етичні дилеми адвокатської діяльності у кримінальному провадженні та шляхи їх вирішення.

Діяльність адвоката у кримінальному провадженні характеризується не лише необхідністю дотримання визначених законом та професійною етикою стандартів поведінки, але й постійним виникненням ситуацій, у яких одночасне виконання всіх моральних і правових вимог є об'єктивно

неможливим. У таких випадках адвокат опиняється перед необхідністю здійснення вибору між декількома взаємоконкуруючими професійними обов'язками, кожен із яких сам по собі є юридично та морально обґрунтованим. Саме такі ситуації і становлять зміст морально-етичних дилем адвокатської діяльності.

У юридичній літературі поняття морально-етичної дилеми здебільшого використовується для позначення складного морального вибору між двома альтернативними варіантами поведінки. Проте такий підхід, на нашу думку, не повною мірою відображає специфіку адвокатської професії. Для адвоката дилема виникає не лише тоді, коли конфліктують моральні цінності, а й тоді, коли вступають у суперечність декілька професійних обов'язків, закріплених одночасно нормами права та професійної етики. Саме тому не можна повністю погодитись з Д. Маньком та О. Матвєєвим відносно того, що «в кримінальному процесі мораль і право не протистоять одне одному, а тісно взаємодіють» [71, с. 391]. Вище ми також зазначали про взаємозв'язок права та моралі, однак, вони не співпадають повною мірою. Окрім того, у певних ситуаціях можливим є конфлікт між різними моральними вимогами. Наприклад, обов'язок збереження адвокатської таємниці може конфліктувати із необхідністю відвернення безпосередньої загрози життю людини; принцип незалежності – із волевиявленням клієнта; обов'язок конфіденційності – із необхідністю захисту самого адвоката у дисциплінарному чи кримінальному провадженні; принцип лояльності до клієнта – із заборонаю сприяти реалізації завідомо незаконних намірів довірителя. У кожному із зазначених випадків адвокат не має можливості повністю реалізувати всі професійні обов'язки одночасно, що й обумовлює необхідність етичного вибору.

На нашу думку, значною помилкою є сприйняття морально-етичних дилем як свідчення недосконалості законодавства або професійної етики. Навпаки, виникнення таких ситуацій є закономірним наслідком складності самої адвокатської діяльності. Жодна система нормативного регулювання не здатна передбачити всі можливі життєві ситуації, а тому морально-етичні

дилеми є природним проявом необхідності індивідуального професійного розсуду адвоката.

У зв'язку з цим вважаємо, що морально-етична дилема не повинна розглядатися як прогалина у нормативному регулюванні. Вона є особливою формою професійної ситуації, у якій адвокат реалізує не лише юридичну компетентність, а й моральну автономію, професійну відповідальність та здатність до етичного обґрунтування власного рішення.

На нашу думку, під морально-етичною дилемою адвокатської діяльності слід розуміти обумовлену особливостями здійснення функції захисту професійну ситуацію, за якої одночасна реалізація двох або більше взаємопов'язаних морально-етичних чи професійно-правових обов'язків є неможливою, що потребує від адвоката здійснення мотивованого вибору на основі принципів професійної етики, права та пріоритету захисту прав людини.

Важливе значення для розуміння моральних дилем у діяльності адвоката мають праці М. Фрідмана та Т. Бергера, присвячені аналізу так званих «найважчих питань» професійної етики захисника у кримінальному провадженні. Саме М. Фрідман одним із перших у західній правовій доктрині системно обґрунтував тезу про те, що традиційна деонтологічна модель адвокатської етики, побудована на абстрактних, взаємовиключних принципах (лояльність до клієнта, конфіденційність, сумлінність щодо суду), неминуче призводить захисника до ситуацій практично нерозв'язного морального вибору, які не можуть бути усунені шляхом простого декларування пріоритету одного принципу над іншим.

Найбільш показовою серед сформульованих М. Фрідманом дилем є класична тріада «найважчих питань» адвокатської етики: чи має право захисник надати клієнту юридичну консультацію щодо матеріального права до отримання від нього фактичних показань, якщо це може вплинути на зміст майбутніх показань клієнта; чи вправі захисник проводити перехресний допит свідка обвинувачення, добросовісність і правдивість показань якого

йому достеменно відомі, з метою поставити під сумнів їхню достовірність в очах суду; і, нарешті, найгостріша дилема – як має діяти захисник у ситуації, коли йому достеменно відомо, що довіритель має намір дати завідомо неправдиві показання під час судового розгляду [161]. Важливе значення концепції М. Фрідмана полягає в тому, що вчений відмовився від спрощеного, однозначного вирішення цих дилем на користь абсолютної лояльності клієнту чи, навпаки, абсолютної сумлінності перед судом, натомість обґрунтувавши, що сама наявність подібних невирішуваних суперечностей є не вадою, а іманентною характеристикою змагальної системи правосуддя, у межах якої функція встановлення істини принципово розподілена між захистом, обвинуваченням і судом, а не покладається одноособово на захисника.

Розвиваючи ці підходи, Т. Бергер [147] звертає увагу на те, що зазначені моральні дилеми не можуть бути остаточно розв'язані на рівні абстрактних етичних декларацій чи кодифікованих правил адвокатської поведінки, а потребують вироблення практично орієнтованої методології прийняття рішень, яка враховувала б конкретний контекст справи, характер загрози правам клієнта та реальні процесуальні наслідки того чи іншого варіанта поведінки захисника. У цьому контексті цінність підходу Т. Бергера для цього дослідження полягає в тому, що він дозволяє перейти від суто теоретичного обґрунтування морально-етичних засад адвокатської діяльності до розроблення практичного інструментарію їх застосування – зокрема, у вигляді алгоритмів поведінки захисника в типових конфліктних ситуаціях, що виникають на межі обов'язку лояльності до довірителя та обов'язку сумлінності щодо суду.

Значення викладених концепцій М. Фрідмана та Т. Бергера для цього дисертаційного дослідження полягає в тому, що вони методологічно унаочнюють головну тезу, обґрунтовану вище щодо інтегративної концепції адвокатської моралі: морально-етичні засади адвокатської діяльності не можуть бути зведені до механічного застосування наперед заданої ієрархії

принципів, а вимагають, по суті, постійного зваженого пошуку балансу між лояльністю до клієнта та сумлінністю перед судом у кожній конкретній процесуальній ситуації, що, своєю чергою, потребує розроблення більш деталізованих, практично орієнтованих етичних орієнтирів для вирішення типових дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, зокрема пов'язаних із завідомо неправдивими показаннями довірителя, конфліктом інтересів і межами допустимої тактики захисту.

Згадаємо також наукову статтю І. Семенюк, у якій здійснено класифікацію професійних дилем у діяльності адвоката. На думку цього автора серед таких проблем виокремлюються наступні:

- дилема «право – закон»;
- дилема «доцільність – справедливість»;
- дилема «етика конфіденційності в стосунках адвокат – клієнт»;
- дилема «особисте як професійне життя адвоката» [119, с. 66-67].

Наведена класифікація становить самостійний науковий інтерес, оскільки на відміну від розглянутих вище підходів М. Фрідмана та Т. Бергера, зосереджених переважно на процесуальних дилемах, що виникають безпосередньо в межах судового розгляду, І. Семенюк пропонує ширшу, по суті системну типологію, яка охоплює й ті морально-етичні суперечності, що виходять за межі окремого кримінального провадження, зумовлюючись загальними умовами здійснення адвокатської професії. Водночас саме такий комплексний погляд на професійні дилеми адвоката потребує окремого критичного осмислення, оскільки далеко не всі із запропонованих автором дилем є рівнозначними за своїм теоретичним і практичним значенням для дослідження морально-етичних засад адвокатської діяльності у кримінальному провадженні.

На нашу думку, морально-етичні дилеми адвокатської діяльності не виникають хаотично, а є закономірним наслідком багатовекторного характеру професійної діяльності адвоката. Здійснюючи функцію захисту, адвокат одночасно перебуває у системі правових, професійних та соціальних

взаємовідносин, кожна з яких формує власні морально-етичні вимоги. Саме тому конфлікт виникає не між правом і мораллю як такими, а між різними морально-етичними або професійними обов'язками, які однаковою мірою є легітимними та підлягають виконанню.

Запропонована у підрозділі 2.1 модель взаємовідносин адвоката закономірно породжує різні типи дилем. У зв'язку з цим морально-етичні дилеми доцільно класифікувати залежно від характеру професійних відносин, у межах яких вони виникають.

Першу групу становлять фідучіарні дилеми, що виникають у взаємовідносинах адвоката з клієнтом. Їх особливість полягає у конфлікті між принципом лояльності до довірителя та іншими морально-етичними або правовими обов'язками адвоката. До цієї групи належать ситуації, пов'язані зі співвідношенням адвокатської таємниці та необхідності запобігання тяжким злочинам, визначенням меж професійної незалежності адвоката щодо волевиявлення клієнта, відмовою від виконання явно незаконних вимог довірителя, а також необхідністю захисту власних прав адвоката у випадках виникнення спору з клієнтом.

Другу групу становлять інституційні дилеми, які виникають у взаємовідносинах адвоката із судом, прокурором та органами досудового розслідування. У таких ситуаціях предметом морально-етичного вибору стає співвідношення між принциповістю здійснення захисту та необхідністю дотримання професійної поваги до інших учасників кримінального провадження. Саме до цієї категорії належать дилеми, пов'язані з допустимими межами критики процесуальних рішень суду, оцінкою поведінки прокурора чи слідчого, вибором між максимально активною процесуальною тактикою та недопустимістю зловживання процесуальними правами.

Третю групу утворюють горизонтальні професійні дилеми, що виникають у взаємовідносинах адвоката з іншими адвокатами, експертами, спеціалістами та іншими представниками юридичних професій. Їх специфіка

полягає у необхідності поєднання професійної солідарності з обов'язком принципово реагувати на випадки недобросовісної чи неетичної поведінки колег, а також у визначенні меж професійної конкуренції, яка не повинна підривати авторитет адвокатури чи правосуддя загалом.

Четверту групу становлять публічно-комунікативні дилеми, пов'язані із взаємодією адвоката із суспільством, засобами масової інформації та цифровими платформами. Вони виникають унаслідок необхідності забезпечити баланс між свободою вираження поглядів, професійною незалежністю адвоката, правом суспільства на отримання інформації та обов'язком збереження адвокатської таємниці, поваги до презумпції невинуватості й авторитету правосуддя.

Окремого значення в сучасних умовах набувають цифрові морально-етичні дилеми, зумовлені стрімким розвитком інформаційних технологій та впровадженням систем штучного інтелекту у професійну діяльність адвоката. «Впровадження технологій штучного інтелекту має враховувати існуючі загрози, серед яких найпоширенішими є: можлива помилковість рішень штучного інтелекту, їх недостатня прозорість, порушення конфіденційності даних тощо» [32, с. 495].

Особливість цих дилем полягає в тому, що традиційні морально-етичні принципи не втрачають своєї чинності, однак набувають нових форм реалізації. Наприклад, конфіденційність трансформується у вимоги цифрової безпеки, добросовісність – у необхідність перевірки результатів роботи генеративних систем штучного інтелекту, а професійна відповідальність – у персональну відповідальність адвоката за будь-які матеріали, підготовлені із застосуванням цифрових технологій. Додамо, що у 2023 році в межах Національної асоціації адвокатів України було створено Робочу групу з правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства [51].

Запропонована класифікація свідчить, що морально-етичні дилеми мають різну сферу виникнення, однак єдину функціональну природу. У всіх

випадках адвокат змушений здійснювати вибір між декількома професійно значущими цінностями, жодна з яких не може бути апріорі визнана абсолютною. Саме тому ефективне вирішення таких ситуацій потребує не лише знання норм законодавства чи Правил адвокатської етики, а й застосування універсального механізму професійного етичного вибору.

На окрему увагу заслуговує і запропонована нами класифікація морально-етичних дилем адвоката, яка ґрунтується на двох критеріях:

- а) характер конфліктуючих обов'язків (внутрішньо-професійні / зовнішньо-професійні);
- б) ступінь регламентованості ситуації нормами права (регламентовані / нерегламентовані / частково регламентовані).

На перетині цих критеріїв можна виділити шість типів морально-етичних дилем.

Тип I – «Конфіденційність проти правосуддя» (внутрішньо-професійна, частково регламентована). Представлений ситуаціями, коли адвокат дізнається про вчинення клієнтом злочину, що загрожує життю третіх осіб. Аналіз Правил адвокатської етики вказує, що у них відсутні норми, що прямо передбачають виняток щодо розголошення конфіденційної інформації. «Розголошення відомостей, що складають адвокатську таємницю, заборонено за будь-яких обставин, включаючи незаконні спроби органів досудового розслідування і суду допитати адвоката про обставини, що складають адвокатську таємницю» [103]. Водночас, Закон «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» містить виняток щодо подання до органу державної влади інформації щодо «легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [104].

Для прикладу, Правила професійної поведінки Американської асоціації адвокатів передбачають, що адвокат має право розкривати відомості, пов'язані з представництвом клієнта, лише в межах, які він обґрунтовано вважає необхідними для запобігання розумно неминучій смерті або

істотному тілесному ушкодженню, недопущення вчинення клієнтом злочину чи шахрайства, що з високою ймовірністю спричинить суттєву майнову або фінансову шкоду іншій особі, а також для усунення чи мінімізації такої шкоди, якщо вона вже настала або виникла внаслідок відповідного протиправного діяння [171].

Тип II – «Відданість клієнту проти чесності перед судом» (внутрішньопрофесійна, регламентована). Центральна дилема адвоката в межах кримінального провадження, досліджена М. Фрідманом та Т. Бергером. Аналіз українського законодавства (ст. 42-45 Правил адвокатської етики) та американських стандартів (ABA Standard 4-1.7) виявив спільний підхід: адвокат не може свідомо подавати неправдиві докази, але зобов'язаний принципово захищати клієнта в межах закону. Проте практична реалізація цього балансу залишається проблематичною, оскільки межа між «принциповим захистом» та «подачею «неправдивих» доказів» часто є розмитою.

Тип III – «Незалежність адвоката проти системного тиску» (зовнішньопрофесійна, нерегламентована). Виявлена в ситуаціях, коли суддя чи прокурор тисне на адвоката з метою примусити його до певної поведінки (наприклад, відмови від певних доказів або аргументів). Аналіз практики Національної асоціації адвокатів України та дисциплінарних проваджень показав, що формальні гарантії незалежності (ст. 6 Правил) певною мірою не збігаються з фактичною практикою, коли адвокат змушений обирати між принциповістю та ризиком професійних санкцій. Хоча, проблема системного тиску на адвоката в Україні підтверджується не стільки усталеною судовою практикою, скільки матеріалами органів адвокатського самоврядування, публікаціями Національної асоціації адвокатів України та поодинокими рішеннями у справах щодо дисциплінарної відповідальності. У цих джерелах прямо визнається ризик використання дисциплінарного механізму як засобу тиску на адвоката. Л. Ізовітова «як приклади негативних тенденцій ... пригадала скасування «правок Лозового» та законопроекти, пов'язані із

притягненням суддями адвокатів до відповідальності за «зловживання правами» та втручанням у компетенцію дисциплінарних органів адвокатури» [74].

Тип IV – «Конфлікт інтересів між клієнтами» (внутрішньопрофесійна, регламентована). Українське право допускає спільне представництво осіб в межах провадження за умови усвідомленої згоди клієнтів [113; 131], тоді як американська практика, зокрема стандарти Національної асоціації адвокатів у кримінальних справах США і підхід у справі *Cuylar v. Sullivan* [157], розглядає таке представництво як підвищено ризикове та таке, що потребує особливої перевірки на конфлікт інтересів і інформованої згоди клієнтів.

Згадаємо також специфічний випадок притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності через надання правничої допомоги адвокатом самому собі на підставі договору та ордера [112].

Тип V – «Обов'язок перед клієнтом проти публічного інтересу» (зовнішньопрофесійна, частково регламентована). Виникає у випадках, коли захист клієнта потенційно загрожує суспільним інтересам (наприклад, розкриття державної таємниці, терористичні акти). Аналіз українського законодавства виявив відсутність чітких критеріїв балансування цих інтересів, що залишає адвоката в ситуації невизначеності.

Тип VI – «Професійна репутація проти обов'язку перед клієнтом» (внутрішньопрофесійна, нерегламентована). Пов'язана з ситуаціями, коли захист клієнта, якого суспільство вважає очевидно винним, може зашкодити репутації адвоката. Аналіз показав, що ця дилема часто вирішується не через нормативні механізми, а через неформальні професійні норми та особисту моральну позицію адвоката. Наголосимо, пов'язаною з цим типом є проблема ототожнення адвоката з клієнтом, що була описана вище.

Наведена класифікація морально-етичних дилем свідчить про неможливість їх вирішення шляхом застосування єдиного нормативного правила. Різний характер конфліктуючих обов'язків та різний ступінь нормативної визначеності відповідних ситуацій обумовлюють необхідність

використання універсального методологічного підходу, який дозволяв би адвокату приймати професійно обґрунтоване рішення незалежно від виду морально-етичної дилеми.

На нашу думку, основним недоліком сучасних підходів до вирішення морально-етичних конфліктів у діяльності адвоката є їх переважно казуїстичний характер. Професійні кодекси, дисциплінарна практика та наукові дослідження, як правило, пропонують вирішення окремих типових ситуацій, однак не формують універсального механізму прийняття рішення у випадках, коли нормативне регулювання є неповним, суперечливим або взагалі відсутнім. Особливо гостро ця проблема проявляється щодо частково регламентованих та нерегламентованих морально-етичних дилем, кількість яких постійно зростає під впливом цифровізації, розвитку технологій штучного інтелекту та ускладнення сучасної адвокатської практики.

У зв'язку з цим пропонуємо методологічну модель професійного етичного балансування, яка ґрунтується на послідовному застосуванні п'яти взаємопов'язаних етапів професійного етичного аналізу.

Перший етап – ідентифікація морально-етичної дилеми. Передусім адвокат повинен встановити, чи дійсно має місце морально-етична дилема, а не звичайне порушення вимог законодавства або Правил адвокатської етики. Якщо один із можливих варіантів поведінки прямо заборонений законом, ситуація не потребує етичного балансування, оскільки юридична заборона визначає межі допустимої поведінки. Морально-етична дилема виникає лише тоді, коли кожен із можливих варіантів рішення ґрунтується на легітимному професійному обов'язку.

Другий етап – визначення конфліктуючих професійних цінностей. Після встановлення факту існування дилеми необхідно визначити, які саме морально-етичні принципи або професійні обов'язки вступили у конфлікт. Так, це можуть бути, наприклад, конфіденційність і право на життя, незалежність адвоката й автономія волі клієнта, професійна лояльність і чесність перед судом, публічний інтерес і адвокатська таємниця тощо. Саме

правильне визначення характеру конфлікту є передумовою його подальшого вирішення.

Третій етап – перевірка нормативних меж. На цьому етапі адвокат повинен встановити, чи містить законодавство, Правила адвокатської етики або міжнародні стандарти спеціальні приписи щодо відповідної ситуації. Якщо такі приписи існують, вони мають застосовуватися як первинний орієнтир професійної поведінки. За відсутності чіткого нормативного регулювання адвокат переходить до здійснення самостійного етичного балансування.

Четвертий етап – балансування конкуруючих цінностей. Центральним елементом запропонованої моделі є застосування принципу пропорційності. Адвокат повинен оцінити, яке рішення забезпечить найбільш повну реалізацію людських прав, мінімізує можливу шкоду та найменшою мірою обмежить інші професійні цінності. При цьому жоден морально-етичний принцип не повинен визнаватися абсолютним, якщо інше прямо не встановлено законом.

П'ятий етап – професійне мотивування прийнятого рішення. Остаточне рішення адвоката повинно бути не лише внутрішньо переконливим, а й таким, що може бути об'єктивно обґрунтоване з позицій права, професійної етики та загальних принципів справедливості. Саме здатність адвоката пояснити причини свого вибору свідчить про належне здійснення професійного розсуду та є одним із критеріїв добросовісності його діяльності.

Наголосимо, що запропонована модель не встановлює наперед визначеного результату вирішення морально-етичної дилеми, оскільки однакові за зовнішніми ознаками ситуації можуть істотно відрізнятися за своїми фактичними обставинами. Її призначення полягає в іншому – забезпечити єдину методологію професійного етичного аналізу, яка мінімізує суб'єктивізм під час прийняття адвокатом складних професійних рішень та забезпечує їх юридичну й етичну обґрунтованість.

Відзначимо, що у літературі наводяться й інші алгоритми вирішення морально-етичних дилем у діяльності адвоката. Так, у цьому сенсі згадаємо запропонований А. Кучуком підхід, що дозволив вченому сформувати власну матричну модель вирішення морально-етичних дилем адвоката у кримінальному провадженні, яка включає чотири послідовні етапи: ідентифікацію дилеми (встановлення факту неможливості одночасного виконання всіх релевантних професійних обов'язків без шкоди для одного з них), кваліфікацію дилеми за типологією (класифікацію ситуації відповідно до характеру конфліктуючих обов'язків та ступеня їхньої нормативної регламентації – розроблена нами вище саме на основі цих критеріїв), деонтологічну оцінку (перевірку кожного з альтернативних варіантів поведінки на предмет відповідності категоричному імперативу) та правову верифікацію (встановлення відповідності обраного варіанта дії нормам права й професійним стандартам з точки зору відсутності підстав для юридичної відповідальності) [65, с. 219-224].

Безумовним позитивом запропонованої А. Кучуком моделі є, по-перше, її системність і структурованість, яка надає адвокату чіткий, послідовний алгоритм дій замість інтуїтивного, ситуативного прийняття рішень; по-друге, включення до методології кваліфікаційного етапу, що дозволяє диференціювати дилеми за їхнім типом і уникнути механічного, універсального підходу до принципово різних за своєю природою етичних колізій; по-третє, поєднання в межах єдиної моделі як філософсько-етичного (деонтологічного), так і суто юридичного (верифікаційного) інструментарію, що засвідчує спробу автора уникнути однобічності суто нормативістського чи суто моралізаторського вирішення професійних дилем.

Разом із тим вважаємо, що запропонована матриця містить істотний методологічний недолік, пов'язаний саме з обраним автором деонтологічним інструментарієм оцінки альтернативних варіантів поведінки. Застосування категоричного імперативу І. Канта як універсального критерія перевірки допустимості того чи іншого варіанта дії, попри свою філософську

фундаментальність, погано пристосоване до вирішення практичних, ситуативно зумовлених дилем адвокатської діяльності, оскільки категоричний імператив за своєю логікою орієнтований на встановлення абсолютних, безумовних моральних заборон (можна – не можна), тоді як переважна більшість реальних етичних дилем адвоката у кримінальному провадженні (наприклад, конкуренція між обов’язком конфіденційності та необхідністю запобігання шкоді третім особам) не мають характеру абсолютної заборони одного з варіантів, а потребують саме зважування, тобто визначення міри, ступеня пріоритетності одного обов’язку над іншим у конкретних фактичних обставинах справи. Деонтологічний тест «усе або нічого» в такому разі виявляється надто категоричним інструментом, не здатним врахувати градацію тяжкості потенційної шкоди, ступінь імовірності її настання чи наявність менш обтяжливих альтернативних варіантів поведінки, що є визначальним при вирішенні складних професійних дилем.

Саме тому вважаємо, що запропонована нами вище п’ятиетапна модель професійного етичного балансування, побудована на послідовному застосуванні принципу пропорційності, а не деонтологічного категоричного імперативу, є методологічно точнішою для потреб адвокатської практики: вона дозволяє не просто виключити один із варіантів поведінки за формальною ознакою неможливості його узагальнення, а здійснити змістовне зважування конкуруючих цінностей із урахуванням ступеня реалізації прав людини, мінімізації можливої шкоди та пропорційності обмеження інших професійних цінностей, що більшою мірою відповідає динамічній, контекстуально зумовленій природі реальних етичних дилем, з якими стикається адвокат у кримінальному провадженні. Водночас окремі елементи моделі А. Кучука – зокрема етап кваліфікації дилеми за типологією та завершальний етап правової верифікації – є цілком сумісними із запропонованою нами моделлю і можуть розглядатися як методологічно суголосні напрацювання, що підтверджує обґрунтованість системного підходу до вирішення морально-етичних дилем адвокатської діяльності загалом.

2.3. Морально-етичні межі реалізації процесуальних прав адвоката та запобігання зловживанню процесуальними правами.

Процесуальні права адвоката становлять одну з основних юридичних гарантій реалізації права особи на захист у кримінальному провадженні. Саме завдяки їх здійсненню забезпечується реальна дія принципу змагальності, рівності сторін, права на справедливий суд та ефективного захисту людських прав. Водночас наділення адвоката широким комплексом процесуальних повноважень закономірно породжує питання про межі їх добросовісного використання, оскільки практично кожне процесуальне право потенційно може бути використане не лише відповідно до його призначення, а й у супереч цілям кримінального провадження.

Як правильно зазначає Н. Гарасимчук, під час здійснення представництва інтересів клієнта адвокат може обирати різні тактичні прийоми й способи дій, визначальними серед яких є поставлена клієнтом мета та його інтереси. Водночас засоби досягнення відповідного результату є різними, а в професійному середовищі нерідко висловлюються застереження щодо практики зловживання процесуальними правами [26, с. 211].

У цьому контексті особливого значення набуває проблема співвідношення юридичної допустимості процесуальної поведінки та її морально-етичної оцінки. Не кожна процесуальна дія, яка формально відповідає вимогам кримінального процесуального закону, автоматично є етично виправданою. Аналогічно не кожне процесуальне рішення, яке викликає незадоволення суду чи сторони обвинувачення, може розглядатися як прояв недобросовісності або зловживання процесуальними правами. Саме тому питання етичних меж здійснення процесуальних прав адвоката не може бути зведене виключно до формального тлумачення процесуального законодавства.

На відміну від більшості інших учасників кримінального провадження адвокат реалізує процесуальні права не у власних інтересах, а виключно в

інтересах довірителя. Така особливість істотно ускладнює оцінку його процесуальної поведінки, оскільки адвокат одночасно зобов'язаний використовувати всі передбачені законом засоби захисту клієнта та утримуватися від дій, які можуть суперечити принципам добросовісності, чесності, поваги до суду та авторитету правосуддя. Внаслідок цього саме у сфері реалізації процесуальних прав найчастіше виникає проблема визначення меж між принциповим здійсненням функції захисту та зловживанням процесуальними правами.

На перший погляд може скластися враження, що питання зловживання процесуальними правами має виключно процесуально-правову природу. Проте такий підхід, на нашу думку, є неповним. До моменту, коли процесуальна поведінка отримує юридичну оцінку, адвокат уже здійснює морально-етичний вибір щодо допустимості використання певного процесуального інструменту. Саме тому проблема зловживання процесуальними правами є водночас і проблемою професійної етики.

У цьому аспекті необхідно розмежовувати два різні явища. Перше пов'язане з активним, принциповим та максимально ефективним використанням адвокатом усіх процесуальних можливостей, наданих законом. Друге полягає у використанні процесуальних прав всупереч їх функціональному призначенню, коли відповідні процесуальні інструменти застосовуються не для забезпечення права на захист, а для досягнення сторонніх цілей – штучного затягування провадження, створення перешкод здійсненню правосуддя, тиску на інших учасників процесу або дискредитації суду. Лише у другому випадку можна говорити про справжнє зловживання процесуальними правами.

Разом із тим критерії такого розмежування залишаються одними з найбільш дискусійних як у процесуальній доктрині, так і у практиці здійснення дисциплінарного контролю за діяльністю адвокатів, що значною мірою пояснюється тим, що кримінальне процесуальне законодавство України не містить універсального визначення поняття зловживання

процесуальними правами, а практика його застосування нерідко характеризується неоднорідністю. За таких умов особливого значення набуває вироблення морально-етичних критеріїв оцінки процесуальної поведінки адвоката, які дозволяли б відмежувати сумлінну реалізацію функції захисту від недобросовісного використання процесуальних механізмів. Зауважимо, що наведене положення стосується й інших видів діяльності адвоката, наприклад, у дисциплінарному провадженні в органах поліції [73, с. 3-9].

Наголосимо, що питання, що досліджується, тісно пов'язане з інтерпретацією поняття «зловживання правом» у межах загальної теорії права; водночас, не зважаючи на практичну значимість чіткого розуміння змісту цього поняття, воно залишається одним із найбільш дискусійних у вітчизняній та зарубіжній правовій доктрині, що зумовлено відсутністю єдиного методологічного підходу до визначення самої правової природи цього явища.

Значна частина дослідників розглядає зловживання правом як особливу форму правомірної поведінки, за якої суб'єкт формально діє в межах наданого йому суб'єктивного права, однак реалізує це право не з метою, для якої воно було встановлено, а всупереч його соціальному призначенню, завдаючи шкоди іншим учасникам правовідносин чи суспільним інтересам загалом [96; 111; 114]. Прибічники цього підходу виходять із того, що зловживання правом принципово відрізняється від правопорушення, оскільки не порушує прямої юридичної заборони, а є суперечністю на рівні мети й соціального призначення суб'єктивного права, що, з одного боку, ускладнює юридичну кваліфікацію такої поведінки, а з іншого – зумовлює необхідність оцінки не лише формальної відповідності дії нормі права, а й змістовної добросовісності суб'єкта, який цю дію вчиняє.

Водночас окрема група вчених заперечує саму можливість існування зловживання правом як самостійної правової категорії, обстоюючи позицію, згідно з якою суб'єктивне право або здійснюється в його межах, і тоді про

будь-яке зловживання не може йтися, або ж дія виходить за межі наданого права, і в такому разі вона повинна кваліфікуватися як звичайне правопорушення, а не як особливий, проміжний феномен. Прибічники такого підходу наголошують на внутрішній суперечливості самої конструкції «зловживання правом», оскільки право за визначенням не може одночасно бути і правомірно здійснюваним, і таким, що зловживається, а спроби ввести оцінний, морально забарвлений критерій «належного» чи «недобросовісного» здійснення права загрожують невиправданим розширенням меж державного (зокрема дисциплінарного) втручання у сферу вільної реалізації суб'єктивних прав.

Саме ця доктринальна невизначеність із особливою гостротою проявляється в межах кримінального процесуального права, де реалізація адвокатом наданих йому процесуальних прав завжди відбувається в умовах вираженого функціонального конфлікту інтересів захисту, обвинувачення та правосуддя [3; 55; 136], а тому оцінка добросовісності здійснення таких прав не може ґрунтуватися виключно на формальному критерії відповідності дії букві процесуального закону, а вимагає вироблення додаткових, зокрема морально-етичних, орієнтирів, здатних заповнити прогалину, що об'єктивно існує між абстрактною теоретико-правовою конструкцією зловживання правом і конкретними практичними ситуаціями процесуальної поведінки захисника у кримінальному провадженні.

На нашу думку, значним недоліком сучасних підходів до проблеми зловживання процесуальними правами є їх надмірна орієнтація на юридичну оцінку процесуальної поведінки при недостатній увазі до її морально-етичного змісту. Переважна більшість наукових досліджень та судової практики зосереджується на встановленні факту процесуального порушення або недобросовісності учасника кримінального провадження, залишаючи поза увагою ту обставину, що будь-яке процесуальне рішення адвоката передусім є результатом його професійного етичного вибору [144].

У зв'язку з цим вважаємо, що поняття «етичні межі реалізації

процесуальних прав адвоката» не є тотожним поняттю «процесуальні межі здійснення процесуальних прав».

Процесуальні межі встановлюються кримінальним процесуальним законом і визначають юридичну допустимість відповідної процесуальної поведінки [2]. Їх порушення тягне процесуальні або інші юридичні наслідки незалежно від моральної оцінки мотивів поведінки адвоката.

Етичні межі мають іншу природу: вони визначаються не лише законом, а й системою морально-етичних принципів адвокатської діяльності, насамперед принципами добросовісності, незалежності, чесності, поваги до правосуддя, професійної гідності та пріоритету захисту людських прав. Тому навіть формально правомірне використання процесуального права може виходити за межі професійної етики, якщо його справжньою метою є не забезпечення права на захист, а досягнення стороннього результату, який суперечить призначенню кримінального провадження.

Водночас і протилежний підхід був би помилковим. Сам по собі конфлікт між інтересами сторони захисту та сторони обвинувачення, активне використання процесуальних гарантій, багаторазове заявлення клопотань, подання скарг чи оскарження процесуальних рішень не можуть автоматично розцінюватися як прояв недобросовісності. Такі дії є природною складовою реалізації принципу змагальності та можуть бути морально виправданими за умови, що вони об'єктивно спрямовані на захист прав та законних інтересів клієнта.

Саме тому визначальним критерієм морально-етичної оцінки процесуальної поведінки адвоката, на нашу думку, є функціональне призначення відповідного процесуального права. Якщо процесуальне право використовується відповідно до тієї мети, для якої воно було передбачене законом, навіть за умови створення певних процесуальних труднощів для сторони обвинувачення або суду, така поведінка не може визнаватися зловживанням. Якщо ж процесуальний механізм використовується виключно як інструмент штучного затягування провадження, дискредитації суду,

створення перешкод здійсненню правосуддя чи досягнення інших цілей, не пов'язаних із реалізацією права на захист, процесуальна поведінка виходить за межі не лише процесуальної добросовісності, а й професійної етики.

У зв'язку з цим пропонуємо розглядати етичні межі реалізації процесуальних прав адвоката як аксіологічний рівень оцінки його процесуальної поведінки, який доповнює юридичну оцінку, але не підміняє її. Якщо процесуальна оцінка відповідає на питання «чи мав адвокат право вчинити певну процесуальну дію?», то морально-етична оцінка покликана відповісти на інше питання – «чи відповідає спосіб реалізації цього права призначенню адвокатської професії та її фундаментальним цінностям?». Саме поєднання цих двох рівнів оцінки забезпечує належний баланс між гарантіями незалежності адвоката та необхідністю добросовісного здійснення функції захисту.

Як ми вище зазначили, незважаючи на широке використання поняття «зловживання процесуальними правами» у науковій літературі, законодавстві та судовій практиці, його зміст залишається дискусійним, що значною мірою пояснюється тим, що саме поняття «зловживання правом» сформувалося в межах загальної теорії права та приватноправової доктрини, тоді як кримінальне провадження характеризується принципово іншою природою процесуальних прав його учасників. Якщо у сфері приватноправових відносин здійснення суб'єктивного права переважно пов'язане із задоволенням приватного інтересу його носія, то процесуальні права адвоката мають функціональний характер і слугують реалізації конституційного права особи на професійну правничу допомогу та ефективний захист.

Саме ця обставина істотно ускладнює визначення меж допустимої процесуальної поведінки адвоката. Практично будь-яка активна процесуальна діяльність сторони захисту потенційно здатна створювати додаткові труднощі для сторони обвинувачення, збільшувати тривалість судового розгляду чи вимагати здійснення додаткових процесуальних дій.

Однак такі наслідки самі по собі не свідчать про недобросовісність адвоката, оскільки вони можуть бути об'єктивним результатом належного здійснення функції захисту.

Зважаючи на означене, вважаємо, що визначальним критерієм оцінки процесуальної поведінки адвоката повинна бути не її зовнішня процесуальна ефективність чи вплив на тривалість кримінального провадження, а відповідність функціональному призначенню відповідного процесуального права. Інакше кажучи, питання полягає не в тому, чи ускладнює певна дія роботу суду або сторони обвинувачення, а в тому, чи спрямована вона на досягнення тієї мети, заради якої закон надав адвокату відповідне процесуальне повноваження. «У деяких випадках свобода використання учасниками кримінального судочинства своїх процесуальних прав може призвести до егоїстично орієнтованої поведінки, яка й становить зловживання наданим цій особі правом» [39, с. 26].

З огляду на викладене пропонуємо розглядати зловживання процесуальними правами адвоката не як будь-яке надмірно активне використання процесуальних можливостей, а виключно як таку форму реалізації процесуального права, яка суперечить його функціональному призначенню.

У зв'язку з цим пропонуємо наступну дефініцію означеного поняття: зловживання процесуальними правами адвоката – це формально правомірне здійснення адвокатом наданого законом процесуального права всупереч його функціональному призначенню, коли відповідне право використовується не для забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів клієнта, а для досягнення сторонньої мети, що порушує принципи добросовісності, справедливості, змагальності або нормального функціонування кримінального провадження.

На нашу думку, запропоноване визначення дозволяє відмежувати зловживання процесуальними правами від принципової, активної та послідовної реалізації функції захисту. Не може визнаватися зловживанням

використання адвокатом усіх передбачених законом процесуальних засобів лише з тієї підстави, що це ускладнює діяльність сторони обвинувачення, збільшує тривалість судового розгляду чи потребує від суду здійснення додаткових процесуальних дій. Такі наслідки є закономірним проявом принципу змагальності та рівності сторін, якщо вони безпосередньо пов'язані з реалізацією права особи на захист.

Натомість про зловживання може йтися лише тоді, коли встановлено, що процесуальна дія об'єктивно не переслідує легітимної мети захисту або її домінуючою метою є створення штучних перешкод здійсненню правосуддя, безпідставне затягування провадження, введення суду в оману чи інше недобросовісне використання процесуального механізму всупереч його правовому призначенню. Тому не можемо не погодитись з «Але у тих випадках, коли єдиним мірилом допустимості поведінки виступає власна совість, наслідки можуть бути непередбачуваними. Ось чому проблема зловживання правами і затягування судового процесу стара як світ» [27, с. 54].

Виходячи із запропонованої дефініції, вважаємо за доцільне виокремити сукупність кваліфікуючих ознак, наявність яких у своїй сукупності дає підстави для констатації факту зловживання адвокатом процесуальними правами у кримінальному провадженні.

По-перше, формальна правомірність дії, яка полягає в тому, що процесуальна поведінка адвоката сама по собі не порушує прямої юридичної заборони і за зовнішніми ознаками цілком узгоджується з наданим законом переліком процесуальних прав захисника. Саме ця ознака відрізняє зловживання процесуальним правом від процесуального правопорушення в його класичному розумінні, оскільки останнє передбачає пряме недотримання встановленої законом заборони чи процесуального обов'язку, тоді як зловживання розгортається виключно в межах формально наданих повноважень.

По-друге, суперечність функціональному призначенню права, яка є

сутнісною, змістовною ознакою зловживання і полягає в тому, що конкретне процесуальне право використовується не для реалізації тієї мети, заради якої воно було встановлено законодавцем – забезпечення ефективного захисту прав і законних інтересів довірителя, – а для досягнення принципово іншого, стороннього результату. Наведена ознака вимагає від суб'єкта оцінки (органу дисциплінарного провадження, суду) встановлення не просто факту вчинення певної процесуальної дії, а дійсної мети, з якою ця дія була вчинена, що об'єктивно ускладнює доведення зловживання порівняно з установленням звичайного процесуального порушення.

По-третє, домінуючий, а не побічний характер сторонньої мети, оскільки будь-яка активна процесуальна поведінка захисника об'єктивно здатна ускладнювати діяльність сторони обвинувачення чи збільшувати тривалість судового розгляду як побічний, супутній наслідок належної реалізації функції захисту. Про зловживання можна вести мову лише тоді, коли саме досягнення такого негативного наслідку – затягування провадження, введення суду в оману, створення штучних перешкод – є не побічним ефектом, а дійсною домінуючою метою вчинення відповідної процесуальної дії, тоді як легітимна мета захисту або взагалі відсутня, або є формальним прикриттям.

По-четверте, заподіяння шкоди легітимним інтересам кримінального провадження, яка може виражатися в порушенні розумних строків розгляду справи, введенні суду в оману щодо дійсних обставин справи, створенні необґрунтованих перешкод у збиранні чи дослідженні доказів чи іншому дезорганізуючому впливі на нормальний перебіг процесу. «КПК України суттєво розширив перелік прав адвоката, реалізуючи які він сприяє об'єктивізації ведення кримінального процесу, а також охороняє від можливих і захищає від допущених порушень свої права та права свого клієнта» [122, с. 137].

Відсутність такого шкідливого наслідку (або хоча б реальної загрози його настання) виключає саму можливість кваліфікації процесуальної

поведінки адвоката як зловживання, оскільки одна лише суб'єктивна недобросовісність намірів за відсутності об'єктивізованого негативного наслідку для процесу не може автоматично тягнути юридичну чи дисциплінарну оцінку. У цьому контексті варто згадати і про принцип добросовісності реалізації процесуальних прав [36, с. 242].

По-п'яте, необхідність встановлення сукупності зазначених ознак саме в їх системному поєднанні, оскільки жодна з наведених ознак окремо, ізольовано від інших, не є достатньою підставою для констатації зловживання: формальна активність захисту без встановлення сторонньої мети є нормальною реалізацією права на захист, а негативний наслідок для провадження без доведеності домінуючої недобросовісної мети адвоката може бути результатом об'єктивної складності справи чи закономірного застосування процесуальних гарантій, а не зловживання ними.

Однак, запропоноване визначення зловживання процесуальними правами саме по собі ще не вирішує питання практичного встановлення такого явища. У кожному конкретному кримінальному провадженні оцінка поведінки адвоката потребує застосування об'єктивних критеріїв, які дозволяли б відмежувати добросовісну реалізацію права на захист від його використання всупереч призначенню відповідного процесуального інституту.

У зв'язку з цим пропонуємо застосовувати систему взаємопов'язаних критеріїв, сукупність яких дозволяє сформулювати обґрунтований висновок щодо наявності або відсутності зловживання процесуальними правами. При цьому жоден із критеріїв не має самостійного вирішального значення. Лише їх комплексна оцінка дає можливість уникнути як необґрунтованого обмеження процесуальної активності сторони захисту, так і толерування недобросовісної процесуальної поведінки.

Першим є критерій функціональної спрямованості процесуальної дії. Його зміст полягає у встановленні того, чи відповідає реалізація процесуального права його безпосередньому призначенню. Якщо процесуальна дія спрямована на перевірку доказів, забезпечення права

клієнта на захист, реалізацію принципу змагальності або усунення процесуальних порушень, вона презюмується добросовісною. Якщо ж процесуальний механізм використовується виключно як інструмент перешкоджання здійсненню правосуддя або досягнення іншої мети, яка не пов'язана із захистом прав довірителя, виникають підстави для висновку про можливе зловживання. У цьому сенсі згадаємо тезу вітчизняних правників про те, що хоча законодавство і не містить дефініції зловживання адвокатом своїми правами, вчинення адвокатом дій, несумісних із Правилами адвокатської етики, доцільно формально кваліфікувати як поведінку, що виходить за межі наданих повноважень, а не як належне здійснення відповідних прав [87, с. 575-576].

Другим є критерій об'єктивної необхідності процесуальної поведінки. Не кожне повторне клопотання, відкладення судового засідання чи оскарження процесуального рішення свідчить про недобросовісність адвоката. Навпаки, повторне використання одного й того самого процесуального механізму може бути цілком виправданим у разі появи нових доказів, зміни фактичних обставин справи або виникнення нових процесуальних порушень. Отже, вирішальне значення має не кількість процесуальних дій, а їх об'єктивна обумовленість конкретною процесуальною ситуацією.

Саме тому в доктрині доцільно розмежовувати зловживання правом як формально допустиму, але недобросовісну процесуальну поведінку, та зловживання довірою як використання статусу чи повноваження всупереч інтересам особи, якій надається правнича допомога. У означеному контексті відзначимо, що у літературі вказується на доцільність розмежування зловживання правом і зловживання довірою [72, с. 272-277].

Третім є критерій пропорційності. Навіть за наявності легітимної мети захисту спосіб реалізації процесуального права має бути співмірним із цією метою. Адвокат вправі використовувати всі передбачені законом засоби захисту, однак їх застосування не повинно створювати очевидно надмірних

обмежень для реалізації прав інших учасників кримінального провадження або фактично нівелювати можливість здійснення правосуддя. При цьому сама по собі незручність для суду чи сторони обвинувачення не може розглядатися як критерій непропорційності, якщо вона є природним наслідком реалізації права на захист.

Четвертим є критерій добросовісності професійної поведінки. Він передбачає оцінку того, чи узгоджується процесуальна діяльність адвоката із фундаментальними принципами професійної етики, зокрема чесністю, незалежністю, сумлінністю, повагою до суду та інших учасників процесу. Водночас цей критерій не допускає оцінювання поведінки адвоката через призму суб'єктивного ставлення до обраної ним тактики захисту. Предметом оцінки має бути не ефективність процесуальної стратегії, а відповідність способу її реалізації морально-етичним стандартам професії.

П'ятим є критерій домінуючої мети процесуальної діяльності. На нашу думку, саме він має інтегруючий характер. Якщо із сукупності обставин кримінального провадження вбачається, що основною метою реалізації процесуального права було забезпечення захисту клієнта, така поведінка повинна презюмуватися правомірною та етично допустимою навіть тоді, коли вона ускладнила розгляд справи або вимагала від суду здійснення додаткових процесуальних дій. Якщо ж домінуючою метою була не реалізація права на захист, а створення перешкод здійсненню правосуддя, штучне затягування провадження чи інше використання процесуального механізму не за його призначенням, наявні підстави для висновку про зловживання процесуальними правами.

Таким чином, запропонована система критеріїв дозволяє перейти від абстрактного розуміння зловживання процесуальними правами до його практичної оцінки. Вона виключає як формальний підхід, за якого будь-яка активна процесуальна діяльність адвоката може бути кваліфікована як недобросовісна, так і протилежну крайність, коли будь-які процесуальні дії автоматично виправдовуються посиланням на право особи на захист.

Запропонований підхід забезпечує належний баланс між гарантіями незалежності адвоката, ефективністю здійснення захисту та інтересами належного функціонування кримінального провадження.

Висновки до розділу 2.

1. У результаті дослідження морально-етичних стандартів взаємовідносин адвоката з учасниками кримінального провадження встановлено, що вони становлять не сукупність окремих правил професійної поведінки, а цілісну систему етичної комунікації, яка забезпечує реалізацію функції захисту шляхом узгодження інтересів клієнта, вимог закону та завдань кримінального провадження.

Етичні стандарти взаємовідносин адвоката у кримінальному провадженні класифіковано залежно від характеру професійної взаємодії на: 1) фідучіарні відносини (адвокат – клієнт); 2) інституційні відносини (адвокат – суд, прокурор, органи досудового розслідування); 3) горизонтальні професійні відносини (адвокат – інші професійні учасники кримінального провадження); 4) публічний вимір адвокатської діяльності, що охоплює взаємодію адвоката із суспільством, засобами масової інформації та іншими суб'єктами позапроцесуальної комунікації.

Запропоновано розглядати взаємовідносини адвоката з клієнтом як етико-правове фідучіарне партнерство, засноване на довірі, професійній незалежності адвоката та спільній спрямованості сторін на реалізацію права на захист виключно законними й етично допустимими засобами. При цьому доведено, що довіра є не окремим морально-етичним принципом, а системоутворюючою категорією, яка інтегрує конфіденційність, добросовісність, компетентність, професійну незалежність і лояльність адвоката до клієнта.

Обґрунтовано, що морально-етичний зміст інституційних взаємовідносин адвоката із судом, прокурором та органами досудового

розслідування визначається необхідністю розмежування процесуальної конфліктності та професійної взаємоповаги. Процесуальна опозиційність сторін є закономірним елементом змагального кримінального провадження, однак не може трансформуватися у персоналізацію конфлікту, заперечення професійної незалежності чи дискредитацію інших учасників процесу. У зв'язку з цим запропоновано розглядати принцип функціональної автономії як самостійний морально-етичний стандарт професійної діяльності, відповідно до якого оцінка поведінки адвоката повинна здійснюватися через належність виконання ним процесуальної функції захисту, а не через моральну оцінку особи клієнта чи характеру інкримінованого йому діяння.

Доведено, що розвиток цифрових технологій істотно трансформує механізми реалізації традиційних морально-етичних засад адвокатської діяльності, не змінюючи їх ціннісної природи. У зв'язку з цим запропоновано розглядати цифрову професійну етику адвоката як складову загальної системи професійної етики, що охоплює вимоги забезпечення кібербезпеки адвокатської таємниці, етичні стандарти цифрової публічної комунікації та принцип особистої професійної відповідальності адвоката за використання технологій штучного інтелекту. З метою вдосконалення нормативного забезпечення морально-етичних засад діяльності адвоката обґрунтовано доцільність доповнення Правил адвокатської етики окремим розділом «Цифрова професійна етика адвоката», а також запропоновано закріпити виняткові підстави правомірного розкриття адвокатської таємниці для відвернення найбільш небезпечних злочинів [Додаток Б].

2. Дослідження морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні дозволило встановити, що вони є закономірним наслідком багатовекторного характеру професійної діяльності адвоката, який одночасно реалізує обов'язки перед клієнтом, судом, правосуддям, професійною спільнотою та суспільством. У зв'язку з цим запропоновано авторське визначення морально-етичної дилеми адвокатської діяльності як професійної ситуації, за якої одночасна реалізація двох або більше

взаємопов'язаних морально-етичних чи професійно-правових обов'язків є неможливою, що зумовлює необхідність здійснення адвокатом мотивованого професійного вибору.

Запропоновано класифікацію морально-етичних дилем адвокатської діяльності, побудовану на поєднанні двох критеріїв: характеру конфліктуючих професійних обов'язків (внутрішньо-професійні та зовнішньо-професійні) і ступеня нормативної регламентованості відповідної ситуації (регламентовані, частково регламентовані та нерегламентовані). Такий підхід дозволив систематизувати шість основних типів морально-етичних дилем, що виникають у сучасній адвокатській практиці, та показати особливості їх виникнення залежно від характеру професійного конфлікту і рівня нормативної визначеності.

Визначено доцільність класифікації морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні також залежно від характеру професійних відносин, у межах яких вони виникають, шляхом виокремлення фідуціарних дилем (у взаємовідносинах адвоката з клієнтом, зумовлених конфліктом між лояльністю до довірителя та іншими професійними обов'язками адвоката), інституційних дилем (у взаємовідносинах адвоката із судом, прокурором та органами досудового розслідування, пов'язаних із співвідношенням принциповості захисту та поваги до інших учасників провадження), горизонтальних професійних дилем (у взаємовідносинах з іншими представниками правничих професій, зумовлених поєднанням професійної солідарності з обов'язком реагування на неетичну поведінку колег) та публічно-комунікативних дилем (пов'язаних із взаємодією адвоката із суспільством, засобами масової інформації та цифровими платформами). Запропонована класифікація дозволяє системно охопити всю сукупність суб'єктів, з якими адвокат перебуває у функціональній взаємодії під час здійснення захисту, а тому може розглядатися як методологічна основа для подальшого поглибленого дослідження кожної з виокремлених груп дилем та розроблення практичних

рекомендацій щодо їх вирішення.

Обґрунтовано, що вирішення морально-етичних дилем не може здійснюватися виключно шляхом формального застосування законодавства або Правил адвокатської етики. У зв'язку з цим запропоновано методологію професійного етичного балансування, яка передбачає послідовне здійснення ідентифікації морально-етичної дилеми, визначення конфліктуючих професійних цінностей, перевірки нормативних меж їх реалізації, балансування конкуруючих цінностей на основі принципу пропорційності та мотивування прийнятого рішення. Доведено, що застосування такої методології забезпечує єдність професійного підходу до вирішення морально-етичних конфліктів незалежно від їх виду та мінімізує ризик суб'єктивного або довільного прийняття професійних рішень.

3. Дослідження етичних меж реалізації процесуальних прав адвоката дало підстави дійти висновку, що юридична допустимість процесуальної поведінки не є тотожною її морально-етичній допустимості. Обґрунтовано доцільність розмежування процесуальних меж здійснення процесуальних прав, які визначаються нормами кримінального процесуального законодавства, та етичних меж їх реалізації, що формуються системою професійних морально-етичних принципів адвокатської діяльності. Доведено, що етичні межі виконують функцію аксіологічного контролю процесуальної поведінки адвоката, оцінюючи не лише її формальну законність, а й відповідність призначенню адвокатської професії, принципам добросовісності, незалежності, чесності та поваги до правосуддя.

Запропоновано авторське визначення зловживання процесуальними правами адвоката як формально правомірної реалізації наданого законом процесуального права всупереч його функціональному призначенню, коли відповідне право використовується не для забезпечення ефективного захисту прав та законних інтересів клієнта, а для досягнення сторонньої мети, несумісної із завданнями кримінального провадження та морально-етичними засадами адвокатської діяльності. У зв'язку з цим обґрунтовано, що

визначальним критерієм оцінки процесуальної поведінки адвоката є не її вплив на тривалість чи складність судового розгляду, а функціональне призначення процесуального права, яке реалізується.

Розроблено систему критеріїв встановлення зловживання процесуальними правами адвоката, яка включає критерії функціональної спрямованості процесуальної дії, її об'єктивної необхідності, пропорційності, професійної добросовісності та домінуючої мети процесуальної поведінки. Доведено, що лише комплексне застосування зазначених критеріїв забезпечує можливість об'єктивного відмежування принципової реалізації права на захист від недобросовісного використання процесуальних механізмів і унеможлиблює як необґрунтоване обмеження професійної незалежності адвоката, так і виправдання очевидних випадків зловживання процесуальними правами.

РОЗДІЛ 3.

УДОСКОНАЛЕННЯ МОРАЛЬНО-ЕТИЧНИХ ЗАСАД ДІЯЛЬНОСТІ АДВОКАТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.

3.1. Юридична відповідальність за порушення професійної етики адвоката та її превентивне значення.

Ефективність будь-якої системи професійної етики визначається не лише змістом закріплених у ній моральних принципів чи рівнем їх нормативної деталізації, а й наявністю дієвих механізмів забезпечення їх дотримання. Саме тому завершальним елементом інституціоналізації морально-етичних засад адвокатської діяльності виступає юридична відповідальність за їх порушення. Якщо мораль формує внутрішні регулятори професійної поведінки адвоката, а Правила адвокатської етики трансформують відповідні моральні цінності у професійні стандарти, то юридична відповідальність забезпечує реальне функціонування всієї системи професійної етики шляхом реагування на випадки її порушення. Як ми вже зазначали, «в умовах триваючої судово-правової реформи питання удосконалення окремих аспектів інституту відповідальності адвоката набувають особливої актуальності» [89, с. 115].

У цьому аспекті юридична відповідальність адвоката має комплексну природу. З одного боку, вона виступає традиційним правовим інститутом, що передбачає застосування передбачених законом негативних наслідків до особи, яка порушила встановлені професійні обов'язки. З іншого боку, вона є важливим елементом професійної етики, оскільки забезпечує підтримання довіри до адвокатури, охорону її авторитету та збереження тих моральних стандартів, на яких ґрунтується сама можливість здійснення адвокатської діяльності.

Саме тому юридичну відповідальність адвоката не можна розглядати виключно як реакцію на вже вчинене порушення. Її функціональне

призначення значно ширше і полягає у забезпеченні стабільності професійних стандартів, формуванні належної професійної культури та запобіганні майбутнім порушенням. У цьому розумінні юридична відповідальність виконує не лише ретроспективну, а й перспективну функцію, оскільки її існування впливає на професійну поведінку адвоката ще до моменту виникнення конкретної ситуації морального вибору.

Такий підхід зумовлює необхідність переосмислення традиційного розуміння відповідальності виключно як форми державного примусу. На відміну від більшості інших юридичних професій, адвокатура функціонує на засадах професійного самоврядування, що істотно впливає як на природу дисциплінарної відповідальності, так і на її соціальне призначення. Дисциплінарне провадження в адвокатурі покликане не стільки покарати адвоката, скільки забезпечити дотримання професійних стандартів, відновити довіру до професії та підтримати належний рівень адвокатської етики.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу питання про співвідношення юридичної відповідальності та професійної етики. Досить поширеним є підхід, за яким дисциплінарна відповідальність розглядається лише як механізм забезпечення виконання норм Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» і Правил адвокатської етики [133]. Однак, на нашу думку, такий підхід не повною мірою відображає її сутність. Насправді дисциплінарна відповідальність не є зовнішнім щодо професійної етики інститутом. Вона становить органічний елемент єдиного механізму функціонування морально-етичних засад адвокатської діяльності, забезпечуючи трансформацію професійних цінностей із декларативної площини у сферу реальної професійної поведінки.

Відтак юридична відповідальність адвоката має розглядатися не лише як наслідок порушення професійних обов'язків, а як необхідна інституційна гарантія існування самої системи професійної етики. Саме завдяки можливості застосування дисциплінарних заходів морально-етичні стандарти

набувають практичної значущості, а принципи незалежності, добросовісності, компетентності, конфіденційності та чесності отримують реальний механізм забезпечення.

На нашу думку, традиційне уявлення про юридичну відповідальність як виключно каральний інститут не повною мірою відображає її значення для функціонування професійної етики адвоката. Аналіз морально-етичних засад адвокатської діяльності дає підстави стверджувати, що дисциплінарна відповідальність виконує значно ширший комплекс функцій, які виходять за межі застосування заходів дисциплінарного впливу до конкретного адвоката.

У зв'язку з цим пропонуємо розглядати юридичну відповідальність адвоката за порушення професійної етики як поліфункціональний інститут, що одночасно виконує регулятивну, охоронну, відновлювальну та аксіологічну функції.

Регулятивна функція полягає у формуванні єдиних стандартів професійної поведінки шляхом офіційного тлумачення та практичного застосування норм професійної етики. Дисциплінарна практика у цьому випадку виступає не лише механізмом реагування на вже вчинене порушення, а й способом конкретизації змісту етичних стандартів, забезпечуючи їх однакове розуміння усіма представниками адвокатської професії. Особливого значення ця функція набуває з огляду на те, що значна частина положень Правил адвокатської етики сформульована в оцінних, узагальнених категоріях (добросовісність, гідність, повага до професії), зміст яких неможливо вичерпно розкрити на рівні абстрактної норми, а тому саме дисциплінарна практика кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури виконує функцію, аналогічну судовому тлумаченню оціночних понять у правозастосуванні, наповнюючи абстрактні етичні стандарти конкретним, придатним для практичного застосування змістом [108]. У цьому сенсі регулятивна функція реалізується не одноразово, а кумулятивно: кожне окреме дисциплінарне рішення долучається до загального масиву дисциплінарної практики, який поступово формує сталі, передбачувані

орієнтири професійної поведінки, знижуючи рівень невизначеності щодо меж дозволеного й забороненого в адвокатській діяльності та забезпечуючи функціональну єдність підходів різних кваліфікаційно-дисциплінарних комісій у межах адвокатури як єдиної професійної корпорації.

Охоронна функція спрямована на забезпечення стабільності системи професійної етики шляхом одночасної охорони її фундаментальних цінностей та запобігання новим порушенням. На відміну від загальнотеоретичних підходів, у сфері адвокатської діяльності охорона професійних стандартів досягається насамперед через превентивний вплив дисциплінарної практики, що обумовлює доцільність розгляду зазначених напрямів як єдиної функції. Превентивний ефект дисциплінарної відповідальності проявляється у двох взаємопов'язаних аспектах: загальнопревентивному, який полягає у формуванні в усієї професійної спільноти усвідомлення неминучості реагування на порушення професійної етики [141, с. 335-337], що стримує потенційних порушників від відхилення від встановлених стандартів поведінки, та спеціальнопревентивному, спрямованому безпосередньо на адвоката, щодо якого застосовано дисциплінарне стягнення, з метою недопущення повторних порушень із його боку в майбутньому. При цьому охоронний складник цієї функції полягає в тому, що сам факт існування дієвого механізму дисциплінарної відповідальності убезпечує систему професійної етики адвокатури від поступової ерозії її стандартів, яка неминуче настала б за умови безкарності систематичних порушень, оскільки толерування недобросовісної поведінки окремих представників професії об'єктивно знижує загальний рівень етичних вимог, що застосовуються до адвокатської спільноти в цілому.

Відновлювальна функція полягає у відновленні довіри до адвокатури як інституту правосуддя після встановлення факту порушення професійної етики. Її реалізація спрямована не лише на реагування щодо конкретного адвоката, а й на підтвердження здатності професійного самоврядування забезпечувати належний рівень професійної доброчесності. «Надання

кваліфікованої юридичної допомоги неможливо без забезпечення належного контролю за такою діяльністю як з боку професійного співтовариства адвокатів, так і з боку судових органів» [21, с. 129].

Специфіка цієї функції полягає в тому, що шкода, заподіяна порушенням професійної етики окремим адвокатом, як правило, не обмежується інтересами конкретного довірителя чи учасника провадження, а поширюється на репутацію адвокатури як інституту в цілому, оскільки суспільна довіра до адвокатської професії формується не диференційовано, а узагальнено – через сприйняття адвокатури як єдиної корпорації, професійна доброчесність якої є спільним надбанням усіх її представників. Відтак застосування дисциплінарного стягнення до конкретного адвоката виконує не лише індивідуальне значення, а й системну відновлювальну роль: воно засвідчує перед суспільством, судом та іншими учасниками кримінального провадження, що адвокатура як інститут професійного самоврядування здатна самотійно, без зовнішнього державного втручання, виявляти й усувати випадки недобросовісної поведінки у власному середовищі, тим самим підтверджуючи спроможність інституту адвокатського самоврядування до ефективного самоочищення та збереження професійної репутації всієї корпорації.

Аксіологічна функція полягає у підтвердженні та практичному утвердженні системи фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатської професії. Саме через дисциплінарну практику професійна спільнота визначає, які морально-етичні стандарти є базовими для здійснення адвокатської діяльності, а отже, дисциплінарна відповідальність виступає не лише способом реагування на порушення, а й засобом підтримання ціннісної основи функціонування адвокатури. Вважаємо, реалізація цієї функції має особливе методологічне значення, оскільки саме через сукупність дисциплінарних рішень, ухвалених щодо конкретних випадків професійної поведінки, абстрактні морально-етичні принципи (незалежність, добросовісність, конфіденційність, повага до професії) отримують

предметне, ціннісно навантажене підтвердження свого практичного значення: кожне дисциплінарне рішення є одночасно й актом застосування права, і актом публічної декларації того, яка саме поведінка вважається несумісною зі статусом адвоката в конкретно-історичних умовах розвитку професії. У цьому розумінні аксіологічна функція дисциплінарної відповідальності виходить за межі суто правозастосовного значення, виконуючи роль своєрідного морального орієнтира для всієї професійної спільноти, який відображає динаміку розвитку уявлень про зміст професійної доброчесності адвоката та дозволяє системі професійної етики адвокатури залишатися не застиглою, а живою, здатною до змістовного розвитку відповідно до нових викликів професійної діяльності, зокрема пов'язаних з умовами воєнного стану та цифровізацією суспільних відносин.

Водночас визначення функцій юридичної відповідальності саме по собі не дає відповіді на питання про її правову природу. У науковій літературі дисциплінарну відповідальність адвоката переважно розглядають як різновид професійної юридичної відповідальності, що реалізується в межах інституту адвокатського самоврядування [42, с. 101-104]. Такий підхід є обґрунтованим, однак, на нашу думку, він не повною мірою розкриває специфіку відповідальності саме за порушення професійної етики.

Особливість такої відповідальності полягає в тому, що її підставою є не будь-яке порушення професійних обов'язків адвоката, а лише таке, яке одночасно становить відступ від фундаментальних морально-етичних стандартів професії. Інакше кажучи, предметом оцінки дисциплінарного органу є не лише відповідність поведінки адвоката вимогам закону чи Правил адвокатської етики, а й її узгодженість із цінностями, що лежать в основі адвокатської діяльності.

У рішенні Великої Палати щодо дисциплінарної відповідальності судді зазначається, що «підставою дисциплінарної відповідальності судді може бути не будь-яка поведінка, що свідчить про недотримання суддею норм суддівської етики та стандартів поведінки, які забезпечують довіру до суду, а

лише та, що порочить звання судді або підриває авторитет правосуддя» [97]. І хоча мова йде про суддів, означене повною мірою стосується і адвокатів (зрозуміло з тим уточненням, що йдеться не про суд і звання судді, а про адвоката). Так у згаданому рішенні Велика Палата зазначає: «Сам факт закриття провадження у справі про адміністративне правопорушення у зв'язку з відсутністю в діях судді складу правопорушення, передбаченого статтею 130 КУпАП, не свідчить про безпідставність притягнення судді до дисциплінарної відповідальності...» [97].

Саме тому дисциплінарне провадження не може зводитися до формального встановлення факту порушення певної нормативної вимоги. Кожне рішення дисциплінарного органу фактично містить подвійний висновок: по-перше, про наявність чи відсутність юридичного порушення, а по-друге, про відповідність або невідповідність поведінки адвоката професійному етичному ідеалу. Така подвійна природа дисциплінарної оцінки відрізняє відповідальність адвоката від більшості інших видів юридичної відповідальності.

У зв'язку з цим пропонуємо розглядати юридичну відповідальність за порушення професійної етики адвоката як ціннісно-правовий (аксіолого-правовий) інститут, у межах якого юридична оцінка поведінки нерозривно поєднується з оцінкою її відповідності фундаментальним морально-етичним цінностям адвокатської професії. Такий підхід дозволяє пояснити, чому однакові за формальними ознаками порушення можуть мати різну дисциплінарну оцінку залежно від їх впливу на незалежність адвокатури, довіру до професії, конфіденційність, добросовісність чи інші базові професійні цінності.

Вважаємо, що запропоноване розуміння має і практичне значення. Воно орієнтує дисциплінарні органи не на механічне зіставлення фактичних обставин із текстом нормативного припису, а на комплексну оцінку характеру порушення, його наслідків для професії та ступеня посягання на ті морально-етичні засади, що забезпечують функціонування адвокатури як

незалежного інституту правосуддя. Відповідно, дисциплінарне рішення має бути не лише юридично мотивованим, а й аксіологічно обґрунтованим, тобто містити пояснення, які саме професійні цінності були порушені та чому це обумовлює застосування відповідного заходу дисциплінарного впливу.

Такий підхід, на нашу думку, сприяє підвищенню передбачуваності дисциплінарної практики та її узгодженості з фундаментальним призначенням професійної етики. У цьому випадку дисциплінарна відповідальність перестає сприйматися як сукупність окремих санкцій і набуває значення механізму підтримання цілісності ціннісної основи адвокатської професії.

Особливого значення у системі юридичної відповідальності адвоката за порушення професійної етики набуває її превентивний потенціал. Традиційно превентивна роль юридичної відповідальності розуміється як запобігання нових правопорушень шляхом застосування заходів державного або дисциплінарного примусу [34; 58]. Проте такий підхід, на нашу думку, не повною мірою відображає специфіку адвокатської професії, оскільки він акцентує увагу переважно на страху перед можливими санкціями, залишаючи поза увагою формування внутрішньої професійної мотивації до етичної поведінки.

Специфіка адвокатської діяльності полягає в тому, що значна частина морально-етичних рішень приймається в умовах, коли відсутній безпосередній зовнішній контроль. Адвокат щоденно здійснює професійний вибір щодо способів реалізації права на захист, взаємодії з клієнтом, судом, прокурором, іншими учасниками кримінального провадження, а також щодо поведінки у позапроцесуальній сфері. У більшості таких ситуацій можливість дисциплінарного реагування є віддаленою або взагалі малоімовірною. Саме тому реальна ефективність юридичної відповідальності визначається не суворістю можливого дисциплінарного стягнення, а її здатністю впливати на формування внутрішніх професійних переконань адвоката.

У зв'язку з цим вважаємо, що превентивне значення юридичної

відповідальності реалізується через три взаємопов'язані механізми.

Перший механізм має інформаційно-орієнтуючий характер. Дисциплінарна практика конкретизує зміст професійних морально-етичних стандартів, демонструючи адвокатській спільноті, яка саме поведінка визнається несумісною зі статусом адвоката. У цьому розумінні рішення органів адвокатського самоврядування виконують не лише каральну чи контрольну функцію, а й формують єдине розуміння належної професійної поведінки.

Другий механізм має ціннісно-мотиваційний характер. Він полягає у поступовому формуванні в адвокатів внутрішньої професійної установки на дотримання етичних стандартів не через побоювання дисциплінарної відповідальності, а через усвідомлення їх значення для незалежності професії, довіри клієнтів та належного функціонування правосуддя. Саме цей механізм забезпечує трансформацію зовнішнього нормативного припису у внутрішнє професійне переконання.

Третій механізм має інституційно-довірчий характер. Його зміст полягає у тому, що послідовне, неупереджене й передбачуване застосування дисциплінарної відповідальності зміцнює довіру як усередині адвокатської спільноти, так і з боку суспільства до здатності адвокатури самостійно підтримувати високі професійні стандарти. За таких умов превентивний ефект дисциплінарної відповідальності поширюється не лише на окремого адвоката, а й на функціонування інституту адвокатури загалом.

Відтак, превентивне значення юридичної відповідальності не повинно зводитися виключно до загального чи спеціального запобігання дисциплінарним проступкам. Значно ширше її призначення полягає у формуванні професійного середовища, в якому дотримання морально-етичних стандартів сприймається не як наслідок ризику дисциплінарного покарання, а як невід'ємна умова здійснення адвокатської діяльності. Саме тому дисциплінарна відповідальність виконує роль одного з ключових інструментів відтворення професійної культури адвокатури та забезпечення

безперервності її ціннісних засад.

Водночас наголосимо, що вважаємо помилковим підхід, за якого забезпечення професійної етики адвоката пов'язується виключно із застосуванням дисциплінарної відповідальності [20]. Подібне розуміння фактично переносить центр ваги із запобігання порушенням на реагування після їх вчинення, що суперечить самій природі морально-етичного регулювання. Якщо юридична відповідальність починає діяти лише після порушення професійних стандартів, то основне завдання системи професійної етики повинно полягати у недопущенні виникнення таких порушень.

Саме тому юридичну відповідальність доцільно розглядати не як основний, а як завершальний елемент механізму забезпечення морально-етичних засад адвокатської діяльності. Її застосуванню повинні передувати інші, менш інтенсивні засоби професійного впливу, спрямовані на формування належної правосвідомості адвоката, вироблення стійких навичок етичної поведінки та своєчасне попередження можливих професійних деформацій.

У зв'язку з цим пропонуємо розглядати систему забезпечення професійної етики адвоката як трирівневу модель етичної превенції.

Перший рівень становить аксіологічна превенція, змістом якої є формування системи професійних цінностей адвоката ще на етапі набуття професії та їх подальший розвиток у процесі безперервного професійного вдосконалення. На цьому рівні основним засобом впливу виступає не юридичний примус, а професійне виховання, етична освіта, формування культури незалежності, доброчесності, компетенції та відповідальності перед клієнтом, суспільством і правосуддям. Саме цей рівень, на нашу думку, визначає внутрішню готовність адвоката діяти відповідно до морально-етичних стандартів навіть за відсутності зовнішнього контролю.

Другий рівень утворює інституційна превенція, яка реалізується органами адвокатського самоврядування шляхом офіційного тлумачення

Правил адвокатської етики, підготовки методичних рекомендацій, узагальнення дисциплінарної практики, проведення навчальних заходів та інших форм професійної комунікації. На цьому рівні забезпечується єдине розуміння етичних стандартів, мінімізується ризик їх неоднакового застосування та формується передбачувана практика вирішення професійних етичних питань.

Лише третій рівень становить дисциплінарна превенція, яка пов'язана із застосуванням заходів юридичної відповідальності у випадках, коли інші механізми не забезпечили належного дотримання професійної етики. Саме тому дисциплінарне провадження повинно розглядатися як *ultima ratio* у системі забезпечення морально-етичних засад адвокатської діяльності, тобто як крайній засіб реагування на професійну поведінку, що істотно відхиляється від установлених стандартів.

Запропонована модель дозволяє по-новому визначити місце юридичної відповідальності у системі професійної етики. Якщо традиційний підхід фактично ототожнює забезпечення етики із дисциплінарним переслідуванням [68], то запропонована концепція виходить із того, що дисциплінарна відповідальність є лише одним із взаємопов'язаних елементів єдиного превентивного механізму. Її ефективність безпосередньо залежить від результативності двох попередніх рівнів – аксіологічного та інституційного, які формують підґрунтя для добровільного дотримання професійних морально-етичних стандартів.

Саме тому вдосконалення системи забезпечення професійної етики повинно бути спрямоване не стільки на розширення підстав дисциплінарної відповідальності чи посилення дисциплінарних санкцій, скільки на розвиток механізмів ранньої профілактики етичних порушень, підвищення якості професійної етичної освіти, забезпечення єдності дисциплінарної практики та систематичне роз'яснення змісту морально-етичних стандартів адвокатської діяльності. Лише за таких умов юридична відповідальність виконуватиме своє справжнє призначення – бути винятковим засобом підтримання

професійної доброчесності, а не основним способом забезпечення дотримання правил професійної етики.

Викладені положення свідчать, що ефективність юридичної відповідальності за порушення професійної етики визначається не суворістю дисциплінарних санкцій, а якістю функціонування дисциплінарного механізму. Надмірна орієнтація на каральний аспект відповідальності не лише не гарантує підвищення рівня професійної доброчесності, а й може створити ризики для незалежності адвокатської діяльності, якщо дисциплінарні процедури використовуватимуться як засіб впливу на професійну позицію адвоката.

Саме тому основним напрямом удосконалення дисциплінарної відповідальності має бути забезпечення її передбачуваності, об'єктивності та єдності практики застосування. Адвокат повинен мати можливість завчасно розуміти, яка саме поведінка визнається несумісною зі статусом адвоката, які професійні цінності покладено в основу відповідних обмежень та за яких умов може наставати дисциплінарна відповідальність. Відсутність належної визначеності у дисциплінарній практиці негативно впливає не лише на реалізацію принципу правової визначеності, а й на саму ефективність превентивної функції юридичної відповідальності.

У цьому контексті важливого значення набуває забезпечення послідовності дисциплінарної практики органів адвокатського самоврядування. Незважаючи на індивідуальний характер кожної дисциплінарної справи, рішення у подібних за змістом ситуаціях повинні ґрунтуватися на єдиних підходах до тлумачення професійних етичних стандартів. Саме стабільність дисциплінарної практики створює необхідні умови для формування передбачуваної моделі професійної поведінки адвокатів та зміцнює довіру до інституту дисциплінарної відповідальності.

З огляду на це вважаємо доцільним активніше використовувати механізм узагальнення дисциплінарної практики із систематизацією правових позицій щодо застосування Правил адвокатської етики. Такі

узагальнення повинні виконувати не нормативну, а орієнтуючу функцію, сприяючи однаковою розумінню морально-етичних стандартів без обмеження дискреційних повноважень дисциплінарних органів щодо оцінки конкретних обставин справи.

Окремого значення набуває і належне мотивування дисциплінарних рішень. На нашу думку, мотивувальна частина рішення повинна містити не лише посилання на конкретні положення законодавства та Правил адвокатської етики, а й аргументацію щодо того, які саме фундаментальні професійні цінності були порушені відповідною поведінкою адвоката. Такий підхід сприятиме формуванню єдиної аксіологічної основи дисциплінарної практики та забезпечить сприйняття юридичної відповідальності не як механічного застосування санкцій, а як інструменту підтримання професійної культури адвокатури.

Отже, удосконалення юридичної відповідальності за порушення професійної етики має здійснюватися не шляхом розширення підстав дисциплінарного переслідування чи посилення дисциплінарних стягнень, а через підвищення якості дисциплінарного провадження, забезпечення єдності дисциплінарної практики, посилення мотивованості дисциплінарних рішень та зміцнення їх превентивного потенціалу. Саме такий підхід найбільшою мірою відповідає природі адвокатури як незалежного інституту правосуддя та забезпечує баланс між необхідністю підтримання високих професійних стандартів і гарантіями незалежності адвокатської діяльності.

Узагальнюючи, пропонуємо наступне розуміння превентивного потенціалу юридичної відповідальності адвоката – це здатність дисциплінарного механізму через поєднання нормативного впливу, формування єдиної дисциплінарної практики, професійної правосвідомості та підтримання фундаментальних цінностей адвокатури забезпечувати добровільне дотримання морально-етичних стандартів без необхідності фактичного застосування дисциплінарних санкцій.

3.2. Зарубіжний досвід забезпечення професійно-етичних стандартів адвокатської діяльності та можливості його використання в Україні.

Розвиток професійної етики адвокатів у сучасних правових системах відбувається під впливом двох взаємопов'язаних процесів. З одного боку, кожна держава формує власну модель регулювання адвокатської професії, яка відображає особливості її правової системи, історичні традиції та організацію адвокатського самоврядування. З іншого боку, глобалізація юридичної професії, активна діяльність міжнародних професійних організацій та посилення інтеграційних процесів сприяють поступовому формуванню універсальних стандартів адвокатської етики, що визнаються більшістю демократичних держав [132].

У зв'язку з цим порівняльно-правове дослідження професійної етики адвокатів не повинно обмежуватися описом змісту національного законодавства окремих держав. Значно важливішим є виявлення закономірностей розвитку відповідних правових систем, визначення моделей нормативного регулювання та оцінка можливостей їх використання під час удосконалення українського законодавства й адвокатського самоврядування.

Саме тому методологічною основою цього дослідження виступає функціонально-порівняльний підхід, відповідно до якого предметом аналізу є не окремі нормативні акти чи дисциплінарні процедури, а способи вирішення однакових професійно-етичних проблем у різних правових системах. Такий підхід дозволяє уникнути механічного запозичення окремих іноземних правових конструкцій і зосередитися на тих елементах зарубіжного досвіду, які відповідають особливостям української правової системи.

На нашу думку, незважаючи на значну різноманітність національних моделей адвокатури, сучасні системи регулювання професійної етики можуть бути зведені до трьох базових моделей, що відрізняються насамперед співвідношенням нормативного регулювання, роллю професійного

самоврядування та характером дисциплінарного контролю.

Першою є нормативно-регламентована модель, для якої характерна висока деталізація правил професійної поведінки, значний рівень формалізації дисциплінарних процедур та чітке нормативне визначення етичних обов'язків адвоката. Така модель історично сформувалася переважно в країнах континентальної правової сім'ї, де професійна етика розглядається як складова системи правового регулювання адвокатської діяльності.

Другою є принципо-орієнтована модель, у межах якої центральне значення мають загальні професійні принципи, а конкретизація етичних стандартів здійснюється переважно через дисциплінарну практику, професійні роз'яснення та судові прецеденти. Для цієї моделі характерний значно ширший обсяг професійної дискреції адвоката, що компенсується високими вимогами до його особистої професійної відповідальності.

Третьою є інтегративна модель, яка поєднує нормативне закріплення базових етичних стандартів із їх подальшим розвитком через дисциплінарну практику, консультативні висновки органів адвокатського самоврядування, професійні рекомендації та безперервну етичну освіту адвокатів. Саме ця модель останніми роками набуває дедалі більшого поширення у європейських державах, оскільки дозволяє забезпечити баланс між правовою визначеністю та здатністю професійної етики адаптуватися до нових суспільних й технологічних викликів.

Порівняльний аналіз наведених моделей свідчить, що між ними відсутні принципові суперечності щодо змісту базових морально-етичних вимог до адвоката. Незалежно від особливостей правової системи, практично всі демократичні держави виходять із однакових фундаментальних професійних цінностей: незалежності адвоката, конфіденційності, уникнення конфлікту інтересів, добросовісності, професійної компетентності, лояльності до клієнта та поваги до суду і правосуддя [83; 162; 137]. Відмінності між національними моделями полягають насамперед не у змісті

цих цінностей, а у способах їх нормативного закріплення, інституційного забезпечення та дисциплінарного захисту.

Так, для держав континентальної правової сім'ї характерним є прагнення до нормативної визначеності професійної етики шляхом максимально повного закріплення етичних вимог у законодавстві або корпоративних нормативних актах адвокатського самоврядування. Наприклад, у Німеччині професійна діяльність адвокатів регламентується поєднанням законодавчих приписів [160] та корпоративних правил професійної поведінки, а дисциплінарна практика переважно виконує функцію конкретизації вже сформульованих нормативних положень. «BRAO доповнюється Професійним кодексом адвокатів (BORA) і Кодексом адвокатів-спеціалістів (FAO). Закон про діяльність європейських адвокатів у Німеччині (EuRAG) і положення про імплементацію розділу 206 BRAO для адвокатів з неєвропейських країн також застосовуються до іноземних адвокатів, які працюють у Німеччині. Здійснюючи транскордонну діяльність у Європі, адвокат також повинен дотримуватися правил Ради адвокатських та правничих товариств Європи (CCBE). Велика кількість інших нормативних актів, які впливають на здійснення адвокатської діяльності, міститься і в інших законах, наприклад, Законі про надання адвокатських послуг, Законі про відмивання доходів, Цивільно-процесуальному уложенні або Кримінальному кодексі» [78] – зазначає В. Гвоздій. Аналогічний підхід простежується у Франції, де значну роль відіграють Національний внутрішній регламент адвокатської професії (Règlement Intérieur National [170]) та акти органів адвокатського самоврядування [168], які забезпечують достатньо високий рівень правової визначеності професійних стандартів.

Важливо, що § 113 (2) Професійного кодексу адвокатів Німеччини розширює коло дисциплінарно-проступкових діянь на поведінку адвоката поза професійною діяльністю, якщо така поведінка «здатна підірвати довіру споживачів правових послуг» [160], що демонструє «екстериторіальний»

характер професійної етики за нормативно-регламентованої моделі: правила поширюються на сферу приватного життя адвоката, а їх порушення кваліфікується через критерій шкоди професійній репутації.

Польща, хоча й належить до тієї ж правової сім'ї, демонструє певну еволюцію нормативно-регламентованої моделі. Кодекс адвокатської етики, прийнятий Найвищою Радою Адвокатів, містить детальні регламенти поведінки адвоката в різних сферах, проте § 2 Кодексу передбачає можливість застосування «усталених засад рішень органів адвокатського самоврядування, прецедентного права дисциплінарного, звичайних норм, прийнятих адвокатським середовищем» [52]. Таким чином, навіть у рамках нормативно-регламентованої моделі спостерігається тенденція до відкритості норми, що наближає польський досвід до інтегративної моделі.

Вважаємо, що перевагою нормативно-регламентованої моделі є високий ступінь правової визначеності: адвокат знає, які саме дії тягнуть дисциплінарну відповідальність, а дисциплінарні органи діють у межах строго визначеної компетенції. Разом із тим ця модель критикується за надмірну формалізацію та повільну адаптацію до нових суспільних викликів, зокрема пов'язаних із цифровізацією адвокатської практики.

Натомість у державах англо-американської правової традиції переважає інший підхід. Принципо-орієнтована модель історично сформувалася в країнах загального права (common law), де центральне місце в системі джерел права займає судовий прецедент, а нормативні акти відіграють допоміжну роль. Її найяскравішим втіленням є система регулювання адвокатської етики в Англії та Уельсі. У 2019 році Solicitors Regulation Authority (SRA) замінила попередній SRA Handbook на SRA Standards and Regulations, які базуються на семи фундаментальних принципах: верховенство права, довіра громадськості до професії, незалежність, чесність, порядність, рівність та інтереси клієнта [174]. Новий кодекс є значно коротшим і менш прескриптивним, ніж попередній: замість детальних інструкцій щодо кожної ситуації він встановлює загальні

стандарти, покладаючи на адвоката обов'язок самостійного професійного судження (professional judgement).

Важливим елементом цієї моделі є інституція Compliance Officer for Legal Practice (COLP) та Compliance Officer for Finance and Administration (COFA), що покладає на фірму обов'язок самостійного моніторингу дотримання етичних стандартів і звітування про серйозні порушення [173].

У Сполучених Штатах Америки професійна етика значною мірою ґрунтується на загальних принципах, закріплених у Model Rules of Professional Conduct Американської асоціації адвокатів [166], тоді як їх конкретний зміст формується через дисциплінарну практику, судові рішення та офіційні етичні висновки (ethics opinions). Верховний Суд Сполучених Штатів Америки та федеральні апеляційні суди неодноразово вирішували питання про межі адвокатської таємниці, конфлікт інтересів та добросовісність у судовому процесі, формуючи прецедентне право професійної етики.

Сутнісною рисою принципо-орієнтованої моделі є делегування значної частини етичної відповідальності на індивідуального адвоката, що стимулює професійну рефлексію та адаптивність, одночасно підвищуючи вимоги до правової культури адвоката. Недоліком моделі є потенційна неоднозначність стандартів: відсутність детальних правил може призводити до непередбачуваності дисциплінарних рішень, особливо в нових або «гібридних» сферах практики (наприклад, використання штучного інтелекту в правовому аналізі).

Подібний підхід забезпечує більшу гнучкість правового регулювання, однак одночасно висуває підвищені вимоги до професійної культури адвокатів та послідовності дисциплінарної практики.

Інтегративна модель, яка набуває найбільшого поширення в сучасній Європі, вирізняється прагненням поєднати переваги нормативної визначеності та принципової гнучкості. Її теоретичне обґрунтування полягає в тому, що професійна етика не може бути вичерпно «закодифікованою»

через динамічність суспільних відносин, водночас повне делегування етичних стандартів на дискрецію адвоката підриває довіру громадськості.

Ключовим наднаціональним документом, який інституціоналізує інтегративний підхід, є Типовий кодекс поведінки європейських юристів (Model Code of Conduct for European Lawyers), розроблений Радою адвокатських та правових товариств Європи (CCBE), що містить загальні правила, які поширюються на адвокатів усіх держав-членів Європейського Союзу, а також супроводжується детальними коментарями (comments), які роз'яснюють зміст норм і сприяють їх уніфікованому застосуванню [165]. При цьому CCBE свідомо уникає регулювання дисциплінарних процедур, залишаючи цю сферу національним колегам, що демонструє повагу до автономії держав у питаннях процесуального забезпечення етики.

На національному рівні інтегративна модель найпослідовніше реалізована в Швейцарській Конфедерації. Федеральний акт про адвокатуру та Кодекс професійної етики Федеральної асоціації адвокатів Швейцарії (Fédération suisse des avocats, FSA) містять базові етичні стандарти [156; 175], тоді як їх конкретизація здійснюється через:

- консультативні висновки (avis consultatifs) етичних комісій кантональних колег;
- систематичну публікацію узагальнень дисциплінарної практики;
- обов'язкову безперервну правничу освіту, значна частина якої присвячена етичним питанням.

Інтегративна модель передбачає розвиток таких інституційних механізмів:

1. Консультативні висновки органів адвокатського самоврядування. Адвокат має можливість звернутися до центрального органу з проханням роз'яснити етичну дилему, і дії, узгоджені з таким роз'ясненням, не можуть бути підставою для дисциплінарної відповідальності. Такий механізм функціонує, зокрема, в Україні, проте потребує подальшого інституційного розвитку.

2. Систематизація дисциплінарної практики. На відміну від принципо-орієнтованої моделі, де прецеденти формуються стихійно, інтегративна модель передбачає цілеспрямоване узагальнення рішень дисциплінарних органів і публікацію *case digests* для забезпечення передбачуваності.

3. Безперервна етична освіта. Етика розглядається не як статичний набір правил, а як динамічна компетенція, яка потребує постійного оновлення.

Перевагою інтегративної моделі є її здатність адаптуватися до технологічних та соціальних трансформацій без необхідності кожного разу змінювати законодавство. Водночас вона потребує високого рівня інституційної зрілості адвокатського самоврядування та кваліфікації дисциплінарних органів.

Відзначимо, що сучасний розвиток професійної етики адвокатів свідчить про поступове зближення зазначених моделей. Континентальна система дедалі активніше використовує рекомендаційні документи, роз'яснення та узагальнення дисциплінарної практики як засіб адаптації традиційних етичних норм до нових суспільних викликів. Натомість англо-американська модель демонструє тенденцію до більшої формалізації окремих професійних стандартів, особливо у сферах запобігання конфлікту інтересів, забезпечення конфіденційності, фінансової доброчесності адвокатів та використання цифрових технологій.

Особливо показовим є вплив міжнародних та європейських професійних стандартів на зближення національних моделей регулювання. Документи міжнародних професійних організацій, а також європейські стандарти адвокатської діяльності дедалі більше формують спільний аксіологічний простір, у межах якого незалежність адвоката, верховенство права, право на захист, професійна доброчесність і конфіденційність набувають значення універсальних принципів, незалежних від особливостей конкретної правової системи. У результаті національні відмінності поступово зміщуються із рівня фундаментальних професійних цінностей на рівень

процедурних механізмів їх реалізації.

Саме ця тенденція, на нашу думку, має важливе значення для України. У контексті європейської інтеграції доцільним є не механічне запозичення окремих положень законодавства чи правил адвокатської етики іноземних держав, а імплементація тих інституційних механізмів, які довели свою ефективність у забезпеченні незалежності адвокатури, однакового застосування професійних стандартів та підтримання високого рівня суспільної довіри до адвокатської професії.

Аналіз українського законодавства свідчить про те, що чинна модель регулювання адвокатської етики в Україні містить елементи всіх трьох моделей, однак не сформувала цілісної інтегративної системи.

З одного боку, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та Правила адвокатської етики демонструють риси нормативно-регламентованої моделі: детальна регламентація обов'язків адвоката, чітке визначення дисциплінарних проступків (ст. 34 Закону), формалізована процедура дисциплінарного провадження. З іншого боку, ст. 66 Правил адвокатської етики передбачає можливість отримання роз'яснень від Ради адвокатів України або з'їзду адвокатів, що наближається до інтегративної моделі [16].

Разом із тим українська система має низку структурних недоліків, які перешкоджають її віднесенню до інтегративної моделі:

- відсутність систематичної практики публікації узагальнених рішень Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури та кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури;
- недостатній розвиток інституції консультативних висновків: звернення до Ради адвокатів України залишається факультативним і не супроводжується формуванням систематизованої бази роз'яснень;
- фрагментарний характер безперервної етичної освіти: хоча підвищення кваліфікації є обов'язковим, його етичний компонент часто носить формальний характер.

У цьому контексті для України найбільш перспективним видається цілеспрямований перехід до інтегративної моделі з урахуванням наступних напрямів удосконалення.

Попри безумовну цінність зарубіжного досвіду, його використання в Україні не повинно здійснюватися шляхом механічного перенесення окремих нормативних конструкцій чи дисциплінарних процедур. Ефективність професійної етики значною мірою визначається історичними традиціями розвитку адвокатури, особливостями національної правової системи, рівнем розвитку професійного самоврядування та сформованою правовою культурою. Відтак будь-яке запозичення має ґрунтуватися на принципі функціональної сумісності, відповідно до якого імплементації підлягають не окремі правові норми, а ті інституційні механізми, які здатні ефективно функціонувати в українських умовах.

На нашу думку, результати проведеного порівняльно-правового аналізу дозволяють визначити шість основних напрямів використання позитивного зарубіжного досвіду.

Першим напрямом є розвиток консультативної функції органів адвокатського самоврядування. У багатьох зарубіжних державах поряд із дисциплінарною діяльністю широко застосовується практика надання офіційних або авторитетних консультативних висновків щодо складних питань професійної етики. Їх основне призначення полягає не у встановленні нових правил поведінки, а у своєчасному роз'ясненні порядку застосування вже існуючих етичних стандартів до нових або нетипових ситуацій. Подібний механізм дозволяє запобігати порушенням професійної етики ще до виникнення дисциплінарного спору, забезпечуючи однакове розуміння змісту морально-етичних вимог.

Досвід Ради адвокатських та правових товариств Європи та швейцарських адвокатів свідчить, що систематична практика роз'яснень не лише знижує кількість дисциплінарних порушень, а й формує прошарок «м'якого права» професійної етики, який адаптується швидше, ніж кодекс. В

Україні доцільно доручити Раді адвокатів України або спеціалізованій етичній комісії формування та публікацію таких висновків із забезпеченням їх обов'язкового врахування дисциплінарними органами.

Другим напрямом є інституціоналізація безперервної етичної освіти адвокатів. Якщо традиційна система підвищення кваліфікації здебільшого орієнтована на оновлення знань законодавства та судової практики, то зарубіжний досвід дедалі більше акцентує увагу на систематичному розвитку професійної етики як самостійного напрямку професійного вдосконалення. У зв'язку з цим доцільно посилити практичну складову навчання, використовуючи аналіз дисциплінарної практики, моделювання морально-етичних дилем, кейс-методи та інші інтерактивні форми професійної підготовки.

Швейцарська модель передбачає спеціалізовані курси з професійної етики, які включають кейс-стаді, симуляції етичних дилем та аналіз міжнародних стандартів. В українській системі підвищення кваліфікації доцільно передбачити обов'язковий модуль з адвокатської етики, який би систематично оновлювався з урахуванням як національної дисциплінарної практики, так і рішень європейського суду з прав людини щодо адвокатської діяльності (наприклад, у справах *Pisanski v. Croatia* – адвокати мають дотримуватися стриманості, вони також мають право критикувати судову систему в інтересах клієнта. Сатира та метафори в процесуальних документах (які не є публічними виступами в медіа) не повинні автоматично каратися як порушення етики, якщо вони не переходять у пряму особисту образу [153], *Imanov v. Azerbaijan* – Європейський суд з прав людини визнав позбавлення адвоката права на професію невиправданим втручанням у свободу вираження поглядів (ст. 10 Конвенції), оскільки його публічні заяви стосувалися жорстокого поводження з ув'язненим — питання суспільного інтересу, — а не судової справи, що перебувала на розгляді. Суд не погодився з твердженням про тиск на незалежність судової влади, зазначивши, що працівники в'язниці, яких нібито дискредитували, самі не

вживали правових заходів; отже, публічне викриття системних порушень адвокатом не може автоматично каратися найсуворішим дисциплінарним стягненням [152]).

Третім напрямом є забезпечення єдності дисциплінарної практики. Досвід зарубіжних держав свідчить, що важливу роль у забезпеченні правової визначеності відіграє систематичне узагальнення дисциплінарної практики та вироблення єдиних підходів до тлумачення професійних стандартів. При цьому йдеться не про створення формально обов'язкового прецеденту, а про формування сталих правових позицій, які сприяють однаковому застосуванню Правил адвокатської етики та підвищують передбачуваність дисциплінарних рішень.

Німецький досвід демонструє корисність формалізованих дисциплінарних проваджень, однак українське законодавство не передбачає публікації узагальнених рішень Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури. Водночас досвід органу регулювання діяльності соліситорів (адвокатів) та юридичних фірм в Англії та Уельсі показує, що прозорість дисциплінарних рішень є важливим фактором довіри громадськості. Рекомендується запровадити щорічні узагальнення дисциплінарної практики з типологією порушень та критеріями оцінки, доступні для адвокатів і дослідників.

Четвертим напрямом є адаптація професійної етики до цифрового середовища. У багатьох державах професійні стандарти вже доповнюються положеннями щодо кібербезпеки, використання електронних засобів комунікації, захисту цифрової конфіденційної інформації, застосування технологій штучного інтелекту та професійної поведінки адвокатів у соціальних мережах. З огляду на сучасний рівень цифровізації правничої діяльності саме цей напрям потребує найбільш динамічного розвитку і в Україні.

Водночас, як у межах цього напрямку, так і загалом, на нашу думку, варто переглянути співвідношення між деталізацією Правил адвокатської

етики та дискрецією адвоката. Надмірна регламентація, характерна для нормативно-регламентованої моделі, у контексті стрімкої цифровізації правових послуг призводить до правових лакун. Разом із тим повна делегація на принципи, як у британській моделі, потребує високої правової культури, яка в українській адвокатурі формується лише протягом останніх десятиліть. Інтегративний підхід дозволяє зберегти базові норми Правил адвокатської етики як «жорстке ядро» етичних стандартів (незалежність, конфіденційність, конфлікт інтересів), водночас делегуючи конкретизацію поведінки в нових сферах професійним роз'ясненням та практиці.

П'ятим напрямом є посилення превентивної спрямованості професійної етики. Порівняльний аналіз показує, що сучасні зарубіжні моделі дедалі меншою мірою орієнтуються виключно на дисциплінарне реагування і дедалі більше уваги приділяють формуванню професійної культури, розвитку етичної правосвідомості адвокатів та попередженню виникнення морально-етичних конфліктів. Саме такий підхід найбільшою мірою відповідає сучасному розумінню юридичної відповідальності як одного з елементів комплексної системи забезпечення професійної етики, а не єдиного засобу її гарантування.

Шостим напрямом є розширення дисциплінарної відповідальності на поведінку поза професійною діяльністю. Українське законодавство переважно обмежує дисциплінарну відповідальність рамками адвокатської діяльності. Водночас німецький досвід свідчить, що певні види поведінки адвоката в приватному житті (наприклад, вчинення злочину, грубі порушення моральності) можуть підривати довіру до професії в цілому. Запозичення цього підходу потребує обережності, щоб уникнути надмірного втручання в приватне життя, проте варто передбачити можливість дисциплінарної відповідальності за діяння, які дискредитують професію незалежно від професійного контексту.

Відтак, зарубіжний досвід переконливо свідчить, що подальший розвиток професійної етики адвокатів пов'язаний із поступовим переходом

від переважно нормативного регулювання до комплексної системи, яка поєднує чіткі правила професійної поведінки, активну діяльність органів адвокатського самоврядування, безперервну етичну освіту, єдину дисциплінарну практику та своєчасне реагування на нові суспільні й технологічні виклики. Саме така модель, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку адвокатури та може бути покладена в основу подальшого вдосконалення української системи професійної етики.

Проведений порівняльно-правовий аналіз дозволяє дійти висновку, що розвиток професійної етики адвокатів у сучасних демократичних державах характеризується поступовим переходом від статичного нормативного регулювання до гнучкої системи професійного саморегулювання, здатної оперативно реагувати на появу нових суспільних, технологічних та професійних викликів. Якщо традиційний підхід був зорієнтований переважно на закріплення сталого переліку професійних обов'язків адвоката, то сучасні моделі дедалі більше ґрунтуються на постійному розвитку змісту морально-етичних стандартів через дисциплінарну практику, консультативну діяльність органів адвокатського самоврядування та професійну етичну освіту.

Наголосимо, що подальший розвиток української системи професійної етики адвокатів також має здійснюватися не шляхом постійного розширення тексту Правил адвокатської етики, а через формування адаптивної моделі професійної етики адвоката. Під адаптивною моделлю професійної етики адвоката пропонуємо розуміти таку систему нормативного та інституційного забезпечення професійної етики, яка забезпечує стабільність фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатської професії за одночасної здатності своєчасно адаптувати механізми їх практичної реалізації до нових суспільних відносин без необхідності постійного внесення змін до нормативних актів.

Концептуально така модель, на нашу думку, повинна функціонувати як

взаємодія п'яти взаємопов'язаних елементів.

Перший елемент становлять фундаментальні професійні цінності, що залишаються незмінними незалежно від трансформації правової системи чи розвитку технологій. До них належать незалежність адвоката, конфіденційність, доброчесність, професійна компетентність, лояльність до клієнта, повага до правосуддя та верховенства права. Саме вони формують аксіологічне ядро всієї системи професійної етики.

Другий елемент утворюють нормативні професійні стандарти, закріплені у законодавстві, Правилах адвокатської етики та інших актах адвокатського самоврядування. Їх призначення полягає у трансформації фундаментальних професійних цінностей у юридично визначені правила професійної поведінки.

Третім елементом є дисциплінарна практика, яка забезпечує конкретизацію нормативних положень, їх однакове застосування та формування передбачуваних підходів до оцінки професійної поведінки адвокатів. Саме дисциплінарна практика дозволяє адаптувати загальні етичні приписи до різноманіття практичних ситуацій, що виникають у професійній діяльності.

Четвертим елементом виступають консультативні механізми професійної етики, які реалізуються шляхом підготовки методичних рекомендацій, офіційних роз'яснень, узагальнень дисциплінарної практики та консультативних висновків щодо складних або новітніх етичних питань. Їх основною функцією є не реагування на вже вчинене порушення, а попередження виникнення морально-етичних конфліктів через своєчасне формування єдиного розуміння професійних стандартів.

П'ятий елемент становить безперервний професійний розвиток адвоката, що охоплює не лише оновлення юридичних знань, а й постійне вдосконалення етичної компетентності, розвиток професійної культури, формування навичок вирішення морально-етичних дилем, а також адаптацію професійної діяльності до новітніх технологічних викликів, включаючи

цифровізацію правничої діяльності та використання технологій штучного інтелекту.

Особливістю запропонованої моделі є те, що вона поєднує стабільність фундаментальних морально-етичних засад із динамічністю механізмів їх практичної реалізації. У такій системі зміна суспільних відносин або поява нових професійних викликів не потребує щоразу внесення змін до базових етичних принципів. Адаптація відбувається шляхом розвитку дисциплінарної практики, консультативної діяльності органів адвокатського самоврядування та вдосконалення професійної етичної освіти, що забезпечує необхідний баланс між правовою визначеністю та здатністю професійної етики своєчасно реагувати на динамічний розвиток сучасного суспільства.

Саме така адаптивна модель, на нашу думку, найбільшою мірою відповідає сучасним тенденціям розвитку адвокатури в європейських демократичних державах та може бути використана як концептуальна основа подальшого вдосконалення української системи професійної етики адвокатів.

3.3. Напрями вдосконалення деонтологічних норм адвокатської діяльності та практики їх застосування у кримінальному провадженні.

Проведене дослідження дозволило встановити, що більшість сучасних проблем забезпечення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні пов'язана не лише з окремими прогалинами нормативного регулювання, а й із недостатньою узгодженістю між законодавством, корпоративними актами адвокатського самоврядування та практикою їх застосування. Саме тому подальше вдосконалення професійної етики адвокатів має здійснюватися комплексно [92, с. 309-315], охоплюючи нормативний, інституційний та професійно-культурний рівні.

При цьому запропоновані у цьому підрозділі напрями вдосконалення не є ізольованими нормативними пропозиціями. Вони ґрунтуються на результатах попередніх розділів роботи, у яких було обґрунтовано авторське

розуміння морально-етичних засад адвокатської діяльності, визначено систему міжнародних та національних професійних стандартів, запропоновано класифікацію морально-етичних дилем, сформульовано критерії розмежування добросовісної реалізації процесуальних прав і зловживання ними, досліджено функції юридичної відповідальності та проаналізовано зарубіжний досвід регулювання професійної етики адвокатів.

З огляду на це вважаємо, що вдосконалення системи професійної етики адвокатів має здійснюватися за трьома взаємопов'язаними напрямками: нормативним, інституційним та професійно-культурним. Такий підхід дозволяє забезпечити не лише усунення окремих законодавчих прогалин, а й формування цілісної системи реалізації морально-етичних стандартів адвокатської діяльності у кримінальному провадженні.

Першим напрямом є вдосконалення нормативного регулювання, яке охоплює зміни до законодавства та Правил адвокатської етики з метою усунення виявлених прогалин і забезпечення більшої визначеності професійних стандартів.

Як ми з'ясували, однією з найбільш дискусійних прогалин чинного регулювання залишається абсолютний характер обов'язку щодо збереження адвокатської таємниці [19, с. 104-107] (особливо в кримінально-правовому аспекті). Проведений у роботі аналіз свідчить, що чинні Правила адвокатської етики не передбачають жодного винятку навіть у ситуаціях, коли нерозголошення інформації створює реальну та безпосередню загрозу життю людини або загрозу вчинення особливо тяжких злочинів, що фактично покладає на адвоката абсолютний, безумовний обов'язок мовчання незалежно від тяжкості можливих наслідків його дотримання. Така нормативна конструкція, вироблена свого часу як гарантія довіри між адвокатом і клієнтом, у сучасних умовах дедалі очевидніше вступає в суперечність із іншими фундаментальними цінностями – правом людини на життя, потребою запобігання особливо тяжким злочинам, публічним інтересом у забезпеченні безпеки суспільства, – а тому потребує

переосмислення не в частині заперечення самого принципу конфіденційності, а в частині визначення його розумних, вузько окреслених меж.

Водночас порівняльно-правовий аналіз засвідчив, що у низці зарубіжних правопорядків подібні винятки існують і розглядаються не як обмеження принципу конфіденційності, а як механізм його узгодження з іншими фундаментальними правовими цінностями, оскільки в переважній більшості досліджених юрисдикцій законодавець та професійні органи адвокатського самоврядування виходять із того, що абсолютизація адвокатської таємниці за будь-яких обставин, включно з ситуаціями безпосередньої загрози життю людини, суперечить самій телеологічній основі цього інституту, покликаного забезпечувати ефективність правової допомоги, а не слугувати інструментом потурання вчиненню тяжких злочинів [118, с. 234-238]. При цьому у відповідних зарубіжних моделях право (а подекуди й обов'язок) адвоката розкрити конфіденційну інформацію обумовлюється дотриманням достатньо жорстких умов – наявністю реальної, конкретизованої, а не гіпотетичної загрози, вичерпанням інших розумних засобів її запобігання, пропорційністю обсягу розкритої інформації дійсній меті запобігання шкоді, – що унеможлиблює довільне, розширювальне тлумачення такого винятку і зберігає конфіденційність як загальне правило, а не як принцип, що піддається легкому переборенню.

З огляду на це запропоновано доповнити Правила адвокатської етики нормою про виняткові підстави розкриття конфіденційної інформації для запобігання злочину [Додаток Б], сформульованою таким чином, щоб вона, з одного боку, не перетворювала конфіденційність із загального правила на факультативну гарантію, а з іншого – надавала адвокату чітко окреслену, юридично захищену можливість діяти на випередження в ситуаціях, коли доведена до відома адвоката інформація свідчить про реальну й безпосередню небезпеку для життя людини або про підготовку особливо тяжкого злочину, збереження відомостей про який суперечило б не лише

загальнолюдським моральним уявленням про неприпустимість потурання злочину, а й публічному призначенню самої адвокатської професії як інституту, спрямованого на утвердження законності та захист прав людини, а не на створення умов безкарності для найбільш небезпечних посягань на життя й здоров'я особи.

Важливим напрямом удосконалення нормативного регулювання, на нашу думку, має стати модернізація Правил адвокатської етики відповідно до сучасних умов цифровізації професійної діяльності [30, с. 303-307]. Проведений у дисертації аналіз показав, що чині Правила адвокатської етики були сформовані переважно в умовах традиційної моделі здійснення адвокатської діяльності, коли основними джерелами професійних ризиків були безпосереднє спілкування з клієнтом, паперовий документообіг та особиста участь адвоката у процесуальних діях. Натомість сучасна правнича практика дедалі більше переміщується у цифровий простір [59, с. 243-247], що породжує нові морально-етичні виклики, які чинне нормативне регулювання враховує лише фрагментарно або взагалі не охоплює.

Йдеться насамперед про забезпечення конфіденційності під час використання електронних засобів комунікації, хмарних сервісів та інформаційних систем, визначення етичних меж професійної поведінки адвоката у соціальних мережах, а також використання технологій штучного інтелекту під час підготовки процесуальних документів, аналізу судової практики та здійснення інших видів професійної діяльності. При цьому проблема полягає не лише у відсутності спеціальних нормативних приписів, а й у тому, що традиційні положення Правил адвокатської етики не завжди дозволяють однозначно визначити межі належної професійної поведінки в умовах цифрового середовища. Хоча не можемо не відзначити з позитивної сторони наявність у Правилах адвокатської етики наявність норм про поведінку адвоката у мережі інтернет (розділ VIII. Дотримання норм адвокатської етики при використанні мережі інтернет [103]), однак, у ньому містяться правила переважно щодо соціальних мереж.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним доповнити Правила адвокатської етики окремим розділом «Цифрова професійна етика адвоката», у якому системно закріпити основні вимоги до здійснення професійної діяльності з використанням цифрових технологій. Доцільно передбачити, зокрема, обов'язок адвоката забезпечувати належний рівень кібербезпеки під час зберігання та передачі інформації, що становить адвокатську таємницю; визначити етичні стандарти використання електронних засобів комунікації та соціальних мереж; закріпити правила застосування технологій штучного інтелекту із безумовним збереженням персональної професійної відповідальності адвоката за достовірність, законність і обґрунтованість підготовлених документів незалежно від способу їх створення.

Водночас слід наголосити на тому, що таке нормативне доповнення не повинно мати казуїстичного характеру. Правила адвокатської етики повинні встановлювати не перелік конкретних технологій, який неминуче втратить актуальність унаслідок їх стрімкого розвитку, а універсальні професійні стандарти поведінки, здатні застосовуватися до будь-яких нових цифрових інструментів. Саме тому нормативне регулювання має будуватися на технологічно нейтральному підході, відповідно до якого визначальним є не вид використаної технології, а її вплив на дотримання фундаментальних морально-етичних принципів адвокатської діяльності – конфіденційності, професійної компетентності, добросовісності, незалежності та персональної відповідальності адвоката.

Саме такий підхід, на нашу думку, забезпечить довготривалу стабільність нормативного регулювання, мінімізує необхідність постійного внесення змін до Правил адвокатської етики у зв'язку з появою нових технологічних рішень та водночас дозволить зберегти належний рівень захисту професійних цінностей адвокатури незалежно від подальшого розвитку цифрового середовища.

Другим напрямом удосконалення системи професійної етики адвокатів вважаємо необхідність інституціоналізації консультативного механізму

застосування Правил адвокатської етики.

Як показав проведений аналіз, сама наявність нормативно закріплених морально-етичних вимог ще не забезпечує їх однакового розуміння та застосування. Особливо це стосується ситуацій, у яких адвокат стикається з новою або нормативно невизначеною професійно-етичною проблемою, що не має однозначного вирішення у законодавстві чи Правилах адвокатської етики. У таких випадках покладення виключно на особисту моральну оцінку адвоката створює ризик неоднакового розуміння меж допустимої професійної поведінки, а очікування подальшого дисциплінарного провадження не може розглядатися як належний механізм попереднього врегулювання етичної проблеми. «Формування системи етичних норм не повинно перешкоджати адвокатам професійно виконувати свій професійний обов'язок, а має надавати йому допомогу у діяльності, визначати, як це зробити більш якісно і з великим успіхом» [125, с. 209].

У зв'язку з цим пропонуємо сформувати при органах адвокатського самоврядування систему консультативних етичних висновків, спрямовану на офіційне роз'яснення змісту професійних етичних стандартів у складних та нетипових ситуаціях. Такий механізм має виконувати передусім превентивну функцію: адвокат повинен мати можливість отримати професійно обгрунтоване роз'яснення щодо допустимості певної моделі поведінки до її вчинення, а не лише з'ясовувати її правомірність після відкриття дисциплінарного провадження.

При цьому консультативний етичний висновок не повинен підміняти собою рішення дисциплінарного органу або створювати нові обов'язкові правила професійної поведінки. Його призначення полягає в конкретизації вже існуючих морально-етичних принципів та їх застосуванні до конкретних типів професійних ситуацій. Відповідно, такий висновок повинен мати рекомендаційний характер, однак його офіційне оприлюднення та систематизація могли б поступово формувати єдину практику тлумачення Правил адвокатської етики.

Особливого значення цей механізм набуває у випадках виникнення нових професійно-етичних дилем, для яких нормативне регулювання об'єктивно не може бути достатньо деталізованим. Йдеться, зокрема, про використання технологій штучного інтелекту, роботу з цифровими доказами та електронними засобами комунікації, конфлікт інтересів у складних формах представництва, межі публічної комунікації адвоката щодо резонансних кримінальних проваджень та інші ситуації, у яких застосування загальних етичних принципів потребує їх професійної конкретизації.

Вважаємо, що консультативні висновки доцільно систематизувати за тематичними напрямками та періодично узагальнювати, що дозволило б поступово сформувати корпус професійно-етичних позицій, який, не набуваючи характеру формального прецеденту, забезпечував би передбачуваність застосування Правил адвокатської етики. При цьому результати такої практики могли б використовуватися і для подальшого вдосконалення самих Правил: якщо певна етична проблема систематично виникає у професійній діяльності та не має достатньо чіткого нормативного вирішення, узагальнена консультативна практика може стати підставою для внесення відповідних змін до корпоративного нормативного регулювання.

Відтак, консультативний механізм має забезпечити динамічний зв'язок між нормативним регулюванням та практикою його застосування. Його функціонування дозволить уникнути ситуації, за якої нові професійно-етичні проблеми можуть бути вирішені лише шляхом внесення чергових змін до Правил адвокатської етики або через дисциплінарне провадження щодо конкретного адвоката. Натомість виникатиме можливість своєчасної професійної інтерпретації загальних етичних принципів та їх адаптації до нових умов адвокатської діяльності.

Не менш важливим напрямом є забезпечення єдності та передбачуваності дисциплінарної практики у справах про порушення професійної етики адвокатів. «Сучасне законодавство докладно регулює питання процедури дисциплінарного провадження» [134, с. 187]. Саме

дисциплінарна практика фактично конкретизує межі допустимої професійної поведінки, оскільки загальні формулювання етичних принципів не можуть охопити всього різноманіття ситуацій, які виникають у професійній діяльності адвоката. Водночас відсутність системного узагальнення таких рішень створює ризик неоднакового застосування однакових етичних положень та, як наслідок, знижує рівень передбачуваності дисциплінарної відповідальності.

На нашу думку, вирішення цієї проблеми потребує переходу від переважно індивідуального розгляду дисциплінарних справ до систематизованого формування професійно-етичних позицій на основі дисциплінарної практики. Така систематизація повинна здійснюватися за основними категоріями порушень професійної етики та містити не лише інформацію про прийняте рішення, а й узагальнені критерії, за якими оцінювалася поведінка адвоката.

Зокрема, доцільним видається виокремлення у таких узагальненнях: характеру порушеного професійного обов'язку; обставин, за яких відбулося порушення; ступеня вини адвоката; наслідків відповідної поведінки для клієнта, інших учасників кримінального провадження та авторитету адвокатури; наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність; а також виду дисциплінарного стягнення, застосованого за аналогічних обставин. Такий підхід дозволив би перейти від простого накопичення дисциплінарних рішень до формування системи критеріїв оцінки професійної поведінки.

Особливого значення означене набуває у випадках, коли порушення пов'язане з використанням оціночних категорій, таких як добросовісність, розумність, професійна компетентність, стриманість, повага до суду чи недопущення зловживання процесуальними правами. Саме щодо таких понять існує найбільший ризик суб'єктивного тлумачення. Тому узагальнення дисциплінарної практики має спрямовуватися на вироблення об'єктивованих критеріїв їх застосування без перетворення таких критеріїв

на надмірно формалізовані правила. Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду зазначив, що «критерії «грубого» порушення Правил адвокатської етики не визначені на нормативно-правовому рівні, а тому визначення «грубості» дисциплінарного правопорушення, а також обрання суворості дисциплінарного стягнення належить до дискреційних повноважень кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури» [99].

Водночас систематизація дисциплінарної практики повинна мати відкритий і доступний характер. Адвокат має отримувати можливість заздалегідь оцінити потенційні етичні наслідки власної поведінки, зіставивши конкретну професійну ситуацію з уже сформованими підходами до її оцінки. У такому розумінні доступність дисциплінарної практики є не лише вимогою прозорості діяльності органів адвокатського самоврядування, а й важливою гарантією правової визначеності самого адвоката.

При цьому узагальнені дисциплінарні позиції не повинні перетворюватися на формальний прецедент чи обмежувати можливість індивідуальної оцінки конкретної справи. Їх призначення полягає у формуванні орієнтирів професійно-етичної поведінки, які забезпечують послідовність дисциплінарної практики, не позбавляючи відповідний орган можливості враховувати специфічні обставини конкретного випадку.

Таким чином, пропонуємо запровадити практику періодичного офіційного узагальнення дисциплінарної практики щодо порушень Правил адвокатської етики із систематизацією типових ситуацій, критеріїв їх оцінки та підходів до визначення виду дисциплінарного стягнення. Результати таких узагальнень доцільно використовувати не лише як орієнтир для майбутніх дисциплінарних проваджень, а й як джерело для виявлення прогалин у нормативному регулюванні та визначення напрямів подальшого вдосконалення Правил адвокатської етики.

У такому разі виникає своєрідний замкнений цикл розвитку професійної етики: нормативне правило визначає загальний стандарт

поведінки → його застосування у конкретних ситуаціях формує дисциплінарну практику → узагальнення практики забезпечує єдність її застосування → виявлені у процесі правозастосування проблеми стають підставою для подальшого вдосконалення нормативного регулювання.

Саме такий механізм, на нашу думку, відповідає запропонованій у попередньому підрозділі концепції адаптивної професійної етики, оскільки дозволяє системі реагувати на нові проблеми без постійного і ситуативного внесення змін до нормативних актів.

Окремим напрямом удосконалення професійної етики адвокатів, як ми зазначали вище, має стати розвиток системи безперервної етичної освіти. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що формальне знання адвокатом нормативних приписів саме по собі не забезпечує належного рівня професійно-етичної поведінки. Особливо це проявляється у ситуаціях морально-етичних дилем, коли декілька професійних обов'язків вступають у суперечність і адвокат повинен не просто відтворити відповідну норму, а здійснити професійно обґрунтований вибір між конкуруючими цінностями. «У своїй діяльності адвокати стикаються з низкою ґносеологічних викликів, які впливають із характеру та специфіки адвокатської практики» [28, с. 35].

У цьому контексті пропонуємо розглядати етичну компетентність адвоката як комплексну професійну здатність, що охоплює щонайменше три взаємопов'язані компоненти: по-перше, знання нормативних та професійно-етичних стандартів; по-друге, здатність своєчасно ідентифікувати морально-етичну проблему у конкретній професійній ситуації; по-третє, здатність обґрунтувати та реалізувати рішення, яке забезпечує належний баланс між конкуруючими професійними обов'язками, правами та інтересами.

Відтак варто окремо наголосити на значенні деонтологічної підготовки майбутніх правників ще на етапі здобуття вищої правничої освіти, оскільки саме на цьому етапі закладаються первинні уявлення особи про зміст професійного обов'язку, співвідношення права і моралі та межі допустимого в юридичній практиці. Попри те, що навчальна дисципліна «Професійна

етика правника» (або аналогічні за змістом курси) традиційно включена до освітніх програм підготовки правників у закладах вищої освіти України [56, с. 119-120], проведений аналіз дає підстави стверджувати, що її викладання має здебільшого декларативний, теоретико-описовий характер, зосереджений на відтворенні змісту чинних кодексів професійної етики та загальних філософсько-етичних категорій, тоді як практико-орієнтований, ситуативний вимір професійної деонтології – зокрема аналіз конкретних морально-етичних дилем, відпрацювання навичок їх ідентифікації та обґрунтованого вирішення – залишається представленим значно меншою мірою. Такий стан речей призводить до того, що випускник закладу вищої освіти, формально володіючи знанням етичних норм, часто виявляється практично не підготовленим до їх застосування в умовах реальної, контекстуально ускладненої професійної ситуації, коли декілька легітимних обов’язків об’єктивно конкурують між собою.

Саме тому вважаємо за доцільне вказати на необхідність суттєвого посилення деонтологічної складової правничої освіти шляхом переорієнтації викладання професійної етики з переважно лекційно-інформативної моделі на казуїстичну, побудовану на аналізі практичних дисциплінарних справ, змодельованих професійних дилем та відпрацюванні алгоритмів прийняття рішень (зокрема запропонованої вище моделі професійного етичного балансування) ще на етапі здобуття вищої правничої освіти, що дозволило б сформувати в майбутніх правників не просто теоретичну обізнаність, а сталу практичну навичку розпізнавання й обґрунтованого вирішення морально-етичних дилем, необхідну для подальшого безперервного вдосконалення етичної компетентності вже в межах професійної адвокатської діяльності.

Означене нами розуміння етичної компетентності адвоката має важливе значення для кримінального провадження, оскільки саме тут адвокат найчастіше опиняється у ситуаціях, в яких формальне дотримання одного професійного обов’язку може вступати у суперечність з іншим. Конфіденційність може конкурувати з необхідністю запобігання заподіяння

істотної шкоди; лояльність до клієнта – з обов’язком добросовісності перед судом; процесуальна активність – із вимогою не допускати зловживання процесуальними правами; професійна незалежність – із необхідністю належної взаємодії з іншими учасниками кримінального провадження. У таких випадках професійна етика реалізується не через механічне застосування окремого правила, а через здатність адвоката правильно визначити характер конфлікту та обрати належний спосіб його вирішення. Так, у цьому аспекті згадаємо справу № 425/915/16-к, у якій йдеться про те, що «під час судового провадження захисник ОСОБА_10 всупереч проханню свого підзахисного ОСОБА_6 про пом’якшення покарання просив вирок залишити без зміни, вважаючи призначене покарання справедливим, тобто, висловив позицію, відмінну від позиції свого підзахисного» [98].

Показовим прикладом того, до чого може призвести відсутність належної етичної компетентності адвоката саме на етапі ідентифікації морально-етичної проблеми, є ситуація, викладена в одній із судових справ, коли адвокат, повноваження якого як захисника за призначенням були припинені у зв’язку з добровільною, перевіреною судом відмовою обвинуваченого від його послуг, після цього самотійно подав апеляційну скаргу на вирок, посилаючись на нібито вимушений характер такої відмови, хоча сам обвинувачений надалі письмово підтвердив добровільність свого рішення та наполіг на залишенні скарги без розгляду. Наведений приклад демонструє типову помилку хибної ідентифікації дилеми: адвокат розцінив ситуацію як конфлікт між формальним припиненням повноважень і необхідністю захисту права клієнта на захист, тоді як морально-етичної дилеми не існувало, оскільки добровільна відмова довірителя від захисника, перевірена судом, виключає підстави для подальшого представництва його інтересів усупереч прямо вираженій волі самого обвинуваченого [100]. Такі ситуації засвідчують, що недостатній рівень другого компонента етичної компетентності – здатності правильно ідентифікувати наявність і характер професійної дилеми – здатний призвести не до захисту, а до фактичного

нехтування автономією волі довірителя під виглядом принципової позиції захисника.

З огляду на наведене система підвищення кваліфікації адвокатів повинна передбачати самостійний етико-практичний компонент, спрямований не лише на ознайомлення з положеннями Правил адвокатської етики, а й на формування навичок вирішення складних професійно-етичних ситуацій. Доцільним видається використання аналізу реальних дисциплінарних проваджень, модельних ситуацій, професійних кейсів та спеціально розроблених етичних дилем, що дозволятимуть адвокатам оцінювати не тільки питання «що заборонено?», а й питання «який спосіб поведінки є професійно та морально належним у конкретній ситуації?».

Особливого значення набуває систематичне включення до програм професійного навчання нових категорій етичних ризиків, які виникають унаслідок трансформації адвокатської діяльності. Йдеться, зокрема, про цифрову конфіденційність, використання штучного інтелекту, професійну поведінку адвоката у соціальних мережах, роботу з електронними доказами, дистанційну комунікацію з клієнтом, а також етичні аспекти використання автоматизованих інструментів у підготовці процесуальних документів.

При цьому етична освіта не повинна зводитися виключно до реагування на вже виявлені порушення. Її основним призначенням має бути формування здатності адвоката передбачати етичні ризики до прийняття професійного рішення. Саме такий превентивний підхід відповідає природі професійної етики, оскільки дозволяє змістити акцент із подальшого дисциплінарного реагування на попередження професійно-етичних порушень.

У зв'язку з цим вважаємо доцільним передбачити у системі безперервного професійного навчання адвокатів окремий обов'язковий етико-практичний модуль, періодичність та зміст якого визначалися б з урахуванням актуальних професійних ризиків і результатів дисциплінарної практики. При цьому зміст такого навчання має оновлюватися залежно від

появи нових морально-етичних дилем, технологічних змін та проблем, виявлених у процесі застосування Правил адвокатської етики.

Таким чином, виникає ще один елемент запропонованої нами адаптивної моделі професійної етики: дисциплінарна практика не лише реагує на порушення, а й генерує матеріал для подальшого етичного навчання адвокатів. У свою чергу, результати такого навчання спрямовані на запобігання повторенню типових професійно-етичних помилок. Відтак нормативне регулювання, дисциплінарна практика та етична освіта утворюють взаємопов'язану систему, у якій кожен елемент впливає на розвиток інших.

Отже, запропоновані напрями вдосконалення професійної етики адвоката у кримінальному провадженні не можуть розглядатися ізольовано один від одного. Внесення окремих змін до Правил адвокатської етики, саме по собі, не забезпечить належного вирішення тих проблем, які виникають у сучасній адвокатській практиці, якщо такі зміни не будуть підкріплені відповідними механізмами їх інтерпретації, практичного застосування та професійного засвоєння. Водночас удосконалення діяльності органів адвокатського самоврядування або запровадження додаткових форм етичного навчання також не здатні повною мірою компенсувати нормативні прогалини.

У зв'язку з цим вважаємо, що сучасна система забезпечення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні має розвиватися як взаємопов'язана система трьох рівнів: нормативного, інституційного та професійно-культурного.

Нормативний рівень має забезпечувати визначеність основних морально-етичних стандартів та їх адаптацію до нових умов адвокатської діяльності. У межах цього рівня необхідним є не лише усунення виявлених прогалин у регулюванні адвокатської таємниці, зокрема шляхом запровадження запропонованих у роботі виняткових підстав розкриття конфіденційної інформації для запобігання злочину, а й нормативне

врегулювання нових етичних ризиків, пов'язаних із цифровізацією адвокатської діяльності. Водночас нормативне регулювання має зберігати достатній рівень абстрактності, щоб не перетворювати професійну етику на сукупність надмірно деталізованих та негнучких правил.

Інституційний рівень покликаний забезпечити практичне функціонування та розвиток установлених етичних стандартів. Його складовими мають стати консультативні етичні висновки органів адвокатського самоврядування та систематизація дисциплінарної практики. Перший механізм повинен забезпечувати можливість попереднього професійного орієнтування адвоката у складних або нормативно невизначених ситуаціях, тоді як другий – формувати послідовні та передбачувані підходи до оцінки вже вчиненої професійної поведінки. Їх поєднання дозволить забезпечити не лише реагування на порушення професійної етики, а й запобігання їм.

Професійно-культурний рівень має бути спрямований на формування в адвоката здатності самостійно ідентифікувати етичні ризики та приймати належні професійні рішення у ситуаціях, які не можуть бути вирішені шляхом механічного застосування нормативного припису. Саме тому безперервна етична освіта повинна охоплювати не лише вивчення положень Правил адвокатської етики, а й практичне опрацювання морально-етичних дилем, аналіз дисциплінарної практики, нових технологічних викликів та складних ситуацій взаємодії адвоката з клієнтом, судом та іншими учасниками кримінального провадження.

Важливо, що зазначені рівні не є самодостатніми. Між ними має існувати постійний взаємний зв'язок. Нормативне регулювання визначає базові стандарти професійної поведінки; інституційна практика конкретизує їх зміст та виявляє проблеми їх застосування; професійно-етична освіта забезпечує засвоєння відповідних стандартів адвокатами та формує здатність застосовувати їх у конкретних ситуаціях. Виявлені у практиці нормативні прогалини, своєю чергою, повинні ставати підставою для подальшого

вдосконалення нормативного регулювання.

У такому розумінні вдосконалення професійної етики набуває циклічного характеру: нормативний стандарт → його практична інтерпретація → професійне застосування → виявлення проблем та нових етичних ризиків → коригування нормативного та інституційного регулювання. Такий механізм дозволяє забезпечити стабільність фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатури одночасно з можливістю їх адаптації до нових умов кримінального провадження.

Особливого значення це набуває в умовах цифровізації правосуддя, активного використання штучного інтелекту, трансформації способів професійної комунікації та постійного ускладнення процесуальних форм діяльності. За таких умов професійна етика не може залишатися статичною системою приписів. Вона має зберігати свої фундаментальні цінності — незалежність, конфіденційність, добросовісність, професійну компетентність, лояльність до клієнта та повагу до правосуддя, водночас забезпечуючи належні механізми їх реалізації у нових професійних обставинах.

Таким чином, запропонована модель вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні ґрунтується не на посиленні виключно репресивного чи нормативного компоненту, а на поєднанні правової визначеності, інституційної підтримки та професійної саморегуляції. Саме така взаємодія, на нашу думку, створює необхідні передумови для того, щоб професійна етика виконувала не лише функцію оцінювання поведінки адвоката *post factum*, а й функцію попереднього професійного орієнтування та запобігання етичним порушенням.

Відтак результативність морально-етичного регулювання адвокатської діяльності слід оцінювати не стільки за кількістю виявлених та покараних порушень, скільки за здатністю професійного середовища попереджати виникнення етичних конфліктів, забезпечувати передбачуваність професійних стандартів та своєчасно адаптувати їх до нових умов здійснення адвокатської діяльності.

Висновки до розділу 3.

1. Обґрунтовано, що юридична відповідальність за порушення професійної етики адвоката має розглядатися не лише як засіб дисциплінарного реагування, а як самостійний ціннісно-правовий інститут, у межах якого юридична оцінка поведінки адвоката поєднується з оцінкою її відповідності фундаментальним морально-етичним засадам адвокатської професії. Запропоновано функціональну модель юридичної відповідальності, яка охоплює регулятивну, охоронну, відновлювальну та аксіологічну функції, що у сукупності забезпечують підтримання професійної доброчесності, довіри до адвокатури та єдності професійних стандартів.

Доведено, що превентивне значення юридичної відповідальності не обмежується можливістю застосування дисциплінарних санкцій, а реалізується через інформаційно-орієнтуючий, ціннісно-мотиваційний та інституційно-довірчий механізми впливу на професійну поведінку адвоката. У зв'язку з цим запропоновано розглядати забезпечення морально-етичних засад адвокатської діяльності як трирівневу систему етичної превенції, що включає аксіологічний, інституційний та дисциплінарний рівні, в якій дисциплінарна відповідальність виступає *ultima ratio* – крайнім засобом забезпечення професійної етики.

Аргументовано, що ефективність юридичної відповідальності визначається не суворістю дисциплінарних стягнень, а якістю дисциплінарного механізму. У зв'язку з цим обґрунтовано доцільність удосконалення дисциплінарної практики шляхом забезпечення її передбачуваності, єдності, належної мотивованості рішень та систематичного узагальнення правових позицій щодо застосування Правил адвокатської етики.

2. Зарубіжний досвід свідчить, що жодна з розглянутих моделей не є абсолютною чи універсальною. Нормативно-регламентована модель забезпечує стабільність, але надмірно «жорстка»; принципо-орієнтована –

гнучку, але потребує розвинутої правової культури; інтегративна пропонує компроміс, однак вимагає розвинених інституцій самоврядування.

Для України, яка перебуває на етапі інституційного становлення адвокатського самоврядування та інтеграції в європейський правовий простір, найбільш доречним є синтез елементів нормативно-регламентованої моделі (закріплення базових стандартів у Правилах адвокатської етики та Законі про адвокатуру та адвокатську діяльність) з інституційними механізмами інтегративної моделі (консультативні висновки, систематизація практики, безперервна етична освіта). Такий підхід відповідає рекомендаціям Ради Європи та Радою адвокатських і правничих товариств Європи щодо забезпечення балансу між правовою визначеністю та адаптивністю професійної етики, а також враховує специфіку української правової системи, що поєднує риси континентального права з тенденціями до децентралізації регулювання.

У зв'язку з цим запропоновано концепцію адаптивної моделі професійної етики адвоката, відповідно до якої ефективність нормативного регулювання забезпечується не постійним збільшенням кількості етичних приписів, а взаємодією стабільних фундаментальних професійних цінностей із динамічними інституційними механізмами їх практичної реалізації. Концептуальну основу такої моделі становлять п'ять взаємопов'язаних елементів: фундаментальні професійні цінності, нормативні професійні стандарти, дисциплінарна практика, консультативні механізми професійної етики та безперервний професійний розвиток адвокатів. Саме їх комплексне функціонування забезпечує необхідний баланс між правовою визначеністю, незалежністю адвокатської професії та здатністю професійної етики своєчасно реагувати на нові суспільні й технологічні виклики. На відміну від моделі постійного нормативного розширення Правил адвокатської етики, запропонований підхід передбачає, що розвиток професійних стандартів має здійснюватися насамперед шляхом удосконалення дисциплінарної практики, розвитку консультативної діяльності органів адвокатського самоврядування

та системи безперервної етичної освіти, що дозволяє забезпечити стабільність базових морально-етичних засад адвокатської діяльності за одночасної адаптації механізмів їх реалізації до сучасних умов.

3. Проведене дослідження дозволяє дійти висновку, що подальше вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні потребує комплексного підходу, який не обмежується внесенням окремих змін до законодавства чи Правил адвокатської етики. Його необхідно здійснювати у взаємозв'язку нормативного регулювання, інституційних механізмів його реалізації та професійно-етичної підготовки адвокатів.

Обґрунтовано необхідність удосконалення нормативного рівня шляхом врегулювання нових етичних ризиків, пов'язаних із цифровізацією адвокатської діяльності, використанням штучного інтелекту, електронною комунікацією та забезпеченням конфіденційності цифрової інформації, а також шляхом нормативного визначення виняткових підстав розкриття адвокатської таємниці з метою запобігання злочину. Інституційний рівень має забезпечувати практичну конкретизацію етичних стандартів через запровадження консультативних етичних висновків та систематичне узагальнення дисциплінарної практики. Водночас професійно-культурний рівень передбачає розвиток безперервної етичної освіти, орієнтованої не лише на знання нормативних приписів, а й на формування здатності адвоката ідентифікувати морально-етичні ризики та приймати обґрунтовані рішення у ситуаціях професійних дилем.

Визначено, що зазначені складові повинні функціонувати не ізольовано, а як взаємопов'язана система, у межах якої нормативне регулювання визначає базові стандарти, практика їх застосування забезпечує конкретизацію та виявлення проблем, а професійна освіта сприяє належному засвоєнню та практичній реалізації відповідних стандартів. Така модель забезпечує поєднання стабільності фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатури з можливістю їх адаптації до нових умов професійної

діяльності.

У підсумку встановлено, що ефективність морально-етичного регулювання діяльності адвоката у кримінальному провадженні має визначатися не лише здатністю системи реагувати на вже вчинені порушення, а передусім її спроможністю завчасно виявляти етичні ризики, забезпечувати передбачуваність професійних стандартів та створювати умови для належного професійного вибору адвоката у складних ситуаціях.

ВИСНОВКИ

1. Обґрунтовано концептуальний підхід, відповідно до якого професійну діяльність адвоката неправильно розглядати виключно крізь призму формальної законності, а морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні зводити до сукупності професійних правил поведінки, оскільки вони є первинним аксіологічним рівнем регулювання адвокатської діяльності, на якому формуються професійно-етичні принципи, деонтологічні обов'язки та нормативні стандарти адвокатської професії. На цій основі запропоновано авторську трирівневу модель морально-етичних засад адвокатської діяльності, що включає фундаментальні моральні цінності, професійно-етичні принципи та стандарти професійної поведінки. Обґрунтовано, що така структура забезпечує цілісність морально-етичного регулювання діяльності адвоката, визначає допустимі межі реалізації ним професійних і процесуальних повноважень та сприяє належному забезпеченню прав і свобод учасників кримінального провадження.

Запропоновано авторське визначення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні як цілісної системи фундаментальних моральних цінностей, етичних принципів та професійних ідеалів, що визначають межі реалізації адвокатом своїх процесуальних повноважень, забезпечують баланс між інтересами клієнта, вимогами законності та завданнями кримінального провадження, а також слугують підґрунтям для формування професійної етики, деонтологічних обов'язків і нормативних стандартів адвокатської діяльності.

2. Обґрунтовано авторську концепцію еволюції адвокатської моралі, відповідно до якої розвиток морально-етичних засад діяльності адвоката відбувався не шляхом простого розширення системи професійних правил, а через послідовну трансформацію моральної місії адвокатури – від забезпечення переважно приватного інтересу довірителя до поєднання

функції захисту з конституційною функцією забезпечення справедливого правосуддя та гарантування прав і свобод особи.

На цій основі запропоновано авторську систематизацію сучасних концепцій адвокатської моралі шляхом виокремлення клієнтоцентричної (моральна цінність адвокатської діяльності визначається насамперед відданістю інтересам довірителя та безумовною лояльністю до нього), публічно-правової (моральний обов'язок адвоката поширюється передусім на суд, інших учасників процесу та суспільство, а адвокат розглядається як учасник механізму здійснення правосуддя) та інтегративної (ефективний захист прав і законних інтересів особи розглядається як необхідна умова реалізації правовладдя та права на справедливий суд) моделей. Обґрунтовано, що інтегративна модель найбільш повно відповідає сучасному конституційному статусу адвокатури та дає змогу узгодити професійні інтереси клієнта з вимогами законності, справедливого правосуддя і належного функціонування кримінальної юстиції, визначаючи зміст морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні.

3. Удосконалено теоретичний підхід до розуміння механізму нормативної інституціоналізації морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який, на відміну від існуючих підходів, ґрунтується на розгляді морально-етичних засад як системи професійних цінностей, що набувають нормативного закріплення через взаємопов'язану трирівневу модель інституціоналізації. Обґрунтовано, що перший рівень становлять універсальні міжнародні стандарти, які визначають систему фундаментальних цінностей адвокатської професії; другий рівень утворюють регіональні стандарти, що конкретизують зазначені цінності у вигляді морально-етичних принципів професійної діяльності адвоката; третій рівень охоплює національні нормативні стандарти, які трансформують відповідні цінності та принципи у систему нормативно визначених стандартів професійної діяльності адвоката. У зв'язку з цим обґрунтовано, що Правила адвокатської етики виступають завершальною формою нормативної

інституціоналізації морально-етичних засад на національному рівні, забезпечуючи нормативну конкретизацію фундаментальних професійних цінностей і морально-етичних принципів, сформованих під впливом міжнародних та регіональних стандартів. Такий підхід дає змогу розглядати систему морально-етичного регулювання адвокатської діяльності як цілісний механізм послідовної трансформації професійних цінностей у нормативні приписи, що визначають стандарти належної поведінки адвоката, межі реалізації його професійних повноважень та вимоги до забезпечення законності й прав і свобод учасників кримінального провадження.

4. Удосконалено наукові підходи до визначення морально-етичних засад професійної діяльності адвоката у кримінальному провадженні шляхом обґрунтування концепції етичної комунікації адвоката, відповідно до якої морально-етичні стандарти охоплюють взаємопов'язані фідучіарний, інституційний, професійно-горизонтальний та публічний рівні взаємодії.

У межах цієї концепції доведено, що взаємовідносини адвоката з клієнтом мають природу етико-правового фідучіарного партнерства, інституційні взаємовідносини ґрунтуються на принципі функціональної автономії учасників кримінального провадження, відповідно до якого морально-етична оцінка професійної діяльності адвоката повинна здійснюватися з огляду на належність виконання ним процесуальної функції захисту, а не через оцінку особи клієнта, характеру інкримінованого діяння чи результату кримінального провадження; аналогічний підхід застосовується і щодо інших професійних учасників кримінального провадження. Обґрунтовано також, що цифровізація професійної діяльності зумовлює формування цифрової професійної етики як складової загальної системи морально-етичних засад адвокатської діяльності, спрямованої, зокрема, на забезпечення належного рівня професійної конфіденційності та захисту прав і свобод учасників кримінального провадження.

У зв'язку з цим запропоновано *de lege ferenda* доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України та Правила адвокатської етики положеннями

щодо виняткових підстав розкриття адвокатської таємниці для запобігання найбільш суспільно небезпечним злочинам, а також окремим розділом «Цифрова професійна етика адвоката», який визначатиме етичні стандарти кібербезпеки, цифрової комунікації та використання технологій штучного інтелекту в адвокатській діяльності.

5. Розроблено цілісну концепцію морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні, у межах якої сформульовано авторське визначення морально-етичної дилеми адвоката як професійної ситуації, що виникає внаслідок неможливості одночасної реалізації двох або більше взаємопов'язаних морально-етичних чи професійно-правових обов'язків. Запропоновано класифікацію морально-етичних дилем адвокатської діяльності у кримінальному провадженні за двома критеріями:

- 1) характером конфліктуючих професійних обов'язків (внутрішньопрофесійні та зовнішньопрофесійні) і ступенем нормативної регламентованості відповідної ситуації (регламентовані, частково регламентовані та нерегламентовані);

- 2) характером професійних відносин, у межах яких вони виникають, що дозволяє системно охопити сукупність суб'єктів, з якими адвокат перебуває у функціональній взаємодії під час здійснення захисту.

Обґрунтовано методологію професійного етичного балансування як універсальний механізм прийняття адвокатом професійно обґрунтованих рішень, що включає послідовну ідентифікацію морально-етичної дилеми, визначення конфліктуючих професійних цінностей, встановлення нормативних меж їх реалізації, балансування конкуруючих цінностей на основі принципу пропорційності та обов'язкове мотивування прийнятого рішення. Застосування зазначеної методології забезпечує узгодження професійної незалежності адвоката з вимогами законності та належного здійснення захисту у кримінальному провадженні.

6. За результатами дослідження етичних меж реалізації процесуальних прав адвоката встановлено принципову відмінність між формально-

юридичною правомірністю процесуальної поведінки захисника та її морально-етичною прийнятністю, що дало підстави обґрунтувати самостійність двох рівнів регулювання адвокатської діяльності: нормативно-процесуального, який окреслює межі дозволеного законом, та морально-етичного, що виконує роль додаткового ціннісного фільтра, оцінюючи реалізацію процесуальних прав крізь призму добросовісності, незалежності та призначення самої адвокатської професії, а не лише крізь призму формальної відповідності приписам кримінального процесуального закону.

На цій основі сформульовано авторську дефініцію зловживання процесуальними правами адвоката, ключовою ознакою якого визначено не саму по собі активність чи ускладнюючий ефект процесуальної дії для перебігу провадження, а розходження між реальною метою її вчинення та функціональним призначенням відповідного процесуального права, коли останнє свідомо застосовується для досягнення результату, не пов'язаного із завданням ефективного захисту клієнта.

Відповідно розроблено багатокритеріальну модель кваліфікації такого зловживання через оцінку функціональної спрямованості дії, її об'єктивної потреби, пропорційності, добросовісності захисника та дійсної домінуючої мети його поведінки. Обґрунтовано, що застосування зазначених критеріїв у сукупності, а не окремо, дає змогу уникнути двох крайнощів: необґрунтованого звуження професійної незалежності адвоката під приводом «етичності» та, навпаки, виправдання недобросовісної процесуальної тактики посиланням на формальну законність, сприяючи забезпеченню належного здійснення кримінального провадження та запобіганню неналежному використанню процесуальних повноважень.

7. Обґрунтовано, що юридична відповідальність за порушення професійної етики адвоката є невід'ємною складовою механізму забезпечення належного функціонування адвокатури як незалежного інституту правосуддя та не може зводитися виключно до застосування дисциплінарних санкцій. Її правова природа полягає у поєднанні юридичного

й аксіологічного елементів, оскільки дисциплінарній оцінці підлягає не лише формальна відповідність поведінки адвоката вимогам законодавства та Правил адвокатської етики, а й її узгодженість із фундаментальними професійними цінностями – незалежністю, доброчесністю, конфіденційністю, лояльністю до клієнта, повагою до правосуддя та професійною компетентністю. У зв'язку з цим дисциплінарну відповідальність визначено як ціннісно-правовий інститут, покликаний забезпечувати не лише реагування на вчинене порушення, а й підтримання цілісності морально-етичних засад адвокатської професії.

Встановлено, що превентивне значення юридичної відповідальності реалізується значно ширше, ніж через загальне і спеціальне попередження дисциплінарних проступків. Її вплив проявляється у формуванні єдиних стандартів професійної поведінки, розвитку внутрішньої мотивації адвокатів до добровільного дотримання морально-етичних вимог, забезпеченні довіри до інституту адвокатури та підтриманні належного рівня професійної культури. Відповідно, забезпечення професійної етики визначено як багаторівневу систему етичної превенції, що охоплює аксіологічний, інституційний та дисциплінарний рівні, у якій юридична відповідальність виконує роль *ultima ratio* – крайнього засобу реагування, що застосовується тоді, коли інші механізми забезпечення професійної етики виявилися недостатніми.

Доведено, що ефективність юридичної відповідальності визначається не суворістю дисциплінарних стягнень, а якістю дисциплінарного механізму. Тому основними напрямками його вдосконалення визначено забезпечення єдності дисциплінарної практики, підвищення передбачуваності застосування етичних стандартів, належне мотивування дисциплінарних рішень із розкриттям порушених професійних цінностей, а також систематичне узагальнення дисциплінарної практики. Такий підхід дає змогу забезпечити баланс між необхідністю підтримання належних морально-етичних стандартів адвокатської діяльності та гарантуванням незалежності

адвоката як необхідної умови ефективного здійснення функції захисту.

Обґрунтовано розуміння превентивного потенціалу юридичної відповідальності адвоката як здатності дисциплінарного механізму через поєднання нормативного впливу, формування єдиної дисциплінарної практики, розвитку професійної правосвідомості та підтримання фундаментальних цінностей адвокатури забезпечувати добровільне дотримання морально-етичних стандартів без необхідності фактичного застосування дисциплінарних санкцій.

8. Удосконалено науковий підхід до використання зарубіжного досвіду регулювання професійної етики адвокатів, відповідно до якого вдосконалення української системи професійної етики має здійснюватися не шляхом механічного запозичення окремих положень законодавства чи корпоративних актів іноземних держав, а на основі функціональної адаптації перевірених зарубіжною практикою інституційних механізмів до особливостей національної правової системи.

Виокремлено три моделі регулювання професійної етики адвокатів: нормативно-регламентовану, що забезпечує стабільність етичних стандартів, однак характеризується підвищеною жорсткістю нормативного регулювання; принципо-орієнтовану, що забезпечує гнучкість професійно-етичного регулювання, але потребує належного рівня правової та професійної культури; та інтегративну, що поєднує нормативне регулювання і принципові засади професійної етики, однак потребує розвинених інституцій адвокатського самоврядування. Встановлено, що, попри відмінності між зазначеними моделями, усі вони ґрунтуються на єдиному комплексі фундаментальних професійних цінностей, тоді як їх специфіка визначається способами нормативного закріплення, інституційним забезпеченням та механізмами практичної реалізації етичних стандартів.

У зв'язку з цим запропоновано концепцію адаптивної моделі професійної етики адвоката, відповідно до якої стабільність базових морально-етичних принципів поєднується з динамічним розвитком

дисциплінарної практики, консультативних механізмів органів адвокатського самоврядування та безперервної етичної освіти. Обґрунтовано, що такий підхід забезпечує здатність системи професійної етики своєчасно реагувати на нові суспільні й технологічні виклики без необхідності постійного перегляду фундаментальних професійних стандартів та може бути використаний як концептуальна основа подальшого вдосконалення української моделі нормативного регулювання адвокатської діяльності.

9. Обґрунтовано комплексний підхід до вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні, який передбачає взаємопов'язане вдосконалення нормативного, інституційного та професійно-культурного рівнів їх забезпечення. Нормативний рівень має охоплювати адаптацію Правил адвокатської етики до нових професійних викликів, зокрема цифровізації адвокатської діяльності та використання технологій штучного інтелекту, а також нормативне врегулювання виняткових підстав розкриття адвокатської таємниці з метою запобігання злочину. Інституційний рівень передбачає запровадження консультативних етичних висновків та систематизацію дисциплінарної практики як механізмів конкретизації, уніфікації та передбачуваного застосування професійних етичних стандартів. Професійно-культурний рівень має забезпечувати розвиток безперервної етичної освіти, спрямованої не лише на формування знань про професійні правила, а й на розвиток здатності адвоката ідентифікувати етичні ризики та приймати належні рішення у ситуаціях морально-етичних дилем.

Встановлено, що взаємодія зазначених рівнів формує адаптивну систему професійної етики, здатну одночасно забезпечувати стабільність фундаментальних морально-етичних цінностей адвокатури та їх належну адаптацію до нових умов кримінального провадження, сприяючи забезпеченню законності, належному здійсненню захисту та ефективному гарантуванню прав і свобод учасників кримінального провадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокату інкримінують замах на шахрайство: обіцяв вплинути на суд за 14 тис. дол. URL: <https://zib.com.ua/ua/173509.html>
2. Андрушко О. В., Дундукова, Л. В. Конституційні та процесуальні межі особливого режиму кримінального провадження в умовах воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2026. Вип. 94. Ч. 3. С. 222-227.
3. Андрушко О.В. Правова категорія «зловживання правом» у кримінальному судочинстві. *Право і суспільство*. 2016. № 5(2). С. 169-174.
4. Бакаянова Н. Адвокатська мантия в контексті законодавчого регулювання професійних прав адвоката. *Юридичний вісник*. 2014. №1. С. 107-110.
5. Бакаянова Н. М. Про проблему ототожнення адвоката з клієнтом в умовах воєнного стану. Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів ХХІ століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Юридика, 2023. Т. 2. С. 121-124.
6. Барабаш О. Штучний інтелект у діяльності адвоката: світові тенденції та українські реалії. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НІОУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 23-27.
7. Басюк Ю. М. Ототожнення адвоката з клієнтом: етичні та практичні аспекти у сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2025. № 3(88). С. 368-374.
8. Бірюкова А. М. Довіра як етична основа відносин адвоката з клієнтом (міжнародний та вітчизняний вимір). *Вісник кримінального судочинства*. 2017. №3. С. 149-154.

9. Бірюкова А.М. Міжнародні стандарти правового статусу адвокатури і адвоката як орієнтир для розвитку законодавчої моделі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2017. №14(2). С. 89-97.
10. Бірюкова А.М. Правовий статус адвоката і адвокатури: вітчизняна модель у контексті процесів глобалізації: дис.. ...докт. юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2019, 496 с.
11. Бондар І. В., Басюк Ю. М. Свобода вираження поглядів адвокатами: теоретико-прикладний аспект. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2023. Т. 23. С. 15-21.
12. Бочуляк Н.І. Принципи адвокатури як основоположні засади діяльності адвокатського самоврядування. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/law/vsi-vypusky/vypusk-6-nomer-911-21-2019/pryncypy-advokatury-yak-osnovopolozhni-zasady-diyalnosti>
13. Братасюк М. Г. Формула Радбруха в контексті сучасного українського правового розвитку. *Публічне право*. 2014. №2. С. 204-211.
14. Варфоломеева Т.В. Впровадження міжнародних правил адвокатської етики в Україні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 7-20.
15. Вегеле І. Адвокатська монополія: європейський досвід. Судова реформа: стан та напрями розвитку: матеріали IV Міжнародного судово-правового форуму (м. Київ, 17-18 березня 2016 р.). Київ: Юридична практика, 2016. С. 55-61.
16. Вища школа адвокатури. Порушення адвокатом основних принципів адвокатської етики як підстава для притягнення до дисциплінарної відповідальності. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/porusennia-advokatom-osnovnix-principiv-advokatskoyi-etiki-iak-pidstava-dlia-priyagnennia-do-disciplinarnoyi-vidpovidalnosti>
17. Вільчик Т., Святоцька В. Міжнародні стандарти адвокатури: проблеми імплементації у національну правову систему. *Право України*. 2019. №12. С. 54-69.

18. Владишевська В. Адвокат-захисник та прокурор-обвинувач: етика взаємовідносин у суді. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/70f670afe5ca-49d0-967b-15e7e338d13b/download>
19. Власова Г. П. Адвокатська таємниця: теорія і практика. Наукові розвідки з актуальних проблем публічного та приватного права: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 24 квітня 2021 року) Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2021. С. 104-107.
20. Вовнюк В. Дисциплінарна відповідальність адвоката в Україні: переваги, недоліки та особливості процедури. *Юридичний вісник*. 2022. №5. С. 170-176.
21. Волошина Л. О. Поняття та види юридичної відповідальності адвоката. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. №2. С. 129-135.
22. Воронцова В.О. Конфіденційність як принцип адвокатської етики. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/433d8ee4-d06b-45f4-9155-2f8128bd981c/download>
23. Гайворонська В.В. Дотримання правил адвокатської етики – гарантія надання якісної правничої допомоги. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 42-45.
24. Галуцько В.М. Особливості адвокатської діяльності у період воєнного стану. *Галицькі студії. Юридичні науки*. 2025. №12. С. 5-8.
25. Гамалюк Б. М., Семенюк І. Я. Моральні імперативи в системі професійної адвокатської діяльності. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 98-108.
26. Гарасимчук Н. Поняття та ознаки зловживання процесуальними правами адвокатом у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2021. №2. С. 211-218.

27. Гданський Н. Адвокат та суддя у судовому процесі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2025. №3(47). С. 51-59.

28. Герасимчук О. П. Етика адвоката: гносеологічний аспект. актуальні проблеми державно-правових дисциплін. Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції «Малиновські читання» (м. Острог, 15 листоп. 2024 р.) / ред. кол.: Дробуш І. В., Кралюк П. М., Блащук Т. В. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2024. С. 35-36.

29. Гловюк І.В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2015. 602 с.

30. Гнатів О. Б. Цифровізація електронного судочинства: сучасні виклики та реалії в роботі адвоката. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1(6). С. 303-307.

31. Гончаренко А.В. Ключова роль адвокатури у забезпеченні дотримання та реалізації принципу верховенства права. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 210-212.

32. Горобець Н. С., Науменко С. М. Штучний інтелект в юридичній практиці України: нові можливості та виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 11. С. 493-496.

33. Городиський І. М. Заборона ототожнення адвоката з клієнтом: проблеми правового регулювання в Україні. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2025. № 27(2). С. 23-28.

34. Гринько А. Р. Функції юридичної відповідальності. URL: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi84/0063973.pdf#page=67>

35. Грисюк В. В. Система принципів здійснення адвокатської діяльності. *Право і суспільство*. 2019. №5. С. 24-30.

36. Гусєва В. О., Вуйма А. Г. Морально-етичні основи діяльності адвоката у сфері кримінального судочинства. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2026. № 2(38). Ч.1. С. 234-246.

37. Денисова А.В. Виконавче провадження у контексті альтернативних методів вирішення спорів: перспективи та виклики. *Правова держава*. 2025. Вип. 58. С. 61-70.

38. Димитрова М.В. Поняття та сутність принципів адвокатського самоврядування. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. №58. С. 125-130.

39. Дудко О. В. Поняття та сутність помилок адвоката в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. №2(111). С. 23-33.

40. Єфремова І. І. Правові засади надання адвокатом послуг з психологічного консультування. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 89-92.*

41. Жушман М. Деякі аспекти запровадження технологій штучного інтелекту в судочинство. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 169-172.*

42. Заборовський В. В. Дисциплінарна відповідальність адвоката: поняття та види. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. №4. С. 101-104.

43. Заборовський В. В. Незалежний правовий статус адвоката. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. №1. С. 266-268.

44. Заборовський В.В. Місце і роль адвокатури у механізмі здійснення правосуддя в Україні. *Конституційно-правові академічні студії*. 2017. № 2. С. 51-60.

45. Заборовський В.В. Особливості надання адвокатом професійної правничої допомоги в контексті конституційних змін щодо правосуддя. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/c9964d10-fbd6-4c35-89bc-fa09e3b2612a/download>

46. Заборовський В.В. Підвищення кваліфікації адвоката через призму міжнародних стандартів адвокатури. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/00343775-ed97-4432-a031-d6a44f8cbb06/download>

47. Заборовський В.В. Правовий статус адвоката в умовах становлення громадянського суспільства та правової держави в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10. Київ, 2017. 577 с.

48. Заборовський В.В. Щодо доцільності існування монополії адвоката на представництво особи в суді. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/bitstreams/67cb34ac-2e53-41db-ab44-bb8815196ffd/download>

49. Завадський А. Генеративний штучний інтелект у роботі адвокатів. Досвід регулювання у Європейському Союзі. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.) / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 66-68.

50. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

51. Затверджено склад Робочої групи з правового регулювання штучного інтелекту та рекомендацій до законодавства. URL: <https://unba.org.ua/news/8016-zatverdzheno-sklad-robochoi-grupi-z-pravovogo-regulyuvannya-shtuchnogo-intelektu-ta-rekomendacij-do-zakonodavstva.html>

52. Звід правил адвокатської етики і чинності професії (Кодекс адвокатської етики) ухвалений Найвищою Радою Адвокатів 10 жовтня 1998 р. (рішення № 2/XVIII/98). URL:

<https://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/pologennya/kodeks-etyki-adwokackiej-ukr.pdf>

53. Звіт Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності НААУ щодо ототожнення адвокатів з клієнтами на території України у період дії воєнного стану. 28.08.2025. Національна асоціація адвокатів України. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/publications/Zvit_ZPA.pdf

54. Іваницький С. О. Теоретичні основи організації адвокатури в Україні: принципи та система: монографія. Київ: Інтерсервіс, 2017. 800 с.

55. Капліна О. Проблеми зловживання правом у кримінальному процесі. *Вісник Академії правових наук України*. 2010. №3. С. 286-295.

56. Карнаухова А. Роль та значення юридичної деонтології у формуванні майбутнього юриста. Доктринальна основа формування професійного правника: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ 22 квітня 2021 р). Київ, 2021. С. 119-120.

57. Кісліцина І.О. Етика та професіоналізм адвоката-захисника у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. №3. С. 710-713.

58. Ковалів М., Гулак, Л. Юридична превенція у контексті широкого та вузького розуміння. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: Юридичні науки. 2020. №4 (28). С. 190-197.

59. Комарницька І. І. Цифровізація та інформаційні технології у професійній діяльності адвоката в сучасних умовах. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. №6. С. 243-247.

60. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. *Урядовий кур'єр*. 2010. № 215.

61. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

62. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>

63. Кузенко У.І. Загальна декларація прав людини як джерело універсальних міжнародно-правових стандартів прав людини. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2020. № 9 (21). С. 36-42.

64. Кучук А. М.. Основи теорії правового поліцентризму: монограф. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2017. 312 с.

65. Кучук А.М. Морально-етичні дилеми діяльності адвоката у кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. №141. С. 219-224.

66. Лаврів В. П. Правосвідомість адвоката в період військового стану. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. №16. С. 232-234.

67. Лапкін А.В., Тупіков І.В. Уніфікація правил професійної етики представників системи правосуддя. *Сучасна доктрина права*. 2025. №5 (87). С. 170-174.

68. Лебідь С. Ю. Дисциплінарна відповідальність адвоката. Адвокатура: минуле та сучасність : матеріали V Міжнар. наук. конф. (14 листоп. 2015 р., м. Одеса.) / уклад. : І. В. Гловлюк, О. В. Малахова, Л. Ю. Чекмарьова ; відп. за вип. М.М. Стоянов; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса: Юридична література, 2015. С. 323-325.

69. Легких К.В. Роль адвоката в забезпеченні особистих прав та інтересів людини. *Вісник Академії адвокатури України*. 2008. №1. С. 20-22.

70. Макаровець, Ю.С. Монополія адвокатури: за або проти. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції «Адвокатура: минуле та сучасність». Одеса: Фенікс, 2016. С. 58-59.

71. Манько Д. Г., Матвеев О. В. Морально-етичні засади сучасної юридичної діяльності: кримінально-процесуальний аспект. *Київський часопис права*. 2025. №2. С. 388-395.

72. Марін О. Поняття та природа зловживання можливостями спеціального статусу за кримінальним правом України. *Науковий вісник*

Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2021. Вип. 65. С. 272-277.

73. Медведенко Н. В., Медведенко С. В. Місце представника (захисника) особи в дисциплінарному провадженні в органах поліції: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. №3. С. 3-9.

74. Михалков Т. Справедливий суд в Україні можливий лише з незалежною адвокатурою. URL: <https://unba.org.ua/publications/8646-spravedlivij-sud-v-ukraini-mozhlivij-lishe-z-nezalezhnoyu-advokaturoyu.html>

75. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text

76. Місяць А. Особливості відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Право України*. 2019. №12. С. 231-239.

77. Мухатаєва Я. І. Особлива роль адвокатів при здійсненні правосуддя. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 190-192.

78. Національна асоціація адвокатів України. Як українцю стати адвокатом у Німеччині (вебінар). URL: <https://unba.org.ua/news/8736-yak-ukraincyu-stati-advokatom-u-nimechchini-vebinar.html>

79. Нерсесян А.С. Соціальна функція адвокатури як невід'ємного елементу правосуддя в демократичному суспільстві. *Часопис Київського університету права*. 2014. №2. С. 287-290.

80. Нор В., Войнарович А. Адвокат як єдиний суб'єкт надання правничої допомоги у судовому провадженні: міжнародний досвід та вітчизняні законодавчі новели. *Право України*. 2016. № 12. С. 9-18.

81. Орлова О.О., Кучук А.М., Мінченко О.В. Загальна теорія права: навч.-метод. посіб. Суми: ФОП Цьома С.П. 237 с.

82. Основні принципи щодо ролі адвокатів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_835#Text

83. Остапенко Л., Басараб М., Шевців А. Основоположні принципи адвокатської діяльності в країнах Європейського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки»*. 2022. Том 9. № 4 (36). С. 125-130.

84. Остафійчук Л. Використання адвокатами штучного інтелекту при наданні професійної правничої допомоги. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (14 грудня 2023 р.)* / редкол.: Т. В. Вільчик та ін. Харків: НЮУ імені Ярослава Мудрого, 2024. С. 95-97.

85. Павлів-Самоїл Н., Руданецька О. Системний підхід до визначення змісту та значення правил адвокатської етики в сучасній юридичній доктрині. *Академічні візії*. 2026. №51. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/2692/2545>

86. Пекарчук А.В. Правосуддя в умовах правовладдя: конституційно-правовий аспект: дис. ...д-ра філософії: 081. Чернігів, 2025. 227 с.

87. Петков С. В., Дуліба Є. В., Федірко В. А. Дискусійні питання визначення поняття «зловживання правом» у професійній діяльності адвоката. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2024. №32(2). С. 572-593.

88. Письменна О.П. Морально-етична складова професійної культури юриста. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. 1. С. 30-32.

89. Питомець А.В. Юридична відповідальність адвоката в сфері організаційно-правової діяльності на досудовому розслідуванні. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.)* / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 114-117.

90. Питомець А.В. Взаємодія правоохоронних органів та адвокатури в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2026. № 1. С. 162-168.

91. Питомець А.В. Морально-етичні виклики в професійній діяльності адвоката при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах. *Право України*. 2025. №10. С. 192-204.

92. Питомець А.В. Напрями оптимізації деонтологічного регулювання адвокатської діяльності в кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 309-315.

93. Питомець А.В. Організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2018. №5. Ч. 2. С. 233-240.

94. Погорецький М. А., Саленко О. В. Забезпечення особі права на ефективну, реальну та практичну правову допомогу в кримінальному провадженні в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 44. С. 128-133.

95. Полсон С. Л. Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів? *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 49-59.

96. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Львів: 2011. 220 с.

97. Постанова Великої Палати Верховного Суду у справі № 990SCGC/8/26 від 2 липня 2026 року. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/138502307?fbclid=IwY2xjawTeZqlleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFJMHja0ZGeUJGM2JrSFhBc3J0YwZhchBfaWQQMjlyMDM5MTc4ODIwMDg5MgABHopiOuBvQty4Ca9GiufcaE7y4sH1FUQwtY1zPH9qyGQsAiq4eez5VkyWryos_aem_58QtU7LkxYuuH4f4FC-Elg

98. Постанова Верховного Суду від 13 лютого 2018 року у справі № 425/915/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/72243746>

99. Постанова Верховного Суду від 26 січня 2023 року у справі № 420/5597/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108612325>

100. Постанова Верховного Суду від 5 жовтня 2021 року у справі № 379/36/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100214752>

101. Постанова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 26.11.2020 у справі № 818/1718/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93119334>

102. Постанова Касаційного адміністративного Суду у складі Верховного Суду від 04.09.2019 у справі № 826/1520/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84040824>

103. Правила адвокатської етики. Затверджені Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 9 червня 2017 р. Зі змінами, затвердженими З'їздом адвокатів України 15 лютого 2019 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text>.

104. Про адвокатуру та адвокатську діяльність. Закон України від 5 липня 2012 року. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 27. Ст.282.

105. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя). Закон України від 2 червня 2016 року. *Відомості Верховної Ради*. 2016. № 28. Ст.532.

106. Про недопущення ототожнення адвокатів з клієнтами та втручання в професійні права адвокатів. Рішення Ради адвокатів України № 49 від 05.08.2020. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS35595>

107. Про неприпустимість ототожнення адвоката з клієнтом. Рішення Ради адвокатів України № 35 від 18.06.2020. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2020-06-18-r-shennya-rau-35_5f1a93c324770.pdf

108. Про практику застосування кваліфікаційно-дисциплінарними комісіями адвокатури дисциплінарного стягнення у вигляді зупинення права на заняття адвокатською діяльністю. Рішення Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури від 1 березня 2018 року. URL: <https://vkdko.org/12265-2/>

109. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 83-94.

110. Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права. Філософія права / пер з нім. Є. Причепій, В. Приходько. Київ: ТанDEM, 2006.

111. Резнікова В. В. Зловживання правом: поняття та ознаки. *Університетські наукові записки*. 2013. №1. С. 23-35.

112. Рішення ВКДКА № VI-004/2023 від 29.06.2023 року за скаргою на рішення дисциплінарної палати Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури Київської області № 13/2023 від 25 січня 2023 року про притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності та застосування до нього дисциплінарного стягнення у вигляді попередження. URL: <https://vkdka.org/rishennya-vkdka-vi-004-2023-vid-29-06-2023-roku-za-skargoyu-na-rishennya-distsiplinarnoji-palati-kvalifikatsijno-distsiplinarnoji-komisiji-advokaturi-kijivskoj-oblasti-13-2023-vid-25-sichnya-2023/>

113. Рішення Ради адвокатів України від 15 листопада 2019 року № 120 «Про затвердження роз'яснення щодо наявності конфлікту інтересів при наданні правової допомоги клієнтам з різним процесуальним статусом в кримінальних провадженнях». URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/legislation/rishennya/2019-11-15-r-shennya-rau-120_5def734362b20.pdf

114. Рогач О. Я. Зловживання правом: теоретико-правове дослідження. Ужгород: Ліра, 2011. 368 с.

115. Романова А. Етичні норми у адвокатській діяльності: особливості дотримання та відповідальність за їх порушення. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2022. №2(34). С. 51-56.

116. Ромовська З.В. Суд і адвокат: проблеми співпраці. *Адвокат*. 2013. №1(148). С. 6-9.

117. Северин К. М. Принципи адвокатської діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. Луцьк, 2015. 237 с.

118. Семенов М. В. Адвокатська таємниця: проблеми визначення предмету та обсягу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. №3(3). С. 234-238.

119. Семенюк І.Я. Професійні дилеми, принципи, та цінності в адвокатській діяльності. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 66-68.

120. Сергієнко Н. А. Фідучіарна діяльність адвоката (за законопроектами № 9055, № 9055-1): аспект потенційної реалізації адвокатом свого права на працю. Права людини в сучасних умовах розбудови громадянського суспільства в Україні: До тижня права та 70-ї річниці Загальної декларації прав людини : зб. наук. пр. за матер. круглого столу, Київ, 14 груд. 2018 р. / редкол.: І.А. Грицяк, С.В. Бобровник, С.О. Мосьондз, Т.О. Дідич та ін. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2019. С. 80-84.

121. Середюк В.В., Дудар С.К. Формула Густава Радбруха: концептуальний аналіз та практичне значення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2024. Вип. 84. Ч.4. С. 389-396.

122. Силкіна О.І. Особливості прав і обов'язків адвоката-захисника у кримінальному провадженні. Актуальні правові та гуманітарно-економічні проблеми в період реформування демократичного суспільства: збірник тез V Всеукраїнської науково-практичної конференції (2 грудня 2016 р.). Кіровоград: ПВНЗ КІДМУ КПУ, 2016. С. 136-140.

123. Сіроткіна М.В. Поняття та види кримінально-процесуального конфлікту. *Наукові записки. Серія: право*. 2019. Вип. 6. Спецвипуск. Т.2. С. 27-32.

124. Спіцина Г.О. Актуальні проблеми тактичного забезпечення участі захисника у слідчих (розшукових) діях. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2025. № 2 (35). Ч. 2. С. 217-225.

125. Стародубцев А. А., Стебелев А. М. Практичне застосування поняття адвокатської етики на сучасному етапі: зміст та значення. *Вісник*

Харківського національного університету ім. ВН Каразіна. Серія Право. 2020. Вип. 29. С. 206-212.

126. Суперечності взаємодії моралі і права в сучасному суспільстві: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, 22 травня 2020 р. / НЮУ ім. Ярослава Мудрого. Харків: Друкарня Мадрид, 2020. 506 с.

127. Таварткіладзе Н.М. Етичні основи діяльності адвоката-захисника: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.10. Одеса, 2003. 215 с.

128. Тарасова А. Відносини адвоката з клієнтом крізь призму Правил адвокатської етики. URL: <https://www.hsa.org.ua/lectors/asya-tarasova/articles/vidnosini-advokata-z-klijentom-kriz-prizmu-pravil-advokatskoyi-etiki>

129. Теорія держави і права: підручник / Кол. авт; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2014. 489 с.

130. Трубаков Є. О. Фідуціарний обов'язок лояльності у відносинах, пов'язаних із юридичним представництвом. *Нове українське право*. 2025. №1. С. 77-83.

131. Узагальнення дисциплінарної практики кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури щодо конфлікту інтересів. Затверджене Рішенням Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури № Х-017/2019 від 04.10.2019. URL: <https://vkdka.org/14637-2/>

132. Фещенко М. І. Міжнародно-правові стандарти адвокатури та адвокатської діяльності. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 485-489.

133. Фляжнікова Я.В. Правила адвокатської етики та юридична відповідальність за їх порушення: дис. ...д-ра філософії: 081. Одеса, 2022. 251 с.

134. Фляжнікова Я. Особливості дисциплінарної відповідальності адвоката за порушення правил адвокатської етики. *Юридичний вісник*. 2021. №1. С. 184-190.
135. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ.. Н. Комарова. Київ: Сфера, 1999. 232 с.
136. Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008.
137. Хартія основоположних принципів діяльності європейських адвокатів. URL: <https://cau.org.ua/ua/104/index.html>
138. Хотинська-Нор О. З. Адвокат як медіатор: альтернативний погляд на перспективу. Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2020 р.) / [редкол.: Т. Б. Вільчик (голова) та ін.]. Харків: Право, 2020. С. 58-60.
139. Хотинська-Нор О.З. Деонтологічні засади взаємодії адвоката та суду в процесі здійснення судочинства. Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. Вип. 51. Т.2. С. 161-164.
140. Циліорик О. Окремі аспекти значення принципу верховенства права в етичних засадах діяльності адвоката. Українські перспективи у світовому розвитку: матеріали Науково-практичної конференції (Київ, 4 листопада 2016 року) / Вищий навчальний заклад «Університет економіки та права «КРОК». Київ: Університет економіки та права «КРОК», 2016. С. 119-121.
141. Чекмарьова Л. Ю. Юридична відповідальність адвоката як гарант захисту прав людини. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/bitstreams/fa5bd6a3-a35a-46fa-a1e5-ce5453da3dee/download>
142. Шандула О.О., Чубейко В.І. Моральні засади адвокатської діяльності. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №8. С. 492-494.
143. Шимченко Д.В. Професійна етика адвоката. *Європейські перспективи*. 2024. №1. С. 102-107.

144. Шипілов Л. М. До питання про поняття та сутність зловживання правом. *Право і безпека*. 2010. №1. С. 6-9.

145. Шульга Л.В. Сучасний стан нормативно-правового регулювання діяльності адвокатів в Україні: проблеми та перспективи. *Правничий вісник Університету «КРОК»*. URL: <https://dspace.krok.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eb798695-e9f2-4783-8829-bcf3cfd0b241/content>

146. Щирук М. М. Функції адвоката в кримінальному процесі. *Вісник кримінального судочинства*. 2021. №3-4. С. 167-183.

147. Berger T. A. Professional Responsibility of the Criminal Defense Lawyer Redux: The New Three Hardest Questions. *St. Mary's Journal on Legal Malpractice & Ethics*. 2017. № 7(2). P. 96-159.

148. Case of Artico v. Italy (Application no. 6694/74). 13 May 1980. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57424>

149. Case of Czekalla v. Portugal (Application no. 38830/97). 10 October 2002. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-60676>

150. Case of Daud v. Portugal (Application no. 11/1997/795/997). 21 April 1998. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-58154>

151. Case of Dvorski v. Croatia (Application no. 25703/11). 20 October 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-158266>

152. Case of Imanov v. Azerbaijan. Application no. 62/20. 7 October 2025. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-245077>

153. Case of Pisanski v. Croatia. Application no. 28794/18. 4 June 2024. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233985>

154. Case of Schatschaschwili v. Germany (Application no. 9154/10). 15 December 2015. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-159566>

155. Charter of Core Principles of the European Legal Profession & Code of Conduct for European Lawyers. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEON_CoC.pdf

156. Code suisse de déontologie (CSD). URL: https://www.sav-fsa.ch/documents/672183/1748990/Code_suisse_de_d%C3%A9ontologie_1.7.23.pdf/fdaae7ba-ee63-be2f-826f-f5eb0ce6468d?t=1688118141708

157. Cuyler v. Sullivan, 446 U.S. 335 (1980) (No. 78-1832). URL: https://archive.org/details/micro_IA40385006_0302/micro_IA40385006_0302%201.%20Petition/

158. Dworkin R. Law's Empire. The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts London, England, 1986. URL: <https://www.filosoficas.unam.mx/~cruzparc/empire.pdf>

159. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977. P. XV. 293 p.

160. Federal Code for Lawyers. (Bundesrechtsanwaltsordnung – BRAO). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_brao/englisch_brao.html#:~:text=A%20disciplinary%20measure%20is%20imposed%20against%20a%20lawyer%20who%20culpably%20breaches%20duties%20which%20have%20been%20set%20down%20in%20this%20Code%20or%20in%20the%20rules%20of%20professional%20conduct%20as%20per%20section%2059a

161. Freedman M.H.. Professional Responsibility of the Criminal Defense Lawyer: The Three Hardest Questions. Michigan Law Review. 1966. №64. P. 1469-1474.

162. IBA International Principles on Conduct for the Legal Profession Adopted on 28 May 2011 by the International Bar Association. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/IBA_International_Principles_on_Conduct_for_the_legal_prof.pdf

163. Mather L. Lawyerly Fidelity: An Ethical and Empirical Critique. in Sanford Levinson, Paul Woodruff, and Joel Parker (eds), Loyalty: NOMOS LIV (New York, NY, 2013; online edn, NYU Press Scholarship Online, 24 Mar. 2016), <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814785935.003.0005>.

164. Melkevik B. *Epistemologie juridique et de ja-droit*. Paris: Buenos Books International, 2014. 121 p.

165. Model Code of Conduct for European Lawyers. URL: https://www.ccbe.eu/fileadmin/speciality_distribution/public/documents/DEONTOLOGY/DEON_CoC/EN_DEONTO_2021_Model_Code.pdf

166. Model Rules of Professional Conduct - Table of Contents. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/model_rules_of_professional_conduct_table_of_contents/

167. Parker C. Regulation of the Ethics of Australian Legal Practice: Autonomy and Responsiveness. URL: <https://classic.austlii.edu.au/au/journals/UNSWLawJl/2002/38.html>

168. Professional Regulations – Texts. URL: <https://cnb.avocat.fr/en/professional-regulations-texts>

169. Recommendation No. R(2000)21 of the Committee of Ministers to member States on the freedom of exercise of the profession of lawyer (Adopted by the Committee of Ministers on 25 October 2000 at the 727th meeting of the Ministers' Deputies). URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/10/CoE-rec200021-freedom-exercise-profession-lawyer.pdf>

170. Règlement Intérieur National de la profession d’avocat – RIN. URL: <https://cnb.avocat.fr/reglement-interieur-nationalde-la-profession-d-avocat-rin>

171. Rule 1.6: Confidentiality of Information. URL: https://www.americanbar.org/groups/professional_responsibility/publications/model_rules_of_professional_conduct/rule_1_6_confidentiality_of_information/

172. Smith T. *Zealous Advocates: The Historical Foundations of the Adversarial Criminal Defence Lawyer*. Law, Crime and History. 2012. №2(1). P.1 - 20.

173. SRA Code of Conduct for Solicitors, RELs, RFLs and RSLs. URL: <https://www.sra.org.uk/solicitors/standards-regulations/code-conduct-solicitors/>

174. SRA Standards and Regulations. URL: <https://www.lawsociety.org.uk/topics/regulation/sra-standards-and-regulations>
175. Statuts de la Fédération Suisse des Avocats. URL: https://www.sav-fsa.ch/documents/672183/3599428/SAV_Statuten_F_revidiert_2024+%281%29.pdf/af4efa47-244a-d9c8-8323-873cdfb412dc?t=1752573421799

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації:

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Питомець А.В. Організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні. *Право і суспільство*. 2018. №5. Ч. 2. С. 233-240. URL: https://www.pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2018/5_2018/part_2/41.pdf
2. Питомець А.В. Морально-етичні виклики в професійній діяльності адвоката при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах. *Право України*. 2025. №10. С. 192-204. DOI: <https://doi.org/10.33498/louu-2025-10-192>
3. Питомець А.В. Взаємодія правоохоронних органів та адвокатури в умовах правового режиму воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2026. № 1. С. 162-168. DOI: <https://doi.org/10.32850/sulj.2026.1.27>
4. Питомець А.В. Напрями оптимізації деонтологічного регулювання адвокатської діяльності в кримінальному провадженні. *Журнал східноєвропейського права*. 2025. № 134. С. 309-315. DOI: <https://doi.org/10.71404/2409-6415.134.42>

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Питомець А.В. Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. *Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням* : матеріали II Всеукраїнського круглого столу, (м. Кропивницький, 27 березня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 167-170.
2. Питомець А.В. Участь адвоката в правовому забезпеченні захисту дітей від насильства. *Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання* : матеріали Міжнародної науко-

практичної конференції, (м. Одеса, 24-25 квітня 2025 року). Одеса: ОДУВС, 2025. С. 149-151.

3. Питомець А.В. Актуальні питання вдосконалення діяльності органів правопорядку та адвокатури в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. *Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., (м. Київ, 30 квітня 2025 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2025. С. 76-79.

4. Питомець А.В. Боротьба з торгівлею людьми та незаконною міграцією в умовах правового режиму дії воєнного стану. *Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Львів, 6 червня 2025 року). Львів: ЛьвДУВС. С. 209-211.

5. Питомець А.В. Значення адвоката в захисті прав і свобод людини в умовах воєнного стану. *Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, (м. Кропивницький, 12 червня 2025 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2025. С. 248-251.

які додатково відображають наукові результати дисертації:

1. Pitomets A. Crime Prevention and Control: Current Challenges and Prospects. *Legea și Viața*. 2025. Special edition. P. 332-338.

2. Питомець А.В. Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні. *Правові новели*. 2018. №5. С. 154-164. URL: https://www.legalnovels.in.ua/journal/5_2018/22.pdf

Додаток Б.

**Пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання
морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному
провадженні**

**1. Щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу
України**

1.1. Доповнити статтю 65 Кримінального процесуального кодексу України частиною третьою такого змісту (відповідно частину третю і наступні вважати частинами четвертою і далі):

3. Не може бути допитаний як свідок адвокат щодо відомостей, які становлять адвокатську таємницю та були ним розкриті в мінімально необхідному обсязі для запобігання реальній та безпосередній загрозі життю чи здоров'ю особи або запобігання вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, якщо таке розкриття здійснено відповідно до закону та Правил адвокатської етики. Зазначені відомості не можуть бути використані для обґрунтування притягнення адвоката до відповідальності у зв'язку з дотриманням ним установлених законом умов такого розкриття

2. Щодо внесення змін до Правил адвокатської етики

2.1. Доповнити Правила адвокатської етики новою статтею 10¹ такого змісту:

Стаття 10¹. Виняткові підстави розкриття конфіденційної інформації для запобігання злочину

Адвокат має право розкрити відомості, що становлять адвокатську таємницю, в обсязі, розумно необхідному для відвернення готуваного або чинюваного злочину, якщо існує реальна та безпосередня загроза життю чи здоров'ю особи, або загроза вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку.

Перед розкриттям такої інформації адвокат повинен, якщо це можливо за наявних обставин і не створює додаткової загрози для життя чи здоров'я особи, вжити заходів для переконання клієнта відмовитися від вчинення протиправного діяння та роз'яснити йому юридичні наслідки такого діяння.

Розкриття адвокатом відомостей за умов і з метою, передбаченими частиною першою цієї статті, здійснюється в режимі крайньої необхідності, не є порушенням Правил адвокатської етики та не тягне за собою дисциплінарної відповідальності адвоката.

2.2. Доповнити Правила адвокатської етики положеннями про цифрову професійну етику адвоката

Пропонується передбачити окремий розділ VIII¹ «Цифрова професійна етика адвоката», у якому закріпити:

- обов'язок адвоката забезпечувати належний рівень кібербезпеки під час роботи з інформацією, що становить адвокатську таємницю;
- обов'язок використовувати належним чином захищені засоби електронної комунікації та зберігання матеріалів адвокатської діяльності;
- заборону передавати конфіденційну інформацію через цифрові сервіси без попередньої оцінки ризиків її несанкціонованого доступу;
- вимоги щодо публічної комунікації адвоката у соціальних мережах та інших цифрових платформах щодо конкретних кримінальних проваджень;
- положення про те, що використання адвокатом технологій штучного інтелекту не звільняє його від особистої професійної відповідальності за достовірність, законність та юридичну коректність підготовлених матеріалів;
- обов'язок адвоката перевіряти достовірність судових рішень, нормативних положень, наукових джерел та інших відомостей, створених або відібраних із використанням технологій штучного інтелекту.

Важливе положення: використання технології штучного інтелекту має розглядатися лише як допоміжний професійний інструмент і не може

означати делегування адвокатом власної професійної відповідальності такій технології.

2.3. Доповнити Правила адвокатської етики положенням про консультативні етичні висновки

Передбачити можливість отримання адвокатом консультативного етичного висновку щодо застосування Правил адвокатської етики у складній або нормативно невизначеній професійній ситуації.

При цьому встановити, що такий висновок:

- має рекомендаційний характер;
- не створює нової норми професійної поведінки;
- не підміняє рішення дисциплінарного органу;
- підлягає офіційному оприлюдненню та систематизації;
- може використовуватися як професійний орієнтир при вирішенні аналогічних етичних ситуацій.

2.4. Передбачити систематизацію дисциплінарної практики

Закріпити обов'язок відповідного органу адвокатського самоврядування здійснювати періодичне узагальнення дисциплінарної практики щодо порушень Правил адвокатської етики.

Такі узагальнення повинні містити:

- типові види етичних порушень;
- обставини їх вчинення;
- критерії оцінки поведінки адвоката;
- обставини, що пом'якшують та обтяжують відповідальність;
- підходи до визначення виду дисциплінарного стягнення;
- правові та етичні позиції, сформовані за результатами розгляду дисциплінарних справ.

2.5. Доповнити систему безперервного професійного навчання адвокатів обов'язковим етико-практичним компонентом

Пропонується передбачити регулярне професійне навчання, спрямоване не лише на знання Правил адвокатської етики, а й на формування навичок вирішення морально-етичних дилем.

До програми такого навчання доцільно включити:

- конфлікт між конфіденційністю та необхідністю запобігання злочину;
- конфлікт лояльності до клієнта та добросовісності перед судом;
- конфлікт професійної незалежності та зовнішнього тиску;
- конфлікт інтересів між клієнтами;
- межі реалізації процесуальних прав;
- цифрову професійну етику;
- етичні аспекти використання штучного інтелекту.

3. Щодо внесення змін до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»

3.1. Статтю 22 Закону України доповнити частиною шостою такого змісту (у зв'язку з чим, ч. 6-8 вважати відповідно ч. 7-9):

«6. Вимоги щодо збереження адвокатської таємниці не поширюються на випадки її розкриття адвокатом у мінімально необхідному обсязі для запобігання реальній та безпосередній загрозі життю чи здоров'ю особи або запобігання вчиненню тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, за умови дотримання вимог, визначених Правилами адвокатської етики.

Розкриття адвокатом відомостей, що становлять адвокатську таємницю, за обставин та з дотриманням умов, передбачених абзацом першим цієї частини, не є порушенням адвокатської таємниці та не може бути підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної, цивільно-правової чи кримінальної відповідальності.»

3.2. Частину першу статті 23 Закону України доповнити пунктом 18 такого змісту:

«19) будь-яке втручання у професійну діяльність адвоката, спрямоване на обмеження його незалежності або примушування до прийняття рішення всупереч професійним обов'язкам. Реалізація адвокатом процесуальних прав у межах закону не може сама по собі розглядатися як неналежна професійна поведінка або зловживання процесуальними правами.»

4. Щодо практики застосування нормативних та етичних стандартів

4.1. Створити систематизований електронний банк консультативних етичних висновків та узагальненої дисциплінарної практики адвокатури.

Він має бути відкритим для адвокатів та містити можливість пошуку за видом етичної проблеми, відповідною нормою Правил адвокатської етики та видом професійної ситуації.

4.2. Забезпечити регулярне оновлення такого банку з урахуванням нових форм професійної діяльності, цифрових технологій, змін законодавства та появи нових морально-етичних дилем.

Додаток В

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮРектор Одеського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
полковник поліції**В'ячеслав ДАВИДЕНКО**

04 2026 р.

АКТ

**впровадження в наукову діяльність Одеського державного університету
внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Питомця
Артема Валерійовича на тему: «Морально-етичні засади діяльності
адвоката у кримінальному провадженні»**

«17» 04 2026 року

м. Одес

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу організації наукової діяльності ОДУВС, кандидат юридичних наук, доцента Домброван Наталії;
- 2) ученого секретаря секретаріату Вченої ради ОДУВС, кандидат педагогічних наук Ісаєнка Максима;
- 3) начальника відділу аспірантури (ад'юнктури) і докторантури ОДУВС кандидата юридичних наук Теслюк Ірини

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріал дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії з спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» ОДУВС Питомця Артема Валерійовича на тему: «Морально-етичні засади діяльності адвоката кримінальному провадженні», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Питомець А.В. Морально-етичні виклики в професійній діяльності адвоката при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах. Юридичний журнал «Право України». 10-й випуск, 27.10.2025 року. м. Київ. С. 192-204.
2. Питомець А.В. Організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні Науковий журнал право і суспільств

3. Питомець А.В. Взаємодія правоохоронних органів та адвокатури в умовах правового режиму воєнного стану. Південно-український правничий часопис. 2026. № 1. м. Одеса. С 162-168.

4. Питомець А.В. Участь адвоката в правовому забезпеченні захисту дітей від насильства. Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 24-24 квітня 2025 року. ОДУВС. С. 149-151.

5. Питомець А.В. Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. Матеріали II Всеукраїнського круглого столу «Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням» 27 березня 2025 року. ДонДУВС. С. 167-190.

6. Питомець А.В. Актуальні питання вдосконалення діяльності органів правопорядку та адвокатури в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. Всеукраїнська науково-практична конференція. 30 квітня 2025 року. м. Київ. С. 76-79.

7. Питомець А.В. Борода з торгівлею людьми та незаконною міграцією в умовах правового режиму дії воєнного стану. Міжнародна науково-практична конференція «Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу». 06 червня 2025 року. ЛьвДУВС. С. 209-212.

8. Питомець А.В. Значення адвоката в захисті прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану». 12 червня 2025 року. ДонДУВС. С. 248-251.

9. Artem Pitomets CRIME PREVENTION AND CONTROL: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS. LAW AND LIFE Scientific-practical publication. 7-й випуск 2025. С. 332-338.

10. Питомець А.В. Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні. Правові новели. 2018. С. 154-164.

Комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути використані в науковій діяльності Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема, під час реалізації теми науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт Одеського державного університету

внутрішніх справ, зареєстрованої в Українському інституті науково-технічної та економічної інформації («Пріоритетні напрямки розвитку реформування правоохоронних органів в умовах розгортання демократичних процесів у державі», № 0123U103538), а також теми науково-дослідної роботи кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту права та безпеки Одеського державного університету внутрішніх справ «Забезпечення кримінально-правової діяльності суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням в інтересах кримінального судочинства» (№ 0124U004215).

Члени комісії:

**Начальник відділу організації
наукової діяльності ОДУВС,
кандидат юридичних наук, доцент
підполковник поліції**

Наталія ДОМБРОВАН

**Учений секретар секретаріату
Вченої ради ОДУВС,
кандидат педагогічних наук**

Максим ІСАЄНКО

**Начальник відділу аспірантури
(ад'юнктури) і докторантури ОДУВС,
кандидат юридичних наук**

Ірина ТЕСЛЮК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Одеського державного
університету внутрішніх справ
кандидат юридичних наук, доцент
полковник поліції

В'ячеслав ДАВИДЕНКО

«12» 04 2026 р.

АКТ

впровадження в освітній процес Одеського державного університету
внутрішніх справ результатів дисертаційного дослідження Питомця
Артема Валерійовича на тему: «Морально-етичні засади діяльності
адвоката у кримінальному провадженні»

«12» 04 2026 року

м. Одеса

Комісія у складі:

- 1) начальника відділу забезпечення якості освіти ОДУВС, кандидата історичних наук, доцента Камінської Олени;
- 2) завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки ОДУВС, доктора юридичних наук, професора Бабенка Андрія;
- 3) професора кафедри кримінально-правових дисциплін інституту права та безпеки ОДУВС, доктора юридичних наук, професора Шкути Олега

склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто матеріали дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора філософії за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність» ОДУВС Питомця Артема Валерійовича на тему: «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні», які, зокрема, відображені у наукових публікаціях:

1. Питомець А.В. Морально-етичні виклики в професійній діяльності адвоката при захисті осіб, обвинувачених у військових злочинах. Юридичний журнал «Право України». 10-й випуск, 27.10.2025 року. м. Київ. С. 192-204.
2. Питомець А.В. Організаційно-правова діяльність адвоката як захисника на досудовому розслідуванні Науковий журнал право і суспільство 5 ч. 2 2018. С. 233-240.

3. Питомець А.В. Взаємодія правоохоронних органів та адвокатури в умовах правового режиму воєнного стану. Південно-український правничий часопис. 2026. № 1. м. Одеса. С 162-168.
 4. Питомець А.В. Участь адвоката в правовому забезпеченні захисту дітей від насильства. Забезпечення принципу гідності дитини: протидія насильницьким методам виховання. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. 24-24 квітня 2025 року. ОДУВС. С. 149-151.
 5. Питомець А.В. Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальних провадженнях, розпочатих за фактом колабораційної діяльності в умовах воєнного стану. Матеріали II Всеукраїнського круглого столу «Взаємодія органів сектору безпеки, оборони та громадськості у сфері протидії кримінальним правопорушенням» 27 березня 2025 року. ДонДУВС. С. 167-190.
 6. Питомець А.В. Актуальні питання вдосконалення діяльності органів правопорядку та адвокатури в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. Кримінальне судочинство в умовах дії правового режиму воєнного стану та в повоєнний період. Всеукраїнська науково-практична конференція. 30 квітня 2025 року. м. Київ. С. 76-79.
 7. Питомець А.В. Бородаба з торгівлею людьми та незаконною міграцією в умовах правового режиму дії воєнного стану. Міжнародна науково-практична конференція «Державна політика у сфері протидії торгівлі людьми і незаконній міграції: сучасні виклики для України та світу». 06 червня 2025 року. ЛьвДУВС. С. 209-212.
 8. Питомець А.В. Значення адвоката в захисті прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Міжнародна науково-практична конференція «Забезпечення основоположних прав і свобод людини, дотримання стану дисципліни та законності в діяльності поліції в умовах воєнного стану». 12 червня 2025 року. ДонДУВС. С. 248-251.
 9. Artem Pitomets CRIME PREVENTION AND CONTROL: CURRENT CHALLENGES AND PROSPECTS. LAW AND LIFE Scientific-practical publication. 7-й випуск 2025. С. 332-338.
 10. Питомець А.В. Процесуальний статус адвоката на досудовому розслідуванні. Правові новели. 2018. С. 154-164.
- Комісія вважає, що представлені матеріали, отримані на основі проведеного самостійного наукового дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень та практичну значимість, можуть бути використані в освітньому процесі Одеського державного університету внутрішніх справ, зокрема, під час викладання навчальних дисциплін «Застосування стандартів Конвенції про захист прав людини і

основоположних свобод», «Актуальні проблеми захисту та дотримання прав людини в правоохоронній діяльності», «Актуальні проблеми застосування кримінального процесуального законодавства», «Кримінальний процес» при підготовці відповідних розділів підручників, навчальних посібників, програм, проведенні занять з професійної підготовки працівників оперативних підрозділів Національної поліції України.

Члени комісії:

**Начальник відділу
забезпечення якості освіти,
кандидат історичних наук, доцент**

Олена КАМІНСЬКА

**Завідувач кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки,
доктор юридичних наук, професор**

Андрій БАБЕНКО

**Професор кафедри кримінально-правових
дисциплін інституту права та безпеки,
доктор юридичних наук, професор**

Олег ШКУТА

**НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

**UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
ODESSA REGIONAL
BAR COUNCIL**

65000, м. Одеса, Святослава Караванського, 14, прим. 202
тел. +38(048) 722 30 75, +38(048) 722 49 80
email y.bronz@unba.org.ua, веб сайт www.unba.org.ua

room202, 14 Sviatoslava Karavanskoho, 65000 Ukraine
phone +38(048) 722 30 75? +38(048) 722 49 80
email y.bronz@unba.org.ua, веб сайт www.unba.org.ua

в.о. голови
Ради адвокатів Одеської області
Джабурія О.О.
«__» _____ 2026 року

АКТ

**впровадження в практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області
результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри
кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
Питомця Артема Валерійовича
на тему «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному
провадженні» за спеціальністю 262
«Правоохоронна діяльність»**

Комісія у складі:

1. Джабурії Олени Олександрівни
2. Соколицької Клавдії Михайлівни
3. Муконіна Олександра Вікторовича

склала цей акт про те, що комісією розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ Питомця Артема Валерійовича на тему «Морально-етичні

засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Сформульовані в ній наукові висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні. Зокрема, вони стосуються забезпечення належного рівня професійної поведінки адвоката при наданні правничої допомоги, дотримання принципів добросовісності, конфіденційності, незалежності та пріоритету інтересів клієнта. Особливу увагу приділено етичним аспектам участі адвоката на різних стадіях кримінального процесу – від досудового розслідування до виконання остаточного судового рішення, а також під час взаємодії з іншими учасниками провадження та державними органами.

Виявлені в науковій роботі проблеми практичного застосування морально-етичних стандартів адвокатської діяльності підтверджують як теоретичну актуальність обраної теми, так і практичну значимість сформульованих пропозицій. Зокрема, обґрунтовано необхідність внесення змін і доповнень до чинного законодавства та актів адвокатського самоврядування з метою більш чіткого визначення етичних орієнтирів професійної діяльності адвоката, а також запровадження додаткових механізмів контролю за їх дотриманням.

Комісія вважає, що результати дослідження, а саме висновки, пропозиції та рекомендації, є науково обґрунтованими і доцільними. Вони можуть бути впроваджені у практичну діяльність органів адвокатського самоврядування, зокрема Ради адвокатів Одеської області, а також використовуватись у системі підвищення кваліфікації адвокатів, сприяючи формуванню високих стандартів професійної етики та зміцненню авторитету адвокатури в суспільстві.

Члени комісії:

Джабурія О.О.

Соколицька К.М.

Муконін О.В.

АДВОКАТСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ

«Адвокатська компанія «ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ»

65005, Україна, м. Одеса, вул. Балківська, буд. 120/2, Бізнес Центр «Планета», оф. 601
 тел.: 050-950-59-48, ел.пошта: advokatmz50@gmail.com

ЗАТВЕРДЖУЮ

Керівник

АО «Адвокатська компанія
«ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ»

М.З. Чудновський

« ____ » _____ 2026 р.

АКТ

впровадження в практичну діяльність

АО «Адвокатська компанія «ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ»

результатів дисертаційного дослідження аспіранта

кафедри кримінально-правових дисциплін

Одеського державного університету внутрішніх справ

Питомця Артема Валерійовича

на тему: «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному
 провадженні» за спеціальністю 262 «Правоохоронна діяльність»

Комісія у складі:

- 1) Чудновського Михайла Захаровича
- 2) Чудновської Ольги Михайлівни
- 3) Залойло Дениса Геннадійовича

слала цей акт про те, що комісією АО «Адвокатська компанія «ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ» розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ Питомця Артема Валерійовича на тему: «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

У дисертації сформульовано наукові висновки, рекомендації та пропозиції, спрямовані на вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні. Проаналізовано особливості професійної поведінки адвоката, забезпечення принципів добросовісності, конфіденційності, незалежності та пріоритетності інтересів клієнта на всіх етапах кримінального провадження.

Встановлені проблеми практичного застосування морально-етичних стандартів свідчать про актуальність обраної тематики та практичну цінність запропонованих положень. У роботі обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства й актів адвокатського самоврядування з метою конкретизації етичних вимог до діяльності адвоката та посилення механізмів контролю за їх дотриманням.

Результати дослідження науково обґрунтовані, можуть бути використані при стажуванні помічників адвокатів та є таким, що використовуються у практичній діяльності адвокатів адвокатського об'єднання «Адвокатська компанія «ЧУДНОВСЬКИЙ І ПАРТНЕРИ».

Члени комісії:

М.З. Чудновський

О.М. Чудновський

Д.Г. Залойло

Товариство з обмеженою відповідальністю «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО», Код ЄДРПОУ 37136469, Фактична адреса: 65058, м. Одеса, вул. Маршала Говорова, 8, Юридична адреса: 65049, м. Одеса, вул. Жовтневої Революції, буд. 24/2 ПЛР №UA093052990000026004044907511 в АТ КБ «ПРИВАТБАНК».

директор
ТОВ «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО»
А.Я. САВИЦЬКИЙ
«___» _____ 2026 р.

АКТ

**впровадження в практичну діяльність ТОВ «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО»
результатів дисертаційного дослідження аспіранта кафедри
кримінально-правових дисциплін
Одеського державного університету внутрішніх справ
Питомця Артема Валерійовича
на тему «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні» за
спеціальністю 262
«Правоохоронна діяльність»**

Комісія у складі:

1. Савицького Андрія Яковича
2. Яновського Вадима Сергійовича
3. Гончарук Владислави Ігорівни

склала цей акт про те, що комісією ТОВ «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО» розглянуто окремі результати дисертаційного дослідження аспіранта кафедри кримінально-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ Питомця Артема Валерійовича на тему «Морально-етичні засади діяльності адвоката у кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

У дисертації сформульовано наукові висновки, пропозиції та рекомендації, спрямовані на вдосконалення морально-етичних засад діяльності адвоката у кримінальному провадженні. Досліджено питання професійної поведінки адвоката, дотримання принципів добросовісності, конфіденційності, незалежності та пріоритету інтересів клієнта на всіх стадіях кримінального провадження.

Виявлені проблеми практичного застосування морально-етичних стандартів підтверджують актуальність теми та практичну значущість запропонованих положень. Обґрунтовано необхідність удосконалення законодавства та актів адвокатського самоврядування з метою більш чіткого визначення етичних стандартів діяльності адвоката і посилення контролю за їх дотриманням.

Результати дослідження науково обґрунтовані та є таким, що використовуються у практичній діяльності ТОВ «ЮРИДИЧНА ФІРМА «ДЕ ФАКТО», а також у системі підвищення кваліфікації працівників.

Члени комісії:

Савицький А.Я.

Яновський В.С.

Гончарук В.І.

